

Juhász Ferenc

Kodály-epigrammák

Kovács Leventének és Molnár Pálnak

1. Akasztás

*Elmegyek a Nap elé. Elmegyek anyám elé.
Ha rám néz: fölragyogok. Ha elfordul: megfagyok!
Anyám, Anyám, Édesanyám. Mindörökké mosolyogj rám!
Arcod ha márvány-salak: fára kötöm magamat.*

2. Üldögélő

*Itt ülök a tóparton
arcom az űrbe tartom,
fátylat ejt a Tejút rám,
szepplő-kévéje: hazám.
Tőle fehér most a föld,
mintha szoptatás előtt
az ingből kivett emlőt
nyomná Szűz Mária kézzel
s az égbolt tej-lövelléssel
telne meg vastag sugárban:
Jézust szoptatja a nyárban.
Tejcsöpp-zászló rám zuhog,
irigylem a csillagot,
ebben az újszülött lázban,
virág-ravatal szobában.*

3. Részeg hazafelé

*Apám sárban tántorog.
Rá őszi eső zuhog.
Elesik, vízben forog.
Négykézláb mászva szuszog.
Kalapja a kerítésen,
táskája pocsolya-fészken.
Sár-kesztyűje gőzölög,
vért köp, nevet, ül, rőfög.
Tó-lekvárban, mint gyerek
sáros arccal hempereg.
Anyám várja. Sír, vacog.
Meghaltak a csillagok.*

4. Kanásztánc

*Ostoromat csattogtatom, botomat csizmámhoz csapom.
Jóságaim szétzavarom. Őrségük pulimra hagyom.
Ez a világ csak szánalom. Őrült szívem tánc-vigalom.
Gyere, fogj le gyászmagyar! Égek, mint a zivatar!*

5. Nihil

*A hegytetőn áll Kodály,
akár egy márvány-hajón.
Alatta vak völgy-homály,
fölötte arany-viszály.
Messzi, mint a vér-szüret
alkonytest asszony-küret.
Kodályban himnusz mereng,
ész szívében dal dereng
ezen a szent alkonyon.
Mintha zenét nemzene
a zenében a zene!*

6. Debussy Ravellel pipázik

*A széken Debussy ül,
vele szemben Ravel ül.
Pipájuk lassan kihűl.
S a füst-foszlány levegőben,
mint nyílt, puha legyezőben
autólámpa-villanás,
mint cikkanó fénydarázs,
mint a meteor-parázs.
Két zene, két láng-malom.
Ülnek, mint két tutajon.
Vasfény tengerkotyogás,
fényvas vonatrobogás,
óceánköd, Boleró.
Odakint meg hull a hó.
Kristálycsillag tej-kalász
kékékből füstöl a ház.
Két csönd csöndet magyaráz.
S az Időn elmélyül a ránc.*

7. Órült csárdás

*Csörög, mint az aranylánc a tűzléptű ördögtánc:
csattog, topog, pördül, fordul, nő-férfiszív lángja csordul.
Így táncolnak a Pokolban, vagy a Titok-Csillagokban.
Ropog az egész világ, zuhog a veríték-ránc.
A hónaljak vizesek, comb-mellközök nedvesek.
Visít minden ami ráng. Ez a csárdás arany-gyász.*

8. Mefisztó röhög

*Ha-ha-ha-ha-ha-ha-ha!
Hi-hi-hi-hi-hi-hi-hi!
Én vagyok a Gyász Úra.
Pedig voltam valaki.
A bűn Pegazus-lova.
A Mindenben részegen
leselkedő értelem,*

*a pokolba csábítás:
szája, öle, táncra-társ.
Isten hátsó oldala:
szárnyas, patás Árnycsoda.*

9. Kháron ladikja

*Eljön majd értem is a ladik!
Nagy rúddal löki az Árnycsoda.
A gyász-folyón csónakom csúszik.
Bottal tolja az Ős-Titok
a hatalmas csónakot.
Mért nem látlak, ha láttalak.
Kint a csontváz-csorda bőg,
mint ökrök isszák a levegőt,
szemgödriükből a vér-takony
csorog az Alsó Alkonyon.
A parton holtak röhögik:
ím, a volt-ó ágaskodik,
mint mohás kövön a sárga gyík.
Hisz nem tudja hova érkezik.*

A Kodály-zene számozása
nem azonos a vers-számokkal. J. F.

GreCsó Krisztián

Randevú Arankával

– hat nyomozás –

A kertek alatt megy az út, földes, salakos, néhol kevés kavics, oda mentem le a gyár felől, a kendergyár szellemtelepe mellett, a régi portánál, ami Márton nagybátyámé volt valaha. Mikor a telket vette, tele volt sudár nyárfákkal, kidöntötték mind, ott voltam, egy föltűnően vékony, szakállas ember kiabálta, hogy dől a fa. Gyerek voltam, sirtam, hogy én akarom, én akartam kiabálni, hogy dől a fa, ennyit igazán rám bízhatnak. A portán egy hatalmas téglapince volt, gáddal és íves falakkal, mintha borvidéken volna, ismeretlen dohzzag jött belőle, szokatlan volt a félkörök, ívek puhasága, az én szememnek óvóhely volt inkább. Nagybátyám meghagyta a pincét, sok pénzt költött rá, hogy eredeti állapotában megmaradjon, aztán krumplit és káposztát tartott benne, a krumplit vette, a káposzta a portán termett, abban a három fóliaágyban, amit ő maga húzott föl oda.

Családi házat soha nem épített fölé.

Meguntam a leskelődést. Percekig néztem az udvart, a szemetet, a kertet, csöngettem, nem nyitott ajtót. A kulcs belül, a bicikli bent, eldőlvé a gangon. Ezután indultam el. Nem volt logikus, hogy megkerülöm a házakat, hogy letekerek a gyári úton, el a pince előtt, aztán vissza a kertek mögött, nyugodtan bemászhattam volna a kapun, de úgy éreztem, nagyon tolakodó lenne. Ha Márton nem érte semmi, üvölni fog, hogy mit képzelek. Hogyan merem. És igaza lesz. Ha a kutatásnak jó a vége, cudar világ vár rám. Márton hirtelen haragú, hamar kikel magából, tombol, ahogy a koreai tévéért tette, vagy ahogy egy koszos ingért üvöltötte le mamát, még ha következő pillanatban össze-vissza is csókolta. Birtokháborító leszek. A ház, ami egykor a miénk is volt, most intim közeg, csak nagyon indokolt esetben tehető meg, hogy engedély nélkül bemegyek, ha mondjuk azt gondolom, hogy a nagybátyámat valami érte. De ha nem, a féltés indulattá lesz, többé nem féltés, föltételezés, gyanú, rossz emberismeret. Azt gondoltam, gondoltuk, az egész család, hogy Márton nem tud magára vigyázni, nem ismer mértéket. Nem volt rossz a hangulatom. Nem volt semmi sem furcsa. Talán csak a levegő ritkább, mint rendszeren. Rutintalan voltam – minden földérintő cselekedet ismeretlen és először. Előre volt emlékezetes az idő, de nem élhetetlen és nem is nyomasztó. Végzetes percek voltak, mondtam utólag anyámnak, de

(Részlet egy készülő regényből.)

nem determináltak. Kijelölt időnek nevezném, okoskodtam róla később, de nem sorsszerűnek. Anyám odaért, vagy már velem jött, mindegy, együtt tekertünk le hátra, a gyár mögött, az Aljra, a kertek mögé, ő sem mondta, hogy miért nem mászom át a kerítésen, és nyitom ki a kaput, hogy ő is bejöhessen, ez föl sem vetődött, pedig gondoltuk, hogy hátul is be lesz zárva a kertkapu, és azon is át kell majd mászni. A kert vége mégis más volt. A hátsó kapun bemászni kevésbé volt tiszteletlenség, mint kétséges dolgokat művelni a főutcán, a szomszédok szeme láttára elkövetni a sértést, amely már magában föltételezi a bajt. A kapu nem volt megfelelően rögzítve, majdnem bedőlt alattam. Belülről ki lehetett nyitni, nem volt rajta lakat, anyám egyszerűen besétált. A kertbe lépve már tartottunk a retorziótól. Kiabáltunk. Szölongattuk a nagybátyámat, Márton, merre vagy. Márton, helló. Mi újság? Mintha már válaszolt volna, megkezdtük a dialógust. Pedig a nagybátyám nem felelt.

A nyelvtanulással kezdődött a baj, mama szerint. Akkor derült ki, hogy a gyerekek, az elsőszülött fiúnak, az ifjabb Mártonnak gyöngék az idegei, nehezen bírja a stresszt, a kihívásokat, és túlzottan érzékeny fiú. Az orosz nyelv nem vette be Mártont, és Márton sem vette be az orosz nyelvet, előbb csak rosszul teljesített, majd végzetesen gyöngé lett, kikezdte a szláv virtust, remegett, sírt, oroszórás napokon komolyan kiborult. Mama egyetlen délelőtt alatt intézte el a dolgot, nem hagyott beleszólást, türelmi időt, pedig akkor már a kérlelhetetlen orosz tanár is mutatott némi megbánást, hogy meghurcolta szorongó tanítványát, visszakozott, hogy ő nem látta, ekkora lenne a baj. A félévi bukás nem a világ, azért még nem kell valakit kivenni az iskolából. Mama szerint igen. Márton levelezőn végezte el a gimnáziumot, ekkor szakadtak el először egymástól Imrével, a gyerekkori baráttal. Márton hirtelen felnőtt lett, az esti mellett dolgozni járt, és az estin csupa -né meg bácsi tanult, ő volt az egyetlen fiatal, Imre pedig a korosztályában maradt a vegyipari szakközépben. A középiskola után megint összekerültek, a műszaki egyetemen egy évfolyamon kezdtek, mert Imre elvégezte a technikumot is. Márton fél évet maradt, az idegei a vizsgákat sem bírták, túl komolyan vette, az élete múltott a jegyen, akkora tét mellett viszont nem tudott teljesíteni, az életet nem lehet magolt szavakkal védeni. Szép, mosolygós szemű, jóképű, szakállas férfivé érett. És mindig izzadt, ahogy később Imre levelei előtt. Remegett, ahogy az ukrán asszony után. A tétel kihúzása után sírt. Nem zokogott, csak folytak a könnyei. A tanárok döbbenet nézték, ahogy az életéért küzd, az indexébe szinte nem is került jegy. Minden aláírás megvan, Márton szorgalmas, a szemináriumokat hiánytalanul látogatja, a tanárok szeretik. De jegy alig. Hazaköltözik, vasutas lesz. És mint akit annak teremt az Isten, az is marad. Egy időben apám tekeri neki a sorompót, a két Grecsó fiú integet egymásnak.

Mégsem ők állnak minden fülkefényben.

Inkább a nyerőgépek villogása látszik, akárha valami tükörből, piros almák forognak, cseresznyepárok fülönfüggőn, piros szőlő és érett datolya, de legjobban világít a kopottra vert duplázógomb. Cudar ellentéteket cipel a nyelv: a nyerőgép olyan masina, amellyel soha nem lehet nyerni. Márton egész életében beosztó, sóher, a diplomaosztómra egy használt borítékkal állít be, benne kínosan kevés pénz, nyolcszáz forint, a többi le van kötve, mondja, de ha lejár, büszke rám, dicső-

séges ajándékot kapok. A betét lejár, a dicsőséget pedig a duplázógomb leereszti. Így mondom, mert lefolyónak képzelem, csatornának, amin lecsurognak a napok, Márton szorgossága, beosztása, alázata, minden öröme és tartása, a kuporgatás, a kispolgári virtus olvadni kezd, és elnyeli a presszó emésztője, vele együtt ömlik le minden érték: tartás, egészség, szeretet, felelősség. A kuporgatás nem önmagáért való dolog, a kispolgár akkor is kuporgat, ha nem kell, a fegyelem ad gátat, zsalut a napoknak, a beosztás fegyelme olyan, mint valami ösztönös kanti bölcsesség, akkor is félni kell az Istent, ha nincs. És Márton már nem féli, kiszakad a pénzes zacskó, csurog kifelé a tartalék. A gép előtt állva tölti a délutánt, aztán leül Imre mellé. Eleinte gondolnak Irinára, aztán nem. A hetekkel Imre szakállá is egyre hosszabb, gombát gyűjt és gyógynövényeket, abból él, amit a Mártonnak már nem létező Isten ad. Egymás mellett ülnek a kocsma szabályos négyzetet formázó asztalánál, könyökölnek a kockás vásznon, nem barátságból, nem megszokásból, és nem is fegyelemből. A rend kedvéért ülnek egymás mellett, egész estig, maguknak veszik az italt, egyetlen szót sem szólnak, és mégis, közösen várják meg, hogy véget érjen a nap. Márton beveszi a méregerős nyugtatókat, hol sörrel, hol égetett szesszel, aztán vár. Isten meg az ő híres szeretete lecsorgott a nyerőgép lefolyóján, a füstös melegben döngenek a legyek, a kocsma zöld és fehér színeit szarbornára fogdosták a vendégek, olvadt zsír- és fokhagymaszag van, talán kolbász – meg persze mindent átítat a verejték szűrős bűze. Irináról vagy később Rózáról nem azért nem jó beszélni, mert az előbbi például szó nélkül ment el, vagy mert más férfiakkal kefélt. Azért nem jó, mert mikor a nők léteztek, még mindketten más férfiak voltak, egy mérnök és egy kalauz, tekintély, munka, tartás. Mostanra minden oda, a fasz sem áll föl, reggel sem, hajnalban sem, még álomban sincs ösztönös merevedés, akkor pedig már tudni lehet, hogy vége. Az erekben meszes szűkületek, kékre fagyó ujjvégek, szűrős szív. Márton két-három sört iszik hitelbe, legföljebb egy pálinkát, véletlenszerűen választja ki, melyik biciklivel megy haza, de senki nem haragszik, viszik az övét, másnapra visszakérül. A gyógyszer és az alkohol házassága erős frigy, a füst helyére hamar köd ereszkedik, egyre följebb kúszik, és a szagok édesek lesznek, a meleg már laza és nem fojtós, az olajkályha duruzsolása helyett fa ropog, a kandallóból hűgysárga fény kergeti az árnyakat, valami sült, hol édes, hol sós, mama szól be a nyári konyhából, tata az asztalnál Bibliát olvas, Ószövetséget, félhangosan, mama behozza a tésztalevest, kömény van benne és paprika, az erek meszes alagútjaiból eltűnik a salak, az elnehezült, fázós láb és az ügyetlen, kékre vert kézbe újra jut vér és erő, Márton látja, ahogy surrog körbe-körbe a vér, hallja, milyen mélyeket, erőket üt a szíve, most a véráram tartja egyben, nem a csontok, hanem az energia, a hit. Érzi, milyen könnyedek, fiatalosak a mozdulatai, a bőr alól eltűnik a hártya, oda a súlyos puffadás, a tömött, csömörlő has, és beáll a lebegés éteri állapota, nincs nehézkedés, gravitáció, ilyenkor Márton elindul kifelé, nem köszön, körbe se néz, csak megy, remeg a feje, ahogy a Grecsóknak mindnek, aztán kint meglöki a bringát, mintha balettozna, próbálja áttemelni a lábát a vázon, a bicikli egyre lassabban gurul, mikor sikerült fölülnie, már áll. Klári, aki a festékbolt előtt nézi, éppen a lényegét nem érti. Azt várja, hogy mikor esik el. Márton fölnevez, mint aki nem tudja, hol van, megigazítja a kabátját, ami fölzaladt a háta közepére, mint

egy boleró, hátrébb löki a tányérsapka ellenzőjét, megtapossa a pedált, a bicikli siklik, megbillen a táj, a második lépésnél fölemelkedik, de nem képzeletben, nem álomszerűen és nem „mintha”. Nagyon is tériszonyosan, bizonytalanul és igazából, elébb a tetők magasába, aztán már a villanyvezeték fölé, és hűvös lesz, Márton remeg az ülésen, és teker, mert meg akarja őrizni az egyensúlyát a levegőben, röpül, ahogy egy dongó, fecske, szélfúttá haj. Kacagni szeretne, de csak utólag mer, mikor leszállt. Amikor repül, akkor koncentrálni, nem biztosan irányít, tériszonya van, fél, de persze alig várja, hogy kijöjjön a reptérről, a kocsma eleje, szerinte, már a kifutópálya.

Többször láttam, hogy hazafelé botorkál, föltűnően lassan hajtott, már gyöngye volt a szemüvege, akkor sem ismert meg, ha mellettem gurult el. Nem tudom, másképpen sajnálom-e, ha tudom, hogy röpül.

A kórházban mondja, hogy nudli az egész élet a repüléshez képest. Hogyha mérlegelni lehet, ha van két serpenyő, licit – akkor a repülés. Kár föltenni a kettőt, a repülést kontra minden mást, az elnyűtt ingeket, azt a néhány baszós éjszakát, vagy azt az egy, igazán habzó nevetést a szomszéd lányának lakodalmán, amikor a bógós dühében kidobta az ablakon a hangszert, de nem ért el kellő hatást, mert mindkét ablakszárny nyitva volt, és a bógó puhán és csöndben eltűnt a konyhakert sötét bozótjában, Márton meg nézte a hoppon maradt muzsikust, és még fél óra múlva sem tudta abbahagyni a nevetést – de hogy akkor ez lett volna élete legboldogabb kacagása? És a legszebb szava? Az az egy hangosabban mondott *igen*? Hogy ezek állnának szemben a repüléssel? Jól nevelten tiltakoztam, értem én, a repülés mindennél jobb, lehet, de túl nagy az áldozat, túl sokat kell fizetni azért a tériszonyos szédeléséért – pénz, paripa, fegyver oda. Márton rám szólt, hogy halkabban, lehallgatnak minket, a gyógyszer meg az alkohol együtt drog, és ő igazából drogos, de ha ez kiderül, nem kap több nyugtatót. Láttam, hogy fél. Megijedt, hogy nem jár több altató, ezért az ő repüléséről akkor nem is beszélünk többet. Még egyszer hozta szóba, mama már az egyik nagynénémnél lakott, és ott álltunk a vitrines szekrény mellett, ott mondta, hogy az áldozat a lényeg. Nem értettem, mire utal. Zavarba jöttem, szégyelltem ott ilyenről beszélni, mama az ágyon ült, remegett, a Parkinson-kór délután jobban kínozza, Márton meg a drogról beszél, de nem hagyta abba, hogy a papoknál is: kasztrált ember nem lehet pap. Nem lehet, mert nem tudja meghozni az áldozatot. Akkor nincs lemondás, a kasztrált könnyen nem kefél. Mama csúnyán nézett, micsoda beszéd ez, de csak egy pillanatra figyelt oda, mert valamiről nagyon győzködte az egyik unokatestvére, és akkor azt mondta Márton, hogy itt is a lemondás a lényeg. Kinéztem a kisablakon, a mellékutcába települt zöldségfelvevő előtt zümmögtek a gázos targoncák. A selyemaszparágusz kelyhében háton feküdt egy dögölt légy. Minden pénzét, becsületét, örömét elveszti, mondta Márton, és mikor már nincs mit elhagyni, akkor kezd megkönnyebbülni a teste. A lemondás miatt. Jön a súlytalanság. Nincsen kötődés, görcsös ragaszkodás, hívság, betétkönyv, félelem és szégyen a félelem miatt. Nem csak az a lényeg, hogy gyógyszerre iszik, de mikor minden pénzét elveszíti a nyerőgépen, akkor tud repülni. A munkások raklapokat emeltek odakint egy német kamionba. Engem már nem a repülés érdekelt, hanem a félelem. Meg ahogy Márton mondta, a szégyen a félelem miatt.

Az egyik nagynéném mondta, hogy Márton fél egyedül a házban, iszonyodik a magánytól, a recsegő ajtókeretek, a padló kegyetlen nyiszorgása kínozza, pánik jön rá, dühöngeni kezd, fölkapcsolja a villanyt és ott, ahonnan a félelmet keltő hang jött, kegyetlen pusztítást végez, szétveri a szekrényt, a polcot, és a szétvert polc nem nyikorog többé, végre el tud aludni. Márton megevett egy zserbót, az egyik nagynéném sütötte, dejós, mosolyogtam, finom, már kóstoltam. Próbáltam valamit kezdeni az őszinteségével, hogy ilyet mond, „szégyen a félelem miatt”, egy fiatalabb férfinak mondja ezt, olyannak, akinek föl kellene néznie rá. Fél a sötétben. Fél egyedül. Én is félek a sötétben, a kutyáktól, és egyedül is, soha senkinek nem mondanám...

A gangra sem tudtunk bemenni, a hátsó ajtó zárva. A kert felől be tudtam ugrani, ott derékig ér föl a téglakerítés. Kivettem a kapuból a kulcsosomót, dagadt jószág, rengeteg fölösleges, rozsdás lakatkulcs, úgy láttam, még a pincekulcs is rajta van. A bicikli eldőlvé, valami kifolyt a linóleumra, esetleg bevert az eső. Megtaposott smicisapka a földön, a hátsó ajtó előtt egy sál. Sokáig próbálgatom a kulcsokat, mire be tudom engedni anyámat. Egyre ritkábban kiáltok befelé. Háromkulcsosként, vagy négy. Próbálok, próbálok, próbálok, és utána. „Szia Márton! Hahó!” Nem jön felelet. Apám jut eszembe, ahogy áll az ajtóban, most valódinak érzem a félelmét. És elhiszem, hogy tényleg aggódott. Most úgy is érzem, volt miért. Belül volt a kulcs, percek óta itt matatok a folyosón, kiabálok, ha *nem* érte volna valami, kijönne. Be tudom engedni anyámat, nehezen, de kinyílik a hátsó ajtó. Ettől megnyugszom. Működik. Minden rendben lesz. A régi bejárati ajtó még mindig dupla, mintha a kertre nyílna. Belépek. Nagyot köszönök. Kiabálok a nevét. Úgy lépek, mintha fájna. Süllyed a talpam, teste van a linóleumnak, enged. A téli konyhában mosatlan edények, összetört pohár, minden ajtó kitérve, az asztalon kiborult és fölszáradt szörp, a padlón kenyérmorzsa ropog. Az utcai kisablakon leszakadt függöny, a sarokban megbillent az öreg szekrény, leszakadt az ajtaja. Azóta sem láttam ennyire sötét barna színt. Edények is vannak benne. Ingek és néhány leveses edény, meg egy serpenyő. Hagyma. A régi ágy, ahol mamáék aludtak, sehol. Az asztal körül nincsenek székek. Megint köszönök. Már csak néhány perc lehet a nyomozásból. Vagy annyi sem, pillanatok. Én megyek előre, a szoba felé, tudom, hogy rossz lesz, meleg van, döngnek bent a legyek, sötét van, úgy maradt a függöny. Úgy lépek, mintha jég lenne alattam. Ropogós, vékony jégfelület, lejjebb süket tó. Úgy lépek, mintha rettegnék, hogy beszakad. Indokolatlanul előredőlök. Befejezem a szólongatást. A ruhásszekrény nyitva, tetején Jézus és Mária. Középen a tévés, rajta apró, fekete készülék. Jobbról a vitrines szekrény. Nem akarok jobbra nézni. Van ott a térben valami fura, és édes, rothadó szag éri el az orromat, még soha nem éreztem ennyire édes *szagot*. Az ágy vetetlen, nem akarok jobbra nézni, nem akarok odanézni, még mindig úgy lépek, mint aki mindjárt beszakad, gyűlölöm a periférikus látásomat, hogy nekem olyanom van, hogy valaminek a sziluettjét látom jobbról, betüremkedik, óriási a kupleráj, a kamera lassan, kíméletlen halad jobbra, nem én vagyok itt, nem bírok itt lenni, ez egy régi filmfelvétel, nem valóságos, már mikor készül sem az; annyira lehetetlen a helyzet, hogy nincs elég inger, konkrétan *mennyiségi* baj van a látással, nem eléggé látok, nem homályos a kép, hanem valószerűtlen,

hihetetlen, ezért érzem úgy, hogy nincsenek valódi lenyomataim, utólag egészen pontosan azt: nem is néztem meg! De ez nem lehetséges. Hiszen láttam. Csikorgó lassúsággal fordul el a kép, az ágy másik oldalán is van egy szekrény, ez korábban nem volt, nem volt ott, de most ott van, a cserépkályha előtt, és először a szekrény sarkára nézek, csak *azt* látom meg, mintha a rendező azt a kamerát jelölné ki az agyamban, a négyes, legyen a négyes kamera, amely a szekrény sarkára közelít, egészen pontosan az alsó elem sarkára, mert az kijebb áll, mint a felső, és most, ebben a pillanatban jut eszembe, hogy a felső lenyitható, szekreterféleség volt, teli iratokkal, alatta meg egy kétajtós, melynek, mint említettem, kijebb állt a sarka, és azt hiszem, bár ebben nem vagyok biztos, de mintha úgy láttam volna, hogy az a sarok valamitől szennyezett volt. Vér és egyéb váladékok vannak ott, és most már elviselhetetlenül erős az édes szag, hogyan lehet az, hogy valami *így* büdös, édesen. Különben, ami a szekrény sarkának szennyezettségét illeti, azért nem vagyok biztos benne, mert az is lehet, hogy csak a későbbi *minthák* összessége miatti eredmény, mert alig láttam ott valamit, alig tudom elképzelni, mi volt, pedig visszamentem az orvossal, a törvényszéki orvossal, és a hullaszállítóval is, mindvégig ott álltam az édes bűzben mint tanú, és mégis – alig láttam! Nincsen képem a csont és bőrre fogyott, gatyára vetkőzött testről, arról a bőr- és csontdarabról, melynek, és ez megint nem egészen biztos impulzus, kifolyt volna a bal szeme. A fejére, az állára, a szeme mögött meg volt valami beazonosíthatatlan, tanult ésszel azt mondtam, agy. A kicsavarodott nyak és a természetellenesen elfordult végtagok pedig azt mutatták, ezt persze utólag mondom, mert akkor nem gondoltam semmit, hogy elesett. Elcsúszott. Három napja emésztette rongy testét a szoba. Ránéztem, mondani kellett valamit, a nagybátyám meghalt, és most mi rátaláltunk, mondani kellett valamit anyámnak – azt mondtam, hogy szerintem menjünk ki.

„Ha kiállsz egy sziklaszirtre”

GreCsó Krisztiánnal beszélget Ménesi Gábor

– *Neved a Pletykaanyu (2001) megjelenése után vált ismertté. Többször nyilatkoztál már a kötet fogadtatásáról, a megjelenést követő botrányról, arról, ahogyan szülőfalud lakói felháborodva ismertek magukra a novellákban. A témával nemcsak az újságok, hanem a kereskedelmi csatornák is foglalkoztak. Most elsősorban arra lennék kíváncsi, hogyan látod ma, jó néhány év távlatából visszatekintve a Pletykaanyu körüli helyzetet? Milyen tanulságokkal szolgálnak számodra az akkori események?*

– Mostanában inkább az *Én, Schriwanek András* című elbeszélés olvasataival találkozom, azzal kapcsolatban jönnek visszajelzések. Úgy látszik, minden szövegnek megvan a maga sorsa, ideje, hogy mikor virágzik, érik. Korábban ez a hosszú novella válasz nélkül maradt, fölfejthetetlennek, érdektelennek tűnt, és most mintha másképp szólna. Nyilván megváltozott valami körülötte. Például az, hogy mostanában sokan ciklusokban, rövid darabok láncolatában gondolkodnak, és az olvasóknak erre lesz szeme, orra, jól, vagy jobban esik olvasni. Lesz levegője az elbeszélésnek... A *Pletykaanyu* maga csak személyes tanulságokkal szolgál, emberivel, ami nem kevés, sőt nagyon sok, de egy interjúban valószínűleg érdektelen.

– *Visszont a faluból történő kiűzetés mozzanata következő könyved vezérmotívuma lett.*

– A bűnbakképzés motívumrendszerét jobban megfigyelheted, mint bármikor eddig. A múltkor olvastam egy roma fiatallal készült beszélgetést, és azt mondta, hogy gyűlöli, hogy cigány, utál az lenni, aki. Az őt körülvevő ország ontja a gyűlöletet, megveti, lenézi, hibásnak tartja. A tehetetlenség, a félelem táplálta agresszió olyan erős kizáró erők, hogy ártatlanok is képesek elhinni magukról, vétettek. Ezt én is átéltem, és olyan megrázó élmény, hogy egyik visszatérő motívuma lett az *Isten hozott*nak. Csakhogy nekem könnyebb helyzetem volt, mint az emlegetett cigány fiatalnak, hiszen ez számomra lokális kérdés volt. A szülőhely persze a legfontosabb pont az életedben, tehát onnan kiteszítatni nem egyszerű játék, de számolhattam vele, hogy a csoda három napig tart.

– *Visszatérve a Pletykaanyura, a kötet 2006-ban, a Magvető Kiadó gondozásában ismét napvilágot látott, de ekkor már átdolgozott formában. Az eredeti kiadásból elhagytál három szöveget, és helyére két újabb, valamint egy régebbi novellát helyeztél. Miért találtad szükségesnek ezeket a változtatásokat?*

– Amikor a kötetet eredetileg összeraktam, több olyan riportos szöveget kihagytam, amiről úgy láttam, hogy túl földhözragadtak, bizonyosan a népi skatulyába raknak miatta. Helyette misztikus, mesészerű történetekkel igyekeztem változtatni a kötet arányain, hogy elemeltebb, mágikusabb legyen. Vagy mit tudom én, milyen. Aztán az átdolgozott kiadásnál már nem gondoltam, hogy egy riportosabb szöveg lehúzná a többi, és baj lenne az arányokkal. Egyszerűen úgy éreztem, hibáztam 2001-ben, hogy nem volt tökéletes a rosta.

Ez persze azt jelenti, hogy nem évekkel később írott novellákkal dúsítottam föl a kötetet, csak az akkori állományból szelektáltam másképpen.

– *Az említett kötet két verseskötet után jelent meg. Többször beszéltem arról, hogy a kánonba kerülés igénye nagymértékben meghatározta költői, majd írói tevékenységedet. Mennyiben befolyásolták a recepció iránymutatásai azt, hogy szakítottál a versírással és áttértél a prózára?*

– Fura szöveg ez a „kánonba kerülés igénye”... Hát kit nem „vezérel”? De egészen őszintén szólva nem is kell a recepcióig elmenni. A szerkesztői mérce elég, már az nagy hatással volt rám. Nem tudom, hogy magam is valóban úgy éreztem, a próza jobban megy, vagy csak ennyire befolyásolható alak vagyok. Azóta sokkal jobban elzárkózom. Éppen azért, mert hajlékony vagyok. Sajnos nem vagyok szuverén alkat, vagy akaratos figura, aki elengedi a füle mellett a kritikák jó tanácsait. És ezt most minden irónia nélkül mondom. A jó tanácsokat. A „mit kellene csinálni”-t. Lehet, hogy valaki eltalálja, de akkor sem jöhet rá helyettem.

– *A kritikusok véleménye mellett minden bizonnyal az is számított, hogy a próza ritmusa alkatodnak jobban megfelelt, mint a vers rövidebb, kötöttebb formája, ugyanis költészetre erősen rányomta bélyegét a történetyszerűség, már az Angyalkacsinálás versvilága (de ugyanez érvényes a gyakorlatilag visszhangtalanul maradt Vízjelek a honvágyról című kötetedre is) magában hordozta azt a dokumentáló szándékot, fantasztikum és realitás keveredését, a vidékiség, a falusi hagyományok megjelenítését, amely később prózában plasztikusabban formálódik meg.*

– A vers után botladozó útkeresésben voltam. Volt egy időszak az egyetemen, amikor annyira megérintett Mészöly Miklós, hogy nagyon szerettem volna intellektuális prózát írni. Szenzibilis, mozdulatlan, érzékeny, tapintható szöveget, mintha sok apró levegővel elmondott, elszuszogott lelki leltár lenne. Aztán rájöttem, hogy hiába szeretem, nem fekszik igazán. Egyetlen megemlíthető próbálkozásom volt, Balassa Péter is többször emlegette a Jelenkorban publikált novellát, azokat a sorokat megőriztem... Azóta is nagyon szeretem Mészölyt – de nem fenntartások nélkül. Én inkább nagy levegővel mondom el történeteket, és jobban érdekel az összecsomósodott dramaturgiai pillanat, mint a pillanaton utólag mélnézó beszélő. Az elbeszélés módja nem fontosabb számomra, mint maga a tárgy, a cselekmény, a figura. Hogy honnan beszélek, persze elképesztően fontos – a hatás szempontjából. De nem önmagáért.

– *Nem jelentettek terhet számodra az így megfogalmazott elvárások, melyek a vidékiség, a falu tematikájának további körüljárására, végső soron egy faluregény megírására ösztönöztek?*

– Akkor még nem nyomasztott. Föl sem merült bennem, hogy ne a faluról, a közösségből való kidaszítottságról írjak. Nem is tudtam másról, ez foglalkoztatott.

– *Isten hozott című regényed élén egy Krúdy- és egy Móricz-idézet olvasható mottóként, az utóbbi az Életem regényéből került át. Izgalmas számomra Szilágyi Zsófia megközelítése, aki regényedet az Életem regénye újraértelmezéseként interpretálja. Mit jelent számodra az említett Móricz-opus? Milyen a személyes viszonyod Móricz prózájának nyelvéhez és poétikájához, és mit éreztél ebből továbbgondolhatónak?*

– Zsófi kiváló dolgozata után újra elolvastam az Életem regényét, mert nekem föl se tűnt, hogy ilyen sok motívumot vettem át tudattalanul. Persze sokat gondolkodtam a regényről, a kidaszítottság problematikája, a kiverősség savanyú érzése lelkes, azonosuló olvasóvá tett. Több ilyen-olyan dolgozatban hivatkoztam a könyvre, legfőképpen azért, mert megfogalmazza az örökös idegenség érzését, és ezt a motívumkört szívbéli elszánással, költői alanyisággal építettem tovább. De a lényeg, hogy ennyire sok párhuzamos fut el, és ezek

a párhuzamosok hová vezetnek, azt Zsófi vette észre. Remekbe szabott munka, benne lesz a rövidesen megjelenő Móricz-kötetében.

– *A regény számtalan anekdotából, pletykából, történetfragmentumból épül fel. Joggal írja kritikájában Bazsányi Sándor, hogy „noha Grecsó Krisztián Isten hozott című könyvének, amely a Klein-napló alcímet viseli, műfaj-meghatározásában is az áll, hogy: »regény«, érzésem szerint inkább olyasféle mozaikos világrajzolatként olvasható, mint a pályakezdő Mikszáth Jó palócokja, vagy Bodor Ádám Sinistra-körzete”. Hogyan vélekedsz erről?*

– Egy (értő) olvasóval (sem)/nem vitatkozunk, igaza van, bár az emlegetett példákat nem érzem közelinek a könyvhöz... Ha kiállsz egy sziklaszirtre, és körbenézel, alattad elterül a völgy, falvak, kivagyri városok. Az, hogy mit nézel meg, hová állsz, mit figyelsz tovább, hogyan adod át a látványt, rólad árul el a legtöbbet. De amit most mondok, nem formai, hanem elméleti kérdés. Formailag igaza van Bazsányinak, és nem is kell cáfolnom, hiszen amit mond, az nem értékítélet (és persze akkor sem kellene), hanem állítás, és az én értelmezésem ezzel szemben csak egy másik, mégis, ezek a szilánkok, porcikák nagyon sajátos, színes, szagos fragmentumok, olyan mesék, anekdoták, melyek az elbeszélő főhős-ről mondanak el a legtöbbet.

– *„Nem fogom egész életemben a falumítoszt építgetni, már a következő regényemben sem, de ha akarom, át tudom hangszerelni a történeteket oda. Attól, hogy a falu nem érez sajátjának, én magaménak érzem azt.” Így fogalmaztál egy korábbi, Károlyi Csabának adott interjúdban, és valóban, legújabb regényedben már másfelé tapogatózol. Hogyan sikerült kitörnöd a falutematikából?*

– Sikerült? Nem is tudom. Valamiért rosszul kezeltem a lokalitást, a hős és a környezete viszonyát a *Tánciskolában*, és állítólag – most már indulat és személyeskedés nélkül – többben meg is írták, hogy miben látják a probléma okát. De már elfogyott az erőm, hogy a *Tánciskolával* foglalkozzam.

– *Maradva most mégis új regényednél, szembetűnő, hogy utalásrendszere is alapvetően más, mint korábbi szövegeidé. Habár ezúttal is beépítet a prózáddal kapcsolatban sokszor emlegetett, Mikszáth, Móricz és Krúdy nevével fémjelzett hagyományt, egyúttal el is távolodsz tőlük, s nagyobb hangsúllyal kapcsolódsz a világirodalom klasszikusaihoz, elsősorban a Doktor Faustushoz, az Oidipusz királyhoz és a Don Quijotéhoz. Milyen a viszonyod ahhoz a világirodalmi hagyományhoz, melyet a Tánciskolában megidézel?*

– Banális, ha azt mondom, hogy eszembe jutottak? A történet előhívott korábbi mintákat, és abban bízva, hogy egy másban is élő hatást építenek tovább, beleírtam őket. A hétköznapi szituációk meglepően tükrözték, megtalálták bennem ezeket a modelleket, olyannyira, hogy azóta is úgy látom, ebben a megszabott mítoszterben élünk. Illetve nem is tér ez, vagy idő, nem tudom az eseményt magát, mely újra és újra megismétlődik, az idő/tér kategóriákba elosztani. De mégis: inkább idő. Hiszen ezek az újrarájátszódo folyamatok éppen úgy működnek, mint Eliade „parmenidészi” idője, vagyis mindig ugyanaz a váz töltődik föl tartalommal. Csak itt nem ünneppel térünk vissza ugyanahhoz a szent időhöz, hanem maga az esemény képződik újra. Lényeges különbség, hogy mint eredeti történés jön létre! Vagyis a *Tánciskola* világa apró árulások, hétköznapi figyelmetlenségek, az apa helyett, az apa rovására elkövetett bűnnel lejátssza ugyanazt a mitikussá vastagodó eseménysort, miközben nincs viszonya saját eredetéhez. Ebben a függetlenségében mégis része a folyamatnak... Már ha még értem, hogy miről beszélek. Az esemény, amelyben a mitikus eseménysor mint valami emberi állandó létrejön, közben megteremteti a valóságot, amelyből a *Tánciskola* világa áll.

– *Oidipusz kapcsán szóba került a görög mitológia. Hangsúlyos szerepe van a regényben Teiresziász történetének, de gyakran élsz bibliai utalásokkal is. Miért foglalkoztat a mítoszok újraírása?*

– Nem tudom kikerülni. A mítoszok újjászületnek, éppen úgy, ahogy az eredeti időt lejátssza az új év. Ha egy beavatós, útkeresős, botladozós regényről beszélünk, mint a *Tánciskola*, akkor adja magát, az emberi viselkedésmódok, minták, lehetséges reakciók őstípusa, a mítosz. Úgy képzeltem, mintha a *Tánciskola* árulásai, szerelmei, nevelődési folyamatai tükröznék ezeket, anélkül, hogy tudnának róla. Az persze más kérdés, hogy ez engem ennyire foglalkoztat. Az meg egy másik, hogy az olvasót is ennyire meg kell-e terhelnem vele. A *Tánciskola* után el kellett gondolkodnom rajta, hogy egy utalásrendszer, ha nagyon sűrű, inkább bezárja, mint kinyitja a regényt. Ezek az utalások nem csatornák, folyosók lesznek egy másik szöveg felé, hanem rések, ahol kiszökik a meleg.

– *Szent és profán, realitás és fantasztikum határmezsgyéjén egyensúlyoznak szövegeid. Mivel magyarázható a transzcendencia, a szakrális világ megjelenítésének centrális szerepe munkáidban?*

– Centrális lenne? Nem tudom. Inkább az egyensúlyozás szóba kapaszkodnék. Az életben is egy efféle kettősségnek van meghatározó szerepe. Kételyek, tévelygés, keresés, várakozás, a szakralitás iránti vágy, a sors mint folyamatos kommunikáció, ami viszont meglehetősen profán szemlélet. A valamit valamiért elve a vallásos környezetben anomália, pedig olyan jó kis pedagógia lenne. Szeretném. Jót teszek, és cserébe várhatom a csokit. A *Tánciskola* két főhőseinek profán a viszonya a szakralitáshoz. A nagybácsi és az unokaöccse is tagadja a kárhozat lehetőségét. A fausti hagyomány ezáltal teljesen elutasítódik, problémássá válik, vagyis, az én olvasatomban, dupla tagadásról van szó. Egy elmaradt megkísértés és egy elutasított megkísértés után az a kérdés, hogy léteznek-e még tiszta választások.

– *A Tánciskolának sokféle olvasata lehetséges, különböző regényműfajok kódjai mutatkoznak érvényesnek a regény értelmezésekor. Olvashatjuk nevelődési regényként, amennyiben Jócó felnőtté válásának, beavatásának különböző stációit ábrázolja. Mestere Szalma Lajos biológia–testnevelés szakos tanár, aki arra próbálja rávezetni unokaöccsét, hogy a harmadik szemmel lásson, azzal az érzékszervvel, mellyel a néma valóságon túli éteri muzsika hallható. Hogyan találta rá Lajos bácsi figurájára?*

– A fiatal, tapasztalatlan ifjút beavató családtag egy jól bejáratott, sokat használt toposz, de a korábbi példákban, melyek eszembe jutnak, ez a beavatás sohasem ilyen kockázatos. Egy kemény, szögletes, egyirányú figurát kerestem, aki a saját pályáján bizonyos szabályok szerint játszik, de azon kívül sokszor kártékony, veszélyes, zabolátlan alak. Olyan mester-tanítvány viszonyról van itt szó, amelyben a tanítvány megégetheti magát, ha nem vigyáz. Lajos bácsi figurája a regény végére újabb árnyalatot kap, ugyanis Jócó szerelme gyakorlatilag gyilkossággal vádolja. Azt állítja róla, hogy egy olyan bűnöző, aki folyton visszajár a tett helyszínére. Ez egy fausti zsákutca. Ha nincs kísértő, át kell venni a helyét. Ha ennyire nincs szakrális tér, hogy még a kárhozat lehetősége is hiányzik, akkor egyetlen lehetőség marad a szabad választásra, a bűn.

– *A Tánciskola helyszíne már nem szülőfalud, a korábbi szövegekben Sáraságnak nevezett Szegvár, hanem az ugyancsak könnyen beazonosítható Feketeváros és Tótváros, melyekről nagyon szép eszmefuttatásokat olvashatunk, s hangsúlyosan jelenik meg főhősöd és a táj viszonya. Ma visszagondolva, mit jelentenek számodra az említett helyszínek?*

– Mindhárom helyen sokat éltem. Szegvár és Csongrád a család miatt állandó, Békéscsaba meg a barátok miatt. Most jöttem vissza a hétvégi kolbászgyúrásról, egy

lélekkereső, kíméletlen kanossza volt, de azt el kell ismernem, utóbbit ismerem a legkevesbé. A *Tánciskola* gyakorlatilag bárhol játszódhatna, nem fontos, hogy konkrétan ott történnek az események, ahol. Van valahol, mert valahol lennie kell. És semmilyen szociografikus igényt nem elégít ki, legalábbis remélem, hogy sehol nem gerjesztettem olyan olvasói elvárásokat, melyek után a befogadók azt kérhetnék számon, milyen a mai magyar vidék. Ezerarcú, milyen lenne? Undorodom az elmélettől, hogy a magyar vidék valamilyen. Csak Békéscsabának kismillió világa van. Az olajhamisítók, az utcai harcosokból verbuvált bérgyilkosok, lelőtt és megalázott rendőrkapitányok, Európa legnagyobb lókupecközpontja, ipari méretű, illegális kolbászgyárak, egy frissen épült, de föl nem szentelt zsinagóga, a vidék legnagyobb plázája, bájgúnárok, parasztok, újdzsentrík, emeletre épített uszodák, nemzetiségek, határ – vagyis szentség és bűn együtt. A *Tánciskola* sokkal személyesebb annál, hogy föl vállálja a Viharsarok újraírását. Ez nem a Féja-féle hatástörténet.

– *Említett regényed lapjain alapvetően másfajta poétika és szerkesztésmód artikulálódik, vagyis – szemben az Isten hozott többszálú, többretegű, az idősíkokat gyakorta változó elbeszélésmódjával – hagyományos cselekményépítés, klasszikus időrend jellemző, a mű struktúrája egy központú. Úgy tűnik számomra, mintha az egyszerűsítés szándékával egyre inkább az érthetőbb, olvashatóbb próza felé tapogatóznál. Mintha az foglalkoztatna, hogyan hozható létre olyan értékes irodalmi alkotás, amely egyszerre sikerkönyv, és egy szélesebb olvasóközönséget képes megszólítani. Mennyire tudatos mindez?*

– A töredékes szerkezettel szemben mentem, nem pedig a nehéz-könnyű viszonylat volt meghatározó számomra. Az anekdotikus kontra egységes szerkesztésmód volt a két véglet. Nem akartam még egy ugyanolyan könyvet írni, sőt, nagyon másfélét akartam, ráadásul érdekelt, hogy a klasszikus formával mit tudok kezdeni. Föl tudom-e tölteni egy nagyon kortárs történettel ezt az öntőformát. Kockázatos vállalkozás volt, nem is sikerült maradéktalanul. Annak, hogy egy egy központú, klasszikus szerkezetű, nyelvű és felépítésű regényt akartam írni, elvileg semmi köze az olvasói elvárásokhoz, vagy az olvasók tömeges megnyeréséhez – mert arra esélyem sem volt. Azért mondom, hogy elvileg, mert tudat alatt akár munkálhatott bennem olyasmi, amivel nem számoltam. És ha ezt csináltam, hát hiba volt. A művel nem lehet megalkudni, és tiszta szívvel mondom, nem is tettem. Az olvasói visszajelzések is ezt mutatják. Nem lett szélesebb közönség olvasmánya, mert „nehéz, bonyolult és borzasztó”...

– *Korábbi interjúkban említetted, és mi is kitértünk arra, hogy kiemelten figyelsz saját recepciódra, ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az olvasói igények is fontosak számodra. Szemmel láthatóan próbálsz kiaknázni a média és az internet nyújtotta lehetőségeket, saját honlapot működtetsz, szívesen nyilatkozol, találkozókra, felolvasóestekre jársz, minden bizonnyal azért, hogy ezáltal könnyebben eljusson a mű az olvasóhoz.*

– Véleményem szerint nem tartható az a felfogás, miszerint csak a rendezők, színészek és zenészek képernyőképesek, és mi annyira impotensek vagyunk, hogy nem lehet egy íróat meghívni egy beszélgetésre, mert vagy alkalmilag finnyás, vagy – miközben áhítja a figyelmet –, zsigerből fintorog, és nem utolsósorban, nem tud beszélni. Egy harmadvonalas rendező is háromszor annyit szerepel a médiumokban, mint bármelyik író. Pedig Nyugaton természetes, hogy a szerző segíti saját könyvének útját, próbálja támogatni a kiadót, hogy a mű eljusson az olvasókhoz. Én sokat köszönhetek ebben Sárközy Bencének, a szerkesztőmnek. Bence lehetőségeket szerzett, és közben meggyőzött róla, hogy előbb-utóbb itt természetes lesz az, hogy egy szerző nemcsak kesereg, hanem dolgozik is.

– Több forgatókönyvet írtál, olyan sikerfilmek fűződnek a nevedhez, mint a Hasutasok és a Megy a gőzös. Együtt dolgoztál Koltai Róberttel és Szőke Andrással. Mit adtak hozzá prózáirói tevékenységedhez a filmes tapasztalatok?

– Tudatosabban gondolkodom, építkezem, dramaturgiai fogásokat, apróságokat igyekeztem ellesni. Robival azóta is nagyon jóban vagyunk, sokat dolgoztuk együtt, és a Megy a gőzösben benne volt egy nagyon jó film lehetősége. Szőke filmjéhez kevés közöm van, András improvizációs technikával dolgozik, és dolgozott mindig is, a forgatókönyvet, ha van egyáltalán, alapanyagként kezeli.

– Eddig hat könyved látott napvilágot. Ha most visszatekintesz, milyennek látod a mögötted lévő időszakot, a pályakezdésed óta eltelt éveket, valamint a mai magyar irodalomban elfoglalt helyed?

– Korai lenne mérlegelni, hiszen harminckét éves vagyok, és nem kell nagy olvasói lendület, hogy valaki végigolvassa mindazt, ami könyv formában a nevem alatt megjelent. Azt mondjam, hogy vannak jó dobások meg mellényúlások egyaránt? Hát igen, vannak. A nem író író mindig előnyben van azzal szemben, aki dolgozik. Én a regények mellett sok tárcát, novellát írok, dolgozom, és ahol, ugye, faragnak, hullik a forgács.

Budapest, 2008 decembere

Kovács András Ferenc

Hét szép szonett a szépről

*„Beauty is truth, truth beauty, – that is all
Ye know on earth, and all ye need to know.”*

*„A Szép: igaz s az Igaz: szép! – sose
Áhítsatok mást, nincs főbb bölcsesség!”*

(John Keats – Tóth Árpád)

Francesco gyermekkora

*Néma halakhoz, égi
Madarakhoz s kutyákhoz
Is szólt, kóbor lelkekhez
Beszélt – egy csóró*

*Ordast is kezessé tett,
S a szomszédban egy deres
Csillag szép homlokához
Nyomta homlokát.*

*Ha majd lehunyja
Szemét – szentek pörögnek
Elébe... Kutyák*

*Futnak, madarak
Röpdösnek – elszabadult
Lovak, csillagok!*

Ungheretto dicsősége

*Újratemetni
A szórt hamut, áldani
Húlt pora vázát?
Szelleme túlcsap a szón,
Csontjai szent szigorán.*

*Holmi püspöknél
A poéta fénylőbb, mert
Dicsőbb, s díszes valahány
Sorában... Híre
Nem márvány ragyogása –
Inkább verseit olvasd.*

*Arca szavakban
Elél, ha igen, de ha
Mégsem – imára!*

Calvus Tiburban haldokol

*Romlás légyraja
Gyűlt fölé, száz gond űzte
Vidékre... Hát nem
Hagyják soha nyugton őt,
Békén dögleni bár meg?*

*Aj, hogy gyűlöli,
Borzadón utálja már
Rómát s hülye dolgait.
Pedig mi mindent
Tudna szeretni még! De
Falnak fordul örökre.*

*Rohadjatok meg,
Közribanc, rideg férgek!
Mondja, a falnak.*

Keats alig finomkodik

*Nem egy görög vázára –
A Parthenon elrabolt
Frízeire sem gondolt,
S Fannyra sem... Csak*

*Hosszan forgatta, nézte
Még sapadt, görcsös öklét –
Keserűn, ingerülten.
Rómában is csak*

Lassún kezdődik
El a puszta öröklét –
Egy csalogánydal

Zeng, átszivárog,
Ömleng, s az alkonyégen
Hajnalt köhög szét.

Yoshiwara szépei

Sok Utamarót
Nézegettem: szerettem
Mindet, szerettem
Volna megérinteni,
Miképp Velázquez háttal

Fekvő Vénuszát,
Egy felkönyökölt kéjhölgy
Csodás nyakát... (A többi
Csocsoszani giccs,
Gésaromantika...) Csak
Egy nő ragyog, egy hátakt –

Billent fej, laza
Konty, fénypihés, finom nyak,
Fölhabzó nyakszirt.

Olvasónapló, Tóth Árpád

Apám kedvence volt ő,
Mindvégig, s persze Baudelaire,
S még hányan, mennyi költő –
Egymásnak szöges

Ellentétei!... Tőle
Lestem el titkon mindet –
S hányszor dorgált, hogy verset
Mért nem olvasok,

S hogy líra nélkül
Semmi sincs!... Ezt nem hittem –
Most már elhinném

*Neki, mert líra
Sincs már nélküle, mert nincs
Ő, sem Tóth Árpád.*

Utazás Kiotóba

*Cseresznyefákat
Nézni: figyelni szirmok,
Lepkék, madarak
Röptét, tengerhab, felhők,
Havak gomolydulását,*

*Vagy Tókaidó
Nagy útját járni végig,
S az ötvenhárom híres
Postaállomást
Naplóba, képbe, versbe
Írni mind, avagy ősszel,*

*Kerti verandán
Ülni, s vágyakozón csak
Nézni a holdat.*

Vári Attila

Vágy

*A verssor végén rím-pihe:
röp-képtelen, csak osonó,
s mivel a versem álruha,
azt mímelem, hogy csuda jó,*

*azt mímelem, hogy csuda jó
úgy élni, mint a vándorok,
akiket vágy visz messzire,
a délibábból szótt hajó*

Önarckép nemzettel

*Szememben: szürke hulla-máz,
a rémfilm-vampot másolom,
bogánccs-horog a mosolyom,
nőt, s férfit egyként megaláz.*

*Hajam: széldöntött búzaföld,
hajdan erős, sámsonos-szalma.
s mert cirógatás a nő hatalma
Delila minden nap megölt,*

*Fogaim: köztük fagy sziszeg,
(egyharmad-látszó jéghegyek.)
Csak szót vacognak, nem Igét,
visszhangjuk az, mit még hiszek,*

*Arcomból rám néz néha Sém,
ragyszolga tartóm, „Te vagy Khám?”
Es nincs zsoldtárom, szent misém,
karácsonyom, és hannukám,*

*Góg és Magóg is rám tekint,
Hunor vagyok, vagy Tán Magor?
Tükröm azt sűgja: idekint,
a Golgotán vagyok Lator.*

*Önarcom képét tükrözi,
hályogos jég, fagyott-hazám.
A jövőm? Húsom vetkőzi,
itt törvény volt a mostohám.*

*Nem voltam soha jó-magyar
szűznemzett-népem gyermeke,
e föld nem ápol. Eltakar!
Mint gyermeksírást térzene.*

Ferdinandy György

Az amerikai menekült

2008

I.

A három torony

Ha valaki végigsétálna – de ki sétálna ma végig! – az Üllői úton, és végignézne a Klinikák ódon épületein, nemigen jutna eszébe, hogy ezek mögött a méltóság-
teljes háztömbök mögött, alig hajításnyira, más világ kezdődik. Egy olyan negyed,
ami ódonnak még csak, de méltóságteljesnek semmiképpen nem mondható.

Itt hátul omladozó bérházak között kacsáznak a valaha macskaköves utak,
autóroncsok roskadoznak a sivár telkeken. A bejáratokon fehér festékkal mázolt
felirat hirdeti, hogy ki tanyája ez a nyárfás. Ha ugyan nincsenek beszögelve. Mert
ezek a romok többnyire lakatlanok.

Aki benéz a pinceablakon, láthatja ugyan, hogy itt nemrég még emberek éltek.
Minden alagsor szemétkerakot. De mostanra még a hajléktalanok is elhagyták a
nyirkos vermeket. Hogy ki szögelte be utánuk az ablakokat, azt csak találgatni
lehet. Valami hivatal? Vagy, ami valószínűbb, a tulajdonosok? Mert mióta bekö-
szöntött ez a fene nagy szabadság, a magántulajdonnak itt, a Józsefvárosban is
újra becsülete lett.

Térképről, igaz, bizalomgerjesztő ez a táj. Van itt minden: Leonardo da Vinci és
Jázmin utca, mi több, még egy Fűvészkert is a Dugonics Titusz nevét viselő síká-
tor mögött. Ne firtassuk, hogy szegény Leonardo mit szólt volna hozzá! Ámbár,
ha igaz, az ő idejében sem voltak Firenzében túl rózsásak a közállapotok.

Persze van itt egy kevésbé barátságos Szigony utca is, a Tömő nevűnek pedig
– ki és mit, mi és kit! – mai fül számára egyenesen baljós felhangja van.

Szinte hihetetlen, hogy – akárcsak más, boldogabb tájakon – errefelé is embe-
rek járnak-kelnek a kajla és kátyús, valaha macskaköves utakon. Márpedig ez így
van. Még fel sem kelt a nap, és lépések kopognak a Klinikák fala mentén, a metró
állomása felé. Este pedig a mozgólépcső egy csomagban kiokádja a napközben
beszippantott utasokat.

A legnagyobb azonban déltájban a mozgás. Akkor, amikor ébrednek a mun-
kanélküliek. Igaz, hogy ők nem igyekeznek sehová. Beszélgetnek, napoznak.
Napozni szeretnek a józsefvárosiak.

Néha még az ABC-be is befordul egy asszony. Tejet hoz, sört, kenyeret. Mások a szatócsbolt felé lépegetnek. Két lehetőség. Ebben a negyedben nincsenek más üzletek.

Persze, hogy el ne felejtsem, van itt egy kocsmá is. Egy pince, ahová csak hét-rét görnyedve jut le az ember, és ahonnan, ha nem vigyáz, vérző kobakkal kerül napvilágra. Pedig odalent egészen békebeli a hangulat. A boltíves helyiségben székek állnak és asztalok. Nem emlékeztet semmi az átkos talponállóra. Hacsak nem a füst. De ki szívna ma már Munkást vagy Kossuthot! A Pall Mall-nak és a Winstonnak pedig egészen más, előkelőbb az illata.

A gebines minden reggel a lejárathoz támaszt egy palatáblát, fehér krétával felírja az étlapot. Reszelt máj, csülkös bableves. Nagyobb változások nincsenek. A menü ötszáz forint. Ide csak az jár le, akinek pénze van. Hol az az idő, amikor az Astoriában is kilencven fillér volt a leves, egynegyvenért pedig az ember egy mélytányér paprikás krumplit kapott! A férfiak ma már nem itt, az ivóban: sokkal inkább a téren vagy egy kapualjban isszák le magukat.

* * *

A téren, mert az is van. A Tömő utcában áll ugyanis egy lakótelep. Három toronyház és egy hosszú, lapos épület. Még az átkosban építették, amikor úgy gondolták, hogy az ezredfordulóra ilyen modern házakban élnek az emberek. Aztán ez a szép terv valahol gellert kapott. Ma már itt a Józsefvárosban is a sűrűbb bokrok a leglátogatottabb lakhelyek.

A toronyházak megkoptak az évek folyamán. Rájuk férne egy kis tatarozás, de még így is, ebben a környezetben irigylésre méltó ez a három épület. Igaz, hogy tömpe tornyok, alig tízemeletesek, nehéz lenne nekik vezetni a repülőgépeket. De ilyesmi nem is jutna eszébe senkinek. Azok, akik itt élnek, nem tartják a világ sorsát a kezükben, a legtöbben még a sajátjukét sem igen. Cigány családok, kisnyugdíjasok, külvárosi szegény emberek. Régen az OTP-részleteket fizették, ma valamivel nehezebben a közköltiségeket.

Ismerik egymást, ha máshonnan nem, a liftből. Ritka az olyan, aki még nem akadt el két emelet között. Ilyenkor jut bőven idő elmondani az életüket.

Amíg csak ki nem szabadítja őket a Gondnok. Most így hívják a házmesztereket. Ez a mostani rendes ember. Meg tudja szerelni a liftet. Olyan, mint a ház, amit a gondjaira bíztak. Nyílt tekintetű, ötvenes. Jobb időket látott, ez minden mozdulatában benne van. Mégis, rá van írva az is, hogy meg van elégedve magával. Az a fajta, akinek a pusztá jelenléte is megnyugtatja az embereket.

Úgy hívják őt: a Toronyőr. A Béla bácsi. Először csak egyszerű lakó volt. De már akkor sem olyan, mint a többiek. Kezdve azon, hogy üres kézzel, bútor és háztartási gépek nélkül érkezett. Aztán az, hogy törte a magyart. Például mindenkire tegezett. Nem vették tőle zokon. Él a toronyban mindenféle népség. Nem az akcentusuk szerint osztályozzák egymást az itteniek.

Hol egy asztalt, hol egy sublódót hozott haza magának. Helyrefozta őket. Csillogtak, amikor felvitte a lakásba. Értette a dolgát, és a szakértelmet errefelé megbecsülik az emberek.

Még a cigányok is adtak neki egy-egy ócska bútordarabot. Megjavította, visszaadta, ha nem kellett neki. Pénzt pedig soha senkitől el nem fogadott. Még nem állt a lakóközösség szolgálatában, de már őt hívták, ha beletört egy kulcs a zárba, vagy ha a lift elakadt.

Aztán egyszer csak ő lett a Gondnok. Ámbár ez csak pusztá formáság volt: a gyakorlatban semmi se változott. Hacsak nem az, hogy most már nap mint nap körbejár.

– Tiszteletem, Béla bácsi! – köszönnek rá a gyerekek.

– Szerbusztok! – feleli. És jó napot.

Ahogy múlik az idő, egyre több formula ráragad. Szigorú ember, nem barátkozik. De látszik rajta, hogy nem nézi le, hogy tiszteletben tartja az embereket.

A karjára kitárt szárnyú madár van tetoválva. A cigány fiúk ismerik: a kék madár. A boldogság kék madara. Mint mondják, a blue bird of happiness.

Ilyen ember a Toronyőr. Szentgáli Béla, aki idestova öt éve szolgál itt a telepen.

* * *

Van itt azután még valami, ami csak növeli a tiszteletet. Mert röviddel a Gondnok érkezése után beállított a Tömő utcába egy kanárisárga hajú asszony, akiről azt mondták, hogy egyenesen a repülőtérről érkezett. Beállított, és a Béla bácsi szoba-konyhas lakásába költözött.

Nos, ez a nő egy árva szót sem értett magyarul. Azt képzelte talán, hogy itt is angolok élnek: még a romákat is angolul szólította meg. Így derült ki, hogy Szentgáliék – amerikaiak. Egyébként derék fehérnép az asszony is. Erős, és – mi mást tehetne szegény! – hallgatóg.

– Hajdujudú, Sörlé? – szólnak rá az ABC előtt bagózó cigány asszonyok.

– Fáintosan! – feleli, és csippent a szemével. Nem nevetik ki, még azt is elnézik neki, hogy az első napokban dollárral fizetett. Az ABC-ben azóta sem volt ilyen izgalom. Valaki mondta is, hogy jönnek az amerikaiak!

Hát csak így. Megnőtt a Béla bácsi ázsiója, mióta itt van az asszony. Felnéznek rá. Ritka az olyan józsefvárosi ház, aminek amerikai a házmestere.

Szentgáliék otthonülő emberek. Hét végén ügyeletes a Toronyőr, amikor mások randalíroznak, ő sehová se mehet. Ülnek az apró panellakásban, nézik a tévét, kihallatszik a folyosóra az angol nyelvű szöveg. Reggel Shirley kimegy a balkonra, és meglocsolja a muskátlikat. Be van rakva a haja, mint egy légiakna, olyan a feje. Később kendőt köt rá. Mindig ápolt és illatos; itt, a Józsefvárosban, nem árulnak ilyen bódító kölnivizeket.

Időről időre sétálni mennek. Béla az asszony karja alá nyúl, átsegíti a mélyedésen. De van úgy, hogy egymagában is útnak indul az asszony. Ez itt veszélyes környék, állítólag. De ő nem fél. Otthonosan kacsázik az üres telkek és a panelek között. Pontosan úgy, mint aki itt született.

Egymás lakásában nem vizitálnak az itteniek. Ez alól csak a romák a kivételek. A többiek kint, a konyhaajtóban ácsorogva beszélnek meg a napi híreket. Titkuk ugyan nincs. Béláékról is mindenki tudja, hogy milyen gyönyörű az a kis lakás. Az asztalterítők, a hímezett párnák a székeken. A falon, körös-körül, színes fényképek, acélkeretben. Kilenc gyerek: az asszony felsorolja a nevüket.

Annak, aki ide bejutott, a süteményes tálhoz is joga van. Torták, krémesek, linzerszeletek. Shirley szériában gyártja az édességeket. Mintha még most is itt lenne az a kilenc gyerek.

És hát a tévé! A szoba közepén, díszhelyen. Akkora, mint egy kisebb mozivászon. Az NBC jár rajta, éjjel-nappal. Annak, aki itt él, ez a képernyő jelenti az életet.

Az asztalon az internet képernyője áll. Ide, ez elé telepszik Béla bácsi, ha ne adj' isten vendége van. Ez a helye: itt ül akkor is, amikor meglátogatom.

– Nos hát, hol kezdjük? – kérdezi.

Merthogy mi ketten dolgozni fogunk.

– Az elején! – feleltem.

Minden ember élete regény.

– Hát még az enyém! – sóhajtja a Toronyőr.

Ez iránt nincs kétségem. Ezért vagyok itt. Csak hát, ugye, el is kell tudni mesélni ezt az életet. Ez meg hallgat.

– Dolgoztam – szólal meg végre. – Látástól vakulásig. És hát – a feleségére mutat – dolgozott ez is. Felneveltünk kilenc gyereket.

És végigveszi újra a bekeretezett képeket. Ilyenkor arra gondol az ember, hogy mindez talán mégsem olyan érdekes. Mint mondják, a stílus az ember. Stílusa azonban nincs itt senkinek. Shíley angolul szól közbe, ha beszél, Béla pedig keresi a szavakat. Mégis! Most már nem lehet abbahagyni. Lesz, ami lesz.

– Szóval? – kérdezi. – Azt mondod, apám?

Fogom a ceruzát, rábólintok, hogy igen.

II.

Felsőmocsolád – New Jersey

Hát én – mondja a Toronyőr – Szentgáli András fia vagyok. Vállat von: ez egy úgynevezett történelmi név. Az őseim között államtitkárok voltak, földbirtokosok. Ezt persze pontosan nem tudom. Anyám annyi mindent összebeszél! Apámról nekem mindenki csak hazudott.

1943 elején születtem. Budán laktunk, fent a Várban, ma már persze látom, hogy ez is csak félig igaz, mert a Logodi utca lent megy a Vár alatt. Mindegy, engem nyilván odafent tologattak, a Hadtörténelmi Múzeum előtt. Ott, a sétányon, reggeltől estig süt a nap.

Oda vitt fel apám is, róla csak ez az emlékem maradt. Hazajön a katonaságtól, borotvált fejjel és szakállasan. Felkap, magához szorít. Szúr a szakálla és bagósza-ga van. Azután a nyakába ültet. Tél van már, de a sétányon még süt a nap.

Kétéves se lehettem, de ez az emlékem máig megmaradt. Talán mert ez volt az utolsó. Soha többé nem láttam az apámat, anyám pedig, mondom, mindig csak összevissza beszélt. Egyszer azt mondta, gyűléseztek egy pincében, és a ház telitalálatot kapott. Máskor meg, hogy lelőtték a németek. Később, amikor Nyugatra kerültünk, az oroszok. Zsidókat mentett, mind a két esetben. Hamar átláttam, hogy valahol nem stimmel a dolog.

A családban volt egy olyan mendemonda is, hogy nyilas lett volna. Az emberek beszélnek, ő meg, szegény, már nem tudja tisztázni magát. Mihály, a testvér-

bátyja a trópuson élt, ő aztán tényleg semmiről se tudott. A nagyanyám pedig, a két fiú anyja, meghalt 1945-ben, az ostrom alatt.

Ez a Mihály később hetet-havat összehordott. Például, hogy apám kiment a kertbe – nem is volt kertünk! – és egy bomba pontosan a feje búbjára esett. A trópusiak így képzelték el a bombázásokat.

Leírta azt is, hogy állítólag kártyázott apám. Kártyázott és rulettezett. És hogy már iskolás korában is mindenkinek tartozott. A család, nagyanyám családja, nem győzte fizetni utána az adósságokat.

Az én számomra mindebből csak annyi volt a lényeg, hogy meghalt. Hogy nincs apám: hadiárva vagyok.

Megállunk, kifújuk magunkat. Shirley kávéfőz, teletölt két kék pöttyös ibriket. Ott ül ő is, mögöttünk, a szobában, virágos mintákat hímez durva vászonanyagra.

– Ez itt – mondja a Toronyőr – indiánok leszármazottja. A nagyanyja még indián volt. Látom rajta is, amikor imádkozik. Régi család: valamelyik ősük még a Mayflowerrel érkezett. – Itt pedig három hónapos vízumokkal él.

Bólogatok, iszom a kávéfőzést. Nem firtatom a részleteket.

– Igaz is – folytatja Béla –, apám újságíró volt, naplót vezetett. Egy versére ma is jól emlékezem:

„Igaz, hogy a gaz a gyöngy között is szemét,

Én az igaznak megadom érdemét,

De akit csak névről neveznek igaznak,

Az a gaznál is gazabb,

Én ezt tartom igaznak!”

– Szép vers! – bólogatok. Bonyolult, mint az élet.

Nagy kár, hogy az a napló elveszett.

* * *

Tehát negyvenöt. A háború vége. Mindenütt katonák. A németek után oroszok.

Szóval, az anyám nem tudott mihez kezdeni velem. Levitt Felcsömocsoládra, nevelőszülőkhöz adott. Ez egy egészen kis falu Somogyban, hogy pontosan merre, azt nem tudom. Így lettek újra szüleim: Ilonka néni és Ringler Pista bácsi. Két és fél éves koromban, de sajnos nem véglegesen. Tíz évvel később leutazott értem egy asszony, aki azt állította, hogy ő az anyám, és megyünk vissza Pestre. No, most képzelje el, hogy mit érez ilyenkor egy gyerek! Megszöktem, nem akartam vele menni. Felsőmocsolád volt az egész életem. Ott voltak a pajtásaim, ott jártam iskolába, abba a kis vidéki suliba. Megszoktam, hogy a kicsik énekeltek az egyszerűen, amíg a tanító bácsi a nagyokkal foglalkozott.

Hiába szöktem, megtaláltak. És akkor az Ilonka néni azt mondta, hogy kisfiam, ez itt a te édesanyád. És keservesen sírva fakadt. Mentünk ki a vonathoz. A pesti nő egész úton nem engedte el a karomat.

Megígérték, ha jól viselem magam, minden nyáron hazajöhetnek. Látod, még ma is így mondom: haza. Ebből aztán persze semmi se lett. Egyszer feljött Pestre a Pista bácsi, de az anyám nem fogadta be még egy éjszakára se. Állt az ajtóban, tojást hozott, libaszírt, kenyeret. Aztán éppen csak megsimogatta a fejemet.

Jött a hír, hogy meghalt Ilonka néni. Közölték, hogy mikor lesz a temetés, mentem volna, de hiába: az anyám nem engedett.

Mit tehettem? Elcsavarogtam. Anyám meg kivett az Attila utcai iskolából és javítóintézetbe adott. Otthon úgyszólván szűken voltunk: a Logodi utcában egyetlen kis szobánk maradt. Hideg víz folyt a csapból, lavórban mosakodtunk. Melegedni lejárta a kazánhoz, de még lent, a pincében is lyukak tátongtak a falakon.

Még ma is ilyen ez a ház. A golyók, a belövések még ma is látszanak. Meg lehet nézni: a Körmöci lépcső melletti sarok.

Anyámhoz feljárt egy Szomjas Jóska nevű ember. Azután csak így, hárman egy szobában. Jól tette, hogy intézetbe adott.

Jött az ősz és kitört a forradalom. Nekem a legjobbkor, mert én akkor már mindenképpen megkezdtem az én magánforradalmamat.

Az intézet bezárt, újra az Attila utcaiakkal csavarogtam. Azt játszottuk, hogy ágyúval lőjük a rendőrség épületét. Volt ágyú bőven, fent a bástyán, a Hadtörténelmi Múzeum előtt, csak hát ezekkel több mint száz éve nem lőttek.

Később azután komolyabbra fordult a dolog. Történelmet loptunk a ruszkitól, de ezekhez meg a géppuska hiányzott. Nem mentem haza napokig.

Mindenféle ilyen emlékeim vannak. Összefüggéstelenek. Például, játszottunk a katonákkal a Vérmezőn. Szétszedjük az órákat és pörgetjük a fogaskereket. Aztán rohanok fel a Körmöci lépcsőn. Lentről, a térről, lőnek az oroszok.

Máskor meg fekszem a pincében, a farakás tetején. A házban fegyvert keresnek. Rám parancsolnak, hogy jöjjenek le. Nem mozdulok. Oda, a tűzifa alá dugtuk el a fegyvereket.

* * *

Anyai nagyapám Pesten, a Majakovszkij utcában lakott. Átmentünk hozzá, gyalogoltunk a hóban, át a Margit hídon. Hívtuk, de ő nem akart velünk jönni Nyugatra. Akkor az anyám visszament Budára, én meg egy könyvesboltban húztam meg magam. Voltunk ott vagy tízen, velem egykorú srácok. Kidobáltuk és elégettük a könyveket.

– Az orosz kultúrát égetik! – mondták az emberek. Jó magyar gyerekek!

Ebédelni átjártam nagyapámhoz. Amikor visszaértem, a társaimnak nyomuk veszett. A szomszédok azt mondták, hogy kivégezték mind a tízet.

Fent a Várban lakott Ákos bácsi, a nagybátyám. Elmentünk hozzá is. Anyám körbejárta a rokonokat, ha másra nem is, erre jó volt neki a forradalom.

A bácsikámék lent éltek a pincében, úgy, mint az ostrom alatt. Rajzfilmeket vetítettek, én is végignéztem egyet, valami hangyakatonák kalandjait a háborúban.

De hát ezek sem akartak velünk jönni Nyugatra. Kettesben vágunk neki, az anyámmal. Szalámit vittünk, azt adtuk az embernek, aki átvezetett. A Fertő tónál léptük át a határt. Hogy mikor, azt már nem tudom. De karácsonykor még itthon voltunk, úgyhogy ez körülbelül januárban lehetett.

Hát nekem Ausztria nem sok jót hozott. Anyám megint elintézte, hogy vidékre vigyenek. Hat hónapig hordtam a trágyát. Látástól vakulásig dolgoztatott a paraszt.

Meg kellett szöknöm onnan is. Visszamentem Bécsbe, három napig nem ettem, nem aludtam, de megtaláltam az anyámat. A Brigitta Spítálban voltak a menekültek, ő meg közben megint összejött a Szomjas Jóskaival, kezdődött előlről a budapesti kaland.

Később Niederösterreichbe kerültem, egy iskolába, ahol mesterségekre képeztek magyarokat. Én asztalosnak tanultam. Meg németül. De hát mi egymás között csak magyarul beszélünk, németül ma már egy szót se tudok.

Aztán jött értem újra anyám. A Szomjas Jóska kivándorolt Amerikába, megint csak egyedül maradt. Eszébe jutott, hogy apám bátyja, a Mihály is amerikai. Azt mondta, hogy ezek ott dúsgazdag emberek, a Szentgáliak. És hogy írjak nekik, mert mégiscsak vérrokonok.

Hogy írjak! Könnyű azt mondani! És milyen nyelven? A javítóban, ahová bezárattott, nem helyesírást tanítottak. Azt se tudtam, hogyan szólítsam az öreget. Végül is mélyen tisztelt nagybátyámnak címeztem, és feladtam a levelet.

Elmúlt egy hónap is, mire megjött a válasz. Tíz dollár volt a borítékban, és egy hosszú levél arról, hogy ez a tíz dollár mit jelent. Beváltottam, 250 schillinget adtak érte, az egyheti keresetemet. Kivándorlásról, meghívólevélről szó sem esett. Világos: nem érdekeltük az öreget.

Végre 1959 elején megérkeztek a papírok. Nagy hidegek voltak azon a télen, az ablakok fehérre fagytak a reptéri buszon. Nem is láttam semmit, hiába néztem ki az ablakon. Éjjel leszálltunk Kanadában. Ott is erősen fagyott. Azután másnap, végre, New York! Február 12-én amerikai földre tehettem a lábamat.

Itt azzal kezdték, hogy megmotoztak. Azután tovább, egy másik buszon. Sütött a nap, és körülöttünk mindenütt csupa néger. Fehér pedig egy se. Fel voltunk háborodva: ez lenne Amerika?!

Amit először láttam, az a rengeteg szemét. A vezetőnek ki kellett nyúlnia az ablakon, mert egy szaros újság a szélvédőre tapadt.

Megint táborba kerültünk. Amíg csak értünk nem jött ez a Jóska, aki már New Jerseyben lakott. Itt most angolul kellett volna tanulnom. Hát én a nyelvekkel ugye hadilábon állok. Úgy döntöttem: okosabban teszem, ha dolgozni megyek. Elmúltam tizenhat éves, felvett egy takarítóvállalat.

Így kezdődött el az én amerikai életem.

III.

Egy sötét évtized

Ahogy így elnézem, ezekből az emlékszilánkokból nehezen áll össze egy ember élete. Nem mintha ne igyekeznénk. De hát a Toronyőr nem a szavak embe-re. Hagyni akart valamit a gyerekeire, nem csak így nyomtalanul kimúlni ebből az árnyékvilágból. Nem tudhatta, hogy mibe vág bele.

A gondnokság sem könnyíti meg a dolgokat. Nehéz, ha az ember szüntelenül két világban él. Itt, a Tömő utcában, és odaát, az emlékeiben. Két nyelven ráadásul. És egyik sem alkalmas arra, hogy kifejezzen vele bonyolult, áttekinthetetlen érzéseket.

Béla nincs otthon.
– Mindjárt jön – mondja Shirley.
Valami verekedés van a nyolcadikon.
– Mi történt? – kérdezem.
– Semmi – feleli. Szétválasztottam őket.
– Csak úgy?
– Csak úgy.
– Mit mondtál?
– Meg vagytok örülve? Mindenki ellenetek van, ti meg egymást ölitek?
– Mire ők?
– Lecsillapodtak. Igazat adtak nekem.
Kell neki ez a gondnoki állás. Ez a kis pluszkereset.
– Ennek itt – mutatja –, Shirleynek, kétszáz dolláros nyugdíja van. Kevesebb, mint egy itteninek.
– Neked?
– Nekem pedig semmi.
Csak egy vizsgát kellett letennie, a liftre. Az is szerencsére csak szóbeli. Rám néz, és azt mondja:
– Nem a pénz a legfontosabb.
Kiúszuk a kávé, visszaülünk a képernyő elé.
– Milyen volt Amerika? – kérdezem.
Nem beszél róla szívesen.
– Dolgoztam! – ismételteti. Raktárakban, műhelyekben. Benzinkutaknál, kint a földeken. Amerikában a munkavállalókat nem védi a törvény. Nem lehet változatos egy tizenhat éves gyerek.
Anyámnak megint lett egy ismerőse. Zsidó ez is, a Haskó Laci. De hát ennek volt már otthon is felesége, nem tudták legalizálni az életüket. A Haskót egyébként én zavartam el. Vezetni tanította az anyámat, és pofon vágott. Én meg csak így megfogtam a grabancát és fölemeltem: kifelé! És soha többé ne gyere vissza ide!
Jött a tél, anyám írt a bácsikámnak, a von Szentgáli Mihálynak. Nagyon kellett volna egy kis pénz neki, és most is, megint csak énám hivatkozott. Azt írta, hogy fegyházban vagyok, és februárban szabadulok. Letelt a büntetésem, és nincs egy télikabátom. Ez meg, a Mihály, azt felelte, hogy járt volna iskolába! Akkor tudná, hogy az embereknek nincs télikabátjuk a trópuson.
Takarításból élt az anyám. Egy időben hozzáment egy másik takarítóhoz, egy amerikaihoz. Aztán elváltak. Később kapott valami kártérítést a Mobil Oiltól, a cégtől, ahol még Pesten dolgozott. Amikor elköltötte, jött a cipőgyár. Neki se volt szegénynek könnyű élete. 2004-ben halt meg, nyolcvanévesen. Kibékültünk, azt ígérte, elmondja, hogy mi az igazság apámról. De addigra már egy szavát sem lehetett érteni.
Mielőtt Mihály kivándorolt, a nagymama elégette az összes családi papírokat. A Mihály felesége ugyanis zsidó volt. Meg ne találják a németek! A nagymamám aztán meghalt az ostrom alatt. Én pedig soha nem fogom megtudni, hogy az apámmal mi lett.

* * *

Asztalosműhelyben dolgoztam, Missouriban. Volt már saját lakásom. Templomoknak építettük a bútorokat. Ott, St. Louisban ismertem meg az első feleségemet.

Huszonegy éves voltam, Janette egy étteremben dolgozott. Volt két kislánya, négy- és ötévesek. Átköltöztünk a Mississippri másik oldalára, otthagytam miattam a férjét. Együtt éltünk hat hónapig. Azután visszament. Terhes lett, azért. A nőknek vannak ilyen furcsa dolgaik. Én meg visszaköltöztem St. Louisba.

Szereztem egy teherautót, elmentem robbanóanyagot szállítani. A kocsimban volt minden: még ebédlő és hálószoba is.

Szóval, a Janette. Megint összeházasítottunk, három év után, bejelentette, hogy elvált. Ezúttal véglegesen. A közös gyerekünket, a Toniát nem tudtam volna letagadni. Mindenben rám hasonlított. Janette már állapotos volt: nem törődtem vele. Elvettem őt feleségül, most már hivatalosan. Megszületett a második lány, a Tera. Nem emlékszem a dátumokra, de ez körülbelül 67–68-ban lehetett.

Dolgoztam éjjel-nappal, mint egy állat. Nem könnyű eltartani egy fizetésből négy gyereket. A Janette meg elkezdett csavarogni. Azt mondta, kiegészíti a fizetésemet. Én pedig, ugye, milyen örült az ember? Újra meg újra megbocsátottam neki.

Mert akkor én már házat építettem, kétemeleteset. És én abban a házban vele és a mi négy gyerekünkkel képzeltem el az életemet.

Aztán megint terhes lett. Nekem ugye sosem volt kondomom, és a fogamzásgátlásról ott, a mi negyedünkben, akkor még senki se hallott. Este jött meg a vérzés, be az autóba, és rohantam a kórházba vele. Éjjel kettőkor haltak meg mind a ketten. Ő is és a kislány is. A második gyerekem.

– Hát igen! – a Toronyőr letörli a homlokáról a verejtéket. Álmodott már biztos arról az éjről, de így, szóban, minden más. A dolgokat ki kell mondani ahhoz, hogy létezzenek.

Sofőr lettem megint – folytatja. Terát az anyósom vállalta magára. Tonia velem maradt. Banker dispeach voltam! – jut eszébe. Éjjel dolgoztam. Jártam a vidéki bankokat.

Jött a két gyerek apja, elvitte a kislányokat. Az egyik az enyém volt, tudta ő is. De azt mondta, ne keverjük a dolgokat. Hát ez az én első házasságom története.

Jeanette, szegény, megpróbált rábeszélni, hogy vegyem fel az állampolgárságot. Azt állította, hogy így, amerikai feleséggel és négy gyerekkel nem lesz ez olyan nehéz dolog. Én voltam, aki halogattam. Ott, az állampolgársági vizsgán, írni kellett, és még történelemből is tettek fel kérdéseket.

Aztán az előéletem! A legkisebb szabálysértést is be kellett vallani. Még azt is, ha az ember ittasan vezetett. Szóval nem. Akkor volt a vietnami háború, de engem így sem, úgy sem hívtak volna be katonának. A rossz szemem miatt.

Dolgoztam tovább, láthatod, hogy én csak dolgozni tudok. Benne voltam az Unionban, saját műhelyt nyitottam, amikor kivágták a szakszervezeteket. Fürdőszobabútort gyártottunk, volt egy partnerem. Először és utoljára! Mert ez aztán két hét szabadságra ment, Kanadába. Vitte magával a pénzt, és nyoma veszett. A műhely meg a felesége itt maradt nekem.

Hát én aztán szétszedtem és eladtam a gépeket. Kifizettem az asszonyt, és abból, ami maradt, vettem egy benzinkutat. Azután azt is eladtam. Nyitottam egy kis műhelyt, egyedül. Ki tudja, hányadszor, megint csak újrakezdtém az életet.

* * *

Huszonhét éves voltam, amikor megismertem Shirleyt. Kingdom Cityben dolgozott, egy étteremben. Erős, életvidám asszony, azonnal megtetszett nekem. Csak hát ez a huszonhat éves nő hallani sem akart a férfiakról. Azt mondta, ismeri a fajtájukat. Az első férje, egy szélhámós, három gyerekekkel hagyta magára. Ez itt egy akkora ország, hogy ha valaki lelécel, azt a Jóisten se találja meg. A második már inkább otthonülő volt. Ez meg a kislányokat rontotta meg.

Hát csak beszélgettünk, minden este, ott az étteremben. Elmondta nekem, hogy ő negyedrészen indián. A nagymamája még a cherokee indiánok rezervátumában született.

1970. augusztus nyolcadikán jött el először velem. Ezt a dátumot, látja, megjegyeztem. Igazából aznap kezdődött el az én életem.

Azt, hogy elvenném feleségül, mindjárt első nap megmondtam neki. Felhozott mindenféle kifogásokat. Tizenegy napra rá meglett az esküvő.

Összeköltöztünk, elhoztuk az ő három gyerekét meg az enyémet, aki az anyósomnál maradt. Lett megint négy gyermekem. Elmentünk a Janette férjéhez is, próbáltam rávenni, hogy adja vissza Toniát. Szó szót követett, megfenyegettem. Ő meg kihívta a rendőrséget.

Ma is bánom, hogy nem fogadtam ügyvédet. Toniát, a kislányomat nem látam soha többé. Évekkel később volt egy nagy tűzvész Illinoisban. Mindenki megmenekült, csak az én lányom halt meg. Ki akarta menteni a lángokból az öccsét, ő pedig odaveszett. Tizenhét éves volt. Nézttem az újságban a képét, rám hasonlított. Hát igen.

Ennél többet nem is tudok kiszedni belőle. Szégyelli ezt is, ezt az öt perc szünetet.

– A tűz oka – mondja – egy ágymelegítő volt.

Aztán feláll és kimegy.

– Elfelejtettem mondani – folytatja, miközben visszaül a képernyő elé. Amikor ez a rendőrségi ügy volt, éjjel, hazafelé menet, elaludtam a kormánynál. Összetörtem a kocsit, máig is tudom, egy Auxvasse nevű one-horse-town – egylovas – faluban. Elvették a jogosítványomat. Sofőrséget nem vállaltam azóta sem.

Asztalosműhelyt nyitottam. St. Louisból hoztam a munkát, konyhabútort gyártottam, csigalépcsőket, ajtót-ablakot. Egy ideig jól ment az üzlet. Aztán, mikor már nem volt elég rendelésem, a házat visszavette a bank. Beköltöztünk egy kisebb lakásba. Egy szoba-konyhába, hatan.

De hát ennek az állapotnak is véget vetettem, méghozzá egyetlen nap alatt. Tulsában – Oklahomában – bútórasztalost kerestek. Már korán reggel oda mentem, és megtetszett az a hely nekem. A tulajdonos, egy német ember, azonnal lecsapott rám:

– Mikor akarsz kezdeni? – kérdezte.

– Holnap! – feleltem.

Volt egy kiadó ház, leelőlegeztem. Este már fordultam is. Hoztam a feleséget és a négy gyereket. Shirley nem akart hinni a szemének. Megint egyenesbe jöttünk, mondom, egyetlen nap alatt.

Harminc évig éltünk azon a helyen. Lett megint saját házam is, kétemeletes, és lent az alagsorban műhelyem. Tulsa az én második hazám. Felsőmocsolád után! – mondja a Toronyőr, és mint aki jó viccet sütött el, sokáig göcögve nevet.

IV.

A gyerekek

Hogy mi történt ezalatt a harminc év alatt? Semmi különös. Dolgoztunk. És felneveltünk kilenc gyereket. Várjunk csak! Béla ujjait begörbítve elkezd sorolni a neveket.

Belezavarodik, újrakezdi:

– Mert hogy én – mondja –, érted? Azokat is örökbe fogadtam, akiknek nem én voltam az apjuk. Akiket az előző házasságukból hoztak a Shirley és a Janette. Amelyik nem viselte az apja nevét, annak odaadtam az én nevemet.

Hogy miért? Hát mert azt akartam, hogy családjuk legyen. Hogy soha ne történhessen meg velük az, ami velem. Az vagyok, igen, családszerető, hiába mosolyogsz. De a neveket ma már összekeverem.

Shirley mögöttünk hímez, a televízióban valami szappanopera megy. Most felnéz, besegít: így már összeáll a névsor. A kilenc gyerek.

– Janette-től – sorolja – Tera, Tonia. Tőlem: Angela, Laura, Melissa, Jonathan, 1972 és 1980 között. Az előző házasságomból Cheryl, Edward és Suzan. Megvan a kilenc. Ebből szegény kis Tonia már nem él, viszont odavettük magunkhoz Jessicát és Byront. Hogy hányan vannak? Ha így számoljuk, tízen.

– Büszke vagyok rájuk – mondja a Toronyőr. Úgy élnek, ahogy tanítottuk őket. Rendes, becsületes emberek.

– Csak hát – sóhajtja a felesége.

– Csak hát?

– Semmi, semmi. Legyint. Hát hogy ez itt csak dolgozni tud. Szereti őket, de nem tudja kimutatni a szeretetét.

– Erre itt vagy te! – mondja Béla. Magyarul, hogy az asszony ne értse meg.

De ő már nem figyel ránk. Albumokat szed elő, elkezd sorolni ezeket a távoli, különös életkeket.

– Húszéves voltam – mondja –, amikor Cheryl megszületett. Gyógytornász lett belőle, három kislánya van.

Utána Edward következett. Ő egy repülőgépgyárban dolgozik.

És végül Suzan, aki háziasszony. A férje a Woolmarkt nagyáruház főnöke. Náluk egy lány van – így ér véget a felsorolás –, egy lány és egy kutya.

Cheryl apja visszaköltözött a rezervátumba, a cherokeekhez. Felépített magának egy wigwamot, halászik, vadászik, mint az ősei. Megtanulta kikészíteni – preparálni – az állatbőröket. A lányom is gyakran vele él. Fest. Megfestette az ősök képeit. Megtanult imádkozni velük, dolgozott a templomokban is.

Ez itt a „Nappal táncoló lány” – mutatja. Végignézegetjük a kifakult amatőr képeket.

– Azután – Béla veszi át a szót – a négy közös gyerek. Hogy hány évesek? Hagyd! – inti le a feleségét. Megnézem az interneten!

– Menjünk sorban! – figyelmeztetem. Amikor összeházasodtatok, nálad is volt már két gyerek!

– Persze, hogy volt! – mérgelődik. Már mondtam! De akár ne is lett volna! A kis Tonia az első. Az, akit elvettek tőlem. És aki abban a tűzvészben odalett.

– Róla nincs fényképünk – mondja az asszony. Volt az az újságkivágás. De az is valahogyan elveszett.

* * *

– Azután a Tera – mondja a férfi csendesen. Most volt negyvenéves. Nem tartja velünk a kapcsolatot. Elvált asszony, egyedül nevel, ha jól tudom, két gyereket. Röntgen-asszisztensnő. Ha találkoznék vele, lehet, hogy meg sem ismerem.

Nem tudom, miket hazudott össze a vénasszony, aki felnevelte. A bíróság azért van, hogy hazudhassanak az emberek. Lehet, hogy még az anyja haláláért is engem hibáztatott.

Megpróbált pénzt kicsikarni belőlem. Azt mondtam, jöjjön el érte. De azt már nem! Nagyon tudja gyűlölni az apját egy ilyen félrenevelt gyerek.

Kávézunk.

– Én még most is megbocsátanék neki – mondja később. Egyformán kedves nekem minden gyerekem.

Következik a négy – mint mondják – közös gyerek. Nézem a fényképeiket: szép, kövér emberek.

Szóval, Angéla. Az, aki miatt kiutasítottak. Az ő élete a legérdekesebb. Az első férjétől három gyereke született. A következő verte. Az első börtönbüntetése ezért volt. A második, mert hogy, szóval – Béla keresi a szavakat – megrontotta a gyerekeket. Elmagyarázom neki, hogy ez mit jelent. Az úgy volt, hogy a gyerekek kikutyogták, hogy mit csinál velük. A school-buszon, iskolába menet.

A bíróságon nem hittek nekik. Volt ott egy ilyen motoros klub, ezek álltak ki mellettük, ez a sok száz motoros. Mert a védőügyvéd azt állította, hogy el akar válni a lányom, és csak ezért találta ki az egész rémtörténetet.

Angéla végül is tényleg elvált. A férjét hetvenöt évre ítélték. Aztán bent, a börtönben, agyonverték a többiek.

Lett egy harmadik férje is, a Ron. Ennek is szült három gyereket. De erről a harmadikról nem szívesen beszélek. Tanult ember, azt mondta, jogász. Volt egy kis pénze, és olyan behízelt modora volt neki. Mi pedig elhittük a hazugságait.

No mindegy, ez már egy másik történet. Most ott tartunk – mondja –, hogy a gyerekek.

Laura, a második, egy évvel Angéla után. Az egyik szőke, a másik barna. Mindenben egymás ellentétei. Kezdve azon, hogy Laura soha nem hagyta el a várost, ahol született.

Három kislánya van, a férje katonatiszt Közél-Keleten. Amikor nagyobbak lettek a gyerekek, cukrászdát nyitott. Még az autóján is a sütemények reklámja van.

Megmutatják: tessék, nézzed meg! És tényleg, egy rózsaszínű emeletes torta áll a Chrysler Imperiaalon. Hungarian Heritage cake! – hirdeti a felirat. Abból, amit az apja mesélt, ez a rózsaszínű torta maradt.

A harmadik lány Melissa. Az ő férje is abban a repülőgépgyárban dolgozik. Az Edward hozta be. Róla még lesz szó. Annyi idős, mint Jonathan, a legkisebbik fiam.

Mert végül itt van a Benjámín. Huszonhét éves, még gyerek. Ő örökölte a házat és a nyomdát. Most nősül, ősszel lesz az esküvője. Megígérte, hogy elhozza az asszonyt. Itt nálunk lesznek nászúton. Hármásban, mert a nőnek van már egy hatéves kislánya is.

Jonathan nagyon rendes fiú. Az én gyerekem. Szóval most erre készülünk. Erre a látogatásra – fejezi be Béla.

* * *

A szomszédaink elváltak, először elment az asszony, azután a férje is. Egyik se akarta tovább fizetni a házat. Itt hagyták az adósságaikat és a két gyereket. Az egyik, az idősebbik, drogosok közé került, tönkrement. A másikat, a Jessicát odavettük magunkhoz. Tizenöt éves volt, hátravolt még neki három év iskola. Nálunk töltötte ezt a három évet, lett még egy gyerekünk. Eggyel több vagy kevesebb!

Gyönyörű kislány volt. Ma már férjnél van, a férje karosszerialakatos. És hát – ugye, milyen hihetetlen?! – meséskönyveket ír ez a Jessica.

– Nem feledkezett meg rólunk! – sóhajtja az asszony. Minden évben küld nekünk csomagot.

Befogadtunk egy másik gyereket is, akit a nagyanyja kitett. A fiúnk, a Jonathan barátját, ez kint élt az utcán. Fészket rakott a kukák mögött.

Ezt a Byront is gatyába ráztam. Ő is befejezte az iskolát, utána pedig velem, a műhelyben dolgozott. Akkor még otthon élt a Melissa, és ez a két fiatal egymásba szeretett. Mit szaporítsam a szót, összeházasodtak. Az Edward szerzett munkát Byronnak, amikor bezártam a műhelyemet. Náluk nincs még gyerek.

– Hát ennyi! – mondja a Toronyőr. Megírhatod. Ez volt az én életem.

Az élete! Mondjam azt neki, hogy nem is volt neked életed? Mindig csak a munka. A hajtás. Most meg a gyerekek.

Egyik se jön! – sóhajtja az asszony. Pedig hogy megígérték! A lányomé, Texasban, házat építenek, Laurát a cukrászdája nem engedi. Melissa új kocsit vett, Jonathannak minden pénze az esküvőre megy. Megvan a maga gondja mindenkinék.

– És az a sok unoka! Húszan vannak? Tizenheten? A legtöbbet még csak nem is ismerem.

Aznap nem jutunk tovább. Shirley ebédet főzött, vasárnapi ebédet. Megterít, kint a konyhaasztalon. Egyszerű ebéd, egyfogásos. Valami puding. Utána csak a kávé és a browni, egy csokoládéval leöntött barna szelet.

A pesti rokonokról beszélünk. Béla felhívta őket, de őt nem hívta vissza senki. Az egyiknek, egy unokatestvérnek, még a temetésére is kiment.

Visszaülünk az internet képernyője elé.

– Közben – folytatja a Toronyőr – történt valami.
Nyilván egész idő alatt ezen gondolkozott.
– Egy süketnéma meghívott a baptistákhoz – meséli. Tallahasséban. Elkezdtem olvasni a Bibliát. Megkereszteltek. Kezdték megváltozni az életem.
A pástort meghívtuk egy ilyen vasárnapi ebédre. Elmeséltem neki '56-ot. Hát ennyi.
Így kerülgetjük a lényegét.
– Mégis! Hogyan kerültél ide? – kérdezem.
– Az egy hosszú történet! – feleli.
Szép nyári vasárnap, a Tömő utca felett már megy le a nap. Lent az ablak alatt gitározik egy gyerek.
– Azt – mondja Szentgáli Béla – majd legközelebb.

V.

Föl-le, mint a kerék

De legközelebb más van. Béla azt meséli, megint gyárban dolgozik, a műhely időről időre befuccsol: tönkremegy.

– Szerettem volna otthon maradni – mondja. Várni a gyerekeket. Hogy legyen valaki a házban, amikor hazajönnek az iskolából. Ne csak az utcán a kábítószere-
resek.

Csináltam egy autójavító vállalatot. Soha nem tanultam, igaz, de belevágtam. Megvettem, helyrefofoltam, azután újra eladtam a kocsikat. Jól ment az üzlet, gyakran három motorcsere is volt egy nap alatt.

Építettem egy nagyobb műhelyt. Föl-le, mint a kerék. Ha nem tudtam fizetni, kikapcsolták az áramot. Mindig volt erőm újakezdeni. Tíz százalékot a templomnak adtam. Ha nem volt mit ennünk, a templom adott.

Hát csak így. Otthon dolgoztam, várhattam a gyerekeket. Ebéd után aztán irány a műhely! Velem voltak, tanítottam őket. Hogy legyen valami a kezükben. Mert abból, amit az iskolában tanul, nem él meg egy gyerek.

Pénteken kellett átvenni a templomba a pénzt. Egyszer annyira siettem, hogy egy motor leesett. Gondoltam, mindegy. Átmentem, fizettem. Azután vissza, haza. Be a műhelybe, és látom ám, hogy a motornak semmi baja. A Jóisten megsegített.

Már a házat is kifizettem, amikor lett az a tűz. Felrobbant a benzin, a műhelyem leégett. Hogy mitől, ma sem értem. Nem voltam nagy dohányos, és mindig kint az udvaron nyomtam el a csikkeket.

Eloltottuk, kórházba kerültem. Haragudtak, mert még akkor se hagytam, hogy hordágyra fektessenek. Saját lábamon mentem az ambulanciáig. A mentőkocsiig.

Három hónapig jártam kezelésre, megmentették a lábamat. Edward fiam küldött pénzt. Katona volt, azt írta, hazaengedik. Pihennem kellett volna, de én és a pihenés! Dolgoztam tovább. Újra beindítottam a műhelyemet.

Már-már egyenesben voltam, amikor jött a kórházból a számla. Ötvenkétezer dollárt követeltek. Hiába mondtam, hogy betegbiztosítást fizetek. Nagyon sok

pénz az az ötvenkétezer. A házunk sem ért többet, mint ötvenet. És hát élni is kellett valamiből. A Jonathan még alig hatéves lehetett.

Az orvos is benyújtotta a számlát, de ezt a tizenkétezeret valaki rendezte helyettem. A hitközség lett volna, vagy a biztosító? Nem mondták meg. Én csak a kórháznak fizettem a részleteket.

Most, hogy jobban ráértem, elmentem a magyarokhoz is. Tallahassén volt egy ilyen magyar egyesület. Hát itt aztán kiderült, hogy én már nem is tudok magyarul. Elfelejtettem harminc év alatt. Nem mintha olyan nagyon sajnáltam volna. Ezek a tallahasséiak csak siránkozni tudtak. Siránkoztak és nosztalgiáztak. Hogy milyen jó volt otthon. Mind hazakészült. De hogy mikor? Volt, amelyik még angolul se tudott.

Azok meg, akik nemrég érkeztek, olyan élehetetlenek, hogy rossz volt nézni őket. Dolgozni nem akartak, azt hitték, a földön hever a pénz. Megsértődtek, ha kiderült, hogy munka nélkül itt se lehet. Hát én aztán meg is szüntettem velük a kapcsolatot.

Persze még így is soknak segítettem. Ez bennem volt. Egy idős házaspárt, akik egy trailerben laktak, beengedtem a kert végibe. Sokat beszélgettem velük. Végül még a templomba is eljöttek velem.

* * *

Akkor tűnt fel a Ron. Elvette a lányomat, meglett az esküvő. Először Alabamába mentek, de aztán visszajöttek, és ott laktak velem. Angéla addigra már két gyereket szült neki.

Valami üzletet akartak beindítani, kiadtam nekik a pince felét. Nem tudom, hogyan csinálták, de elkezdett jönni a pénz. Volt úgy, hogy tizenöt-húszezer dollár egy nap alatt. Nem volt már szükség rá, bezárhattam a műhelyemet.

Ki látott ilyet! Egy ilyen kis vállalat és ennyi pénz! Mondtam nekik, hogy ebből baj lesz, megpróbáltam meggyőzni a lányomat. Nem hallgatott rám. Amikor kijött az FBI, vettek egy motor-home-ot és visszamentek Alabamába. Bottal üthették a nyomukat.

Én ugye mindig csak arra vigyáztam, hogy minden az én nevemen legyen. Nehogy kisémmizzenek. A Ronnak pedig pontosan ez kellett. Így az egész felelősség az én nyakamba szakadt.

Szóval, az FBI. Hiába mondtam, hogy nem tudok semmiről. Az épület az enyém, a vállalat az én nevemen. Ron rendesen fizetett nekem. Jól behúzott a csőbe. Több mint félmilliójuk volt, amikor leléptek. A motor-home falába dugták el a pénzüket.

Azt csinálta, hogy megszerezte az ügyfelek személyi adatait. Ezt beütötte a gépbe, azután apránként kiürítette a bankszámlájukat.

Hiába mondtam az FBI-nak, hogy ő csinálta az egészet. Én még csak nem is tudtam semmiről. Ő meg azt fogja mondani – felelték –, hogy te csináltad. Egy szavamot se hitték el.

Két év után kapták el, Virginiában. Őt letartóztatták, a lányomat hazaküldték. Egyszer csak beállított a lányom, és az akkor már három gyerek.

– Befogadtok? – kérdezte.

– A mi gyerekünk vagy – feleltem. Nem foglak kirúgni. Így aztán Angéla visszatelepedett.

Az FBI meg csak jött, jött tovább. Ron azt vallotta, hogy én találtam ki mindent, és hogy ő csak befektette a pénzemet. A baj az volt, hogy én tényleg kaptam tőle pénzt. Nekem a műhelyért lakbért fizetett.

A bíróságra Tallahassee-be kellett menni. Micsoda tárgyalás! A Ronnak négy személyi száma volt, és a lányom volt a hetedik felesége. Nem volt soha ügyvéd, még csak iskolába se járt. Börtönbe se most került először. Már ült egyszer irathamisítás miatt.

Angéla hazahozta a motor-home-ot, és tényleg találtunk benne hitelkártyákat, hamisított csekkeket. Mindig az én nevemet használták és az én címemet. Most meg, hogy bajba jutottak, vissza kellett adnom nekik az összes spórolt pénzemet.

Meglett a tárgyalás, szabadlábon védekeztem. Sosem tartóztattak le. Másfél évre ítélték, és ki kellett fizetnem a tartozások felét.

Megmondták, hol kellett leülnöm a büntetésemet, bepakoltunk a kocsiba, Angéla vezetett. Jelentkeztem a börtönben, Texasban.

Ront öt évre ítélték, plusz egyre, mert megfenyegette a lányomat. A pénzbüntetését könnyen kifizette, volt neki pénze Kanadában, ahol házat vett és telkeket.

Hát csak így. Béla szemmel láthatóan megkönnyebbült, hogy mindezt elmesélte. Végeredményben nem is volt ez olyan szörnyű dolog. Más kérdés, hogy a hitelkártyák lenyúlását ilyen szigorúan büntetik a federaisok.

– Így kezdődött – mondja most – az én börtönéletem.

* * *

A portán nem is tudtak rólam. Végigtapogatták a holmimat, széttépték a Bibliát, túl vastag volt nekik. Megnézett valami orvosféle is, levetkőztem, felveték a leltárt, és mehettem tovább.

Kétféle szoba volt, négy- és tízszemélyes. Kint vécé és zuhany. Én egy négyszemélyesbe kerültem, ahol volt már két mexikói és egy arab. Ezek itt ilyen privát börtönök, amit az állam fizet. Műhelyek vannak bennük, mosodák és egy közös étterem. Engem asztalosmunkára osztottak be. Könyvtár is volt, olvastam. Hogy mit, arra már nem emlékezem.

Nem is lett volna baj, ha nincsenek a többiek. A két mexikói az örökkel balhézott, az arab ordított velem. Azt állította, hogy Béla zsidó név, és ő megfogadta, hogy kiirtja a zsidókat és a jenkiket.

Mindenki mondta a magáét, amíg csak össze nem verekedtek. Loptak, mint a szarka, ellopták még a cipőmet is. A kábítószeresekről nem is beszélve. Működött közöttük is egy maffia.

A családom minden hónapban meglátogatott. Tizenhat óra, autópályán, oda-vissza. Ügyvédet fogadtak, írták, egyiket a másik után, a perújrafelvételi kérvényeket. Nem sok eredménnyel: hat hónapig tartott, mire megkaptuk a nyugtát, hogy a levél megérkezett.

Aki kérvényt írt, az ráadásul magánzárkát kapott. Közben áthelyeztek egy másik börtönbe, ahová már nem jöttem utánam a levelek.

Akkor kaptam a hírt, hogy meghalt az anyám. Kitöltöttem egy request form-ot, hogy legalább a temetésére kiengedjenek. Nem engedtek. Azt írták arra a papírra, hogy nem kapnak eltávozást a közveszélyesek. Ha az anyám temetésére gondolkodok, még ma is ökölbe szorul a kezem.

Tudni kell, hogy akkor még friss volt a szeptember 11-i terrortámadás. Az idegen csakis terrorista lehet. Texasban egymás után épültek a börtönök. Ahol én voltam, oda százával hozták be a Mohamedeket, még azt is, aki itt, Amerikában született. Jobban megismertem az Államokat, mint odakint negyven év alatt.

Látták, hogy olvasom a Bibliát. Mindenki beszélgetett velem. Sok volt közöttünk az illegális, akinek már itt születtek a gyerekei. Szóval, amerikaiak. Kitoloncolták őket, az, hogy mi lesz a gyerekekkel, nem számított. Vigyék magukkal! – mondták. Visszajöhetnek, ha tizennyolc évesek. Értsd: amikor besorozza őket a hadsereg.

Volt ott egy idős angol is, a felesége amerikai. Háza volt, gyerekei. Mégis kiutasították, mert lejárt a beutazóvízuma. És mert tett valamilyen kijelentéseket. Csak sírt ott ez az öregember, nem értette, hogy miért teszik ezt vele. Azután meghalt a felesége, vele pedig nem tudom mi lett.

A „szeptember 11.” után lett egy új törvény, a Patriot-Act. Le se lehet fordítani, valami „nemzeti védelem”. Ezzel mindenkit el lehet kapni. Ha valakit gyorsra írták, vagy ivott és vezetett, azt azelőtt éppen csak megdorgálták, legfeljebb pénzbüntetést fizetett. Most ezért is letartóztatják az idegeneket. Felony-t (bűncselekményt) csinálnak még a sok évvel ezelőtti szabálysértésekből is.

Én meg csak olvastam a Bibliát és hallgattam ezeket az eseteket. Lehet, hogy egyik-másik nem volt teljesen igaz. A börtönökben mindenkinek van egy szép, szomorú története. De ha ennyien mondják ugyanazt, akkor abban valami mégiscsak lehet.

VI.

Börtönéveim

Voltak egészen érthetetlen történetek is. Mint az irakié, aki még a Desert Storm-ban, az első sivatagi háborúban sebesült meg. Amerikai hírszerző volt, hét golyó ment a testébe. Szaúd-Arábiába vitték. Amikor lábra állt, megkérdezték, hová akar menni. Azt mondta, Irakba. Hová is mehetne! Azt felelték neki, oda nem lehet. Amerikába szállították, pénzt és lakást kapott.

Azután jött szeptember 11., ő meg ugye iraki, és ráadásul Mohamed. Letartóztatták, szabadon engedték, letartóztatták megint. És így tovább. Felajánlották neki, hogy menjen Ausztráliába. De makacs ember volt ez a Mohamed, azt mondta, hogy ha már kitoloncolják, akkor Irak legyen.

Jött egy újságíró, de nem engedték be hozzá. Vagy akkor már nem is volt ott? Fogalmam sincs, hogy hová lett.

Kint az életben az embernek nincsenek barátai. Legfeljebb cimborái, akikkel meccset néz vagy iszik. Én ugye csak a családomnak éltem. Nekem nem volt időm ilyesmire.

Most pedig itt volt ez a dél-afrikai, az Eden. Több mint húsz éve, 1982-ben jött az USA-ba, a felesége amerikai. Ő maga mérnök, tanult ember. Sokat beszélgettünk, sok mindent elmagyarázott nekem. Tőle tudom, hogy amikor a jenkik lebombázták Drezdát, ott is lett egyetlen éjszaka alatt harmincezer halott. Civilek, mert katonaság Drezdában akkor már nem tartózkodott. Ehhez képest – magyarázta – ez a két New York-i torony nem is olyan nagy eset. Csak hát, ez itt van, Amerikában. Ehhez nincsenek hozzászokva az amerikaiak.

Őt szeptember tizenegy után tartóztatták le. Pilótaiskolája volt, a Lowe Field Airporton álltak a jet-jei. Híres iskola, még Bush elnök is oda járt. Azzal vádolták, hogy itt tanultak repülni a terroristák. Azok, akik felrobbantották a tornyokat.

Már második éve le volt csukva az Eden. Hogy pontosan miért, azt nem mondták meg neki. Criminal and dangerous kategóriában, és ezzel még a műhelyben sem dolgozhatott.

Eleinte meglátogatta a felesége, a Jane. De aztán ennek is vége lett. Az asszonyt kiutasították. Dél-Afrikába, az Eden szüleihez költözött, és vitte magával a három gyereket.

Mondom, ez az Eden sokat beszélgetett velem. Együtt vártuk, hogy bejöjjön hozzá a Bent Chip, egy rádióriporter. Reménykedtünk, hogy egy ilyen riportra felfigyelnek az illetékesek. Hát erre várhattunk. Az ügyvédje azt mondta, jobb is, hogy nem engedték be, úgysem találkozhatott volna vele. Átvitték volna egy másik börtönbe, megint kereshette volna hónapokig.

Hozzám is bejárt a családom. Írtuk a beadványokat, azt mondták, előbb-utóbb kiderül, hogy csak tévedésből vagyok itt. De hát közben elmúlt egy év. Kezdttem tartani tőle, hogy én is az Eden sorsára jutok.

– Miért nem írsz te is egy kérvényt? – kérdeztem tőle nemegyszer.

– Én ezektől – válaszolta – nem kérek semmit.

Nagyon büszke volt és nagyon kétségbeesett. Aztán mégiscsak beadta a derekát. Leültünk és megfogalmaztunk egy levelet.

* * *

Bent Chipnek címeztük, a riporternak, akit nem engedtek be hozzá. Eden jól fogalmazott, de nem tudta mérsékelni magát. Hiába kértem, hogy nyugodtan és tárgyilagosan írjon. Minduntalan vádaskodni kezdett. Ez egy petíció – mondtam neki – és nem egy vádirat! Többször is újrakezdtük. A végén így nézett ki a levél:

„Mister Bent Chip:

Szeretném Önnel megosztani néhány gondolatomat. Dallasban élek, törvényesen, 1982 márciusa óta. Feleséggel, Jane-nel egy pilótaoktató központot vezetünk a Lowe Field reptéren. Ez egy sikeres családi vállalkozás, amely pilóták ezreit képezte ki tíz év alatt. Ügyfeleink dollármilliókat hoztak a nemzeti gazdaságnak. Voltak közöttük ismert emberek, kormányzók, elnöki pilóták, beleértve elnökünket, George W. Bush-t.”

Ami itt következett, azt többször is átírtuk:

„A szeptember 11-i katasztrófát követően vállalkozásom és származásom miatt egyik napról a másikra veszélyes bűnözővé váltam. Ezalatt a »9-11« gépel-

térítőit oktató pilótákat nem vonták felelősségre. Pedig a terroristákkal nem volt kapcsolatban senki kívülről.”

„Engem több mint két éve tartanak fogva egy koncentrációs táborban, az ügyvédem által küldött huszonötezer dolláros óvadék ellenére is. Én vagyok a világon az első pilóta – ezt a mondatot kihúztam, de ő beleírta megint –, tehát, az első pilóta, akit letartóztattak, fogva tartanak, megvádoltak és börtönbe zártak, megfosztottak a szabadságomtól és most a családomtól is, csak azért, mert elmulasztottam csatolni orvosi lapomhoz egy DWI-ről (ittas vezetésről) szóló 1984-es feljelentést.

Tessék megkapaszkodni: egy közönséges, és ma már húszéves, közigazgatási szabály megszegése miatt!”

Egy másik mondat, amit kihagytam:

„Ha én ezért rossz erkölcsű ember és bűnöző vagyok, akkor miért választott ez az ország olyan elnököt, akit – mint kiderült – ugyancsak elítéltek DWI (ittas vezetés) miatt?! Vagy ma már egy olyan központosított (diktatórikus) rendszerben élünk, ahol lábbal lehet tiporni az állampolgári jogokat?”

Ezen a ponton Eden minden alkalommal elmagyarázta, hogy miben állt Hitler emlékezetes 48. paragrafusa. A hatalommal való visszaélés! – kiabálta. „A hivatalos papírokból kiderül – folytatta –, hogy nem voltak számomra hozzáférhetőek a törvény idevágó cikkelyei. Megakadályozott a tájékozódásban a Bevándorlási Bíró, a hírhedt INS-FBI Puppet.”

„Így lettem gyilkosokkal és erőszaktevőkkel egy osztályba sorolva. Egy 1984-es DWI mulasztás miatt feleségem, egy 13. generációs amerikai asszony, száműzve van az országból, ahol született.”

Eden sírt, miközben megfogalmaztuk ezt a levelet. Éjjel a gyerekei nevét kiabálta. Teljesen kimerült, nemegyszer elaludt az asztalon.

„Isten mentse meg Amerikát!” – így fejeződik be az átirat. „Tisztelettel, Eden Nacer, Rolling Plains Detention Center.”

Óvatosak voltunk, lemásoltuk kétszer is. Az, amit ott Texasban adott fel, nyilván meg sem érkezett. A másik – sóhajt fel a Toronyőr – ma is itt van velem.

– És – kérdezem – a barátodból mi lett?

– Honnan tudnám! – feleli. Először úgy gondoltam, hogy amint kiengednek, bemegegyek egy napilaphoz és közzéteszem a levelet.

Azután másképp alakultak a dolgok. Ebből a kiszabadulásból, amit annyira vártam, semmi se lett.

* * *

Az ember mindig azt gondolja, hogy ilyesmi csak másokkal fordulhat elő. És ha ezek itt vannak bezárva, annak valami oka lehet. Eleinte napról napra vártam, hogy jön értem az ügyvéd. A második évben már csak számoltam a napokat. Hogy még hányat kell aludni, amíg kiszabadulok. Az, hogy más is történhetne velem, eszembe se jutott.

Aztán bejött a magyar konzul. Azt hittem, öltözhetek. Nem hittem a szememnek, amikor eléem tette a visszahonosítási papírokat. Mert hogy kiutasítanak az amerikaiak. Mondtam neki, hogy nem beszélek magyarul, megismételte angolul is. A tényeken ez sem változtatott.

Akkor már letelt a másfél éves büntetésem, de most be kellett bizonyítani, hogy magyar vagyok. Erről én nem is tudtam, de mindegy. A magyar állampolgárságot nem lehet elveszíteni, az amerikaiakat pedig semmisnek nyilváníthatja a Patriot Act. Erre az eljárásra ráment még hat hónapom.

Persze fellebbeztem. Amikor már a negyedik alkalommal vittek a bíróságra, ott volt a feleségem és az összes gyerek. Megmondták nekik, hogy kiutasítanak. Akkor láttam utoljára a családomat. Sírtunk. Két napra rá megjött a vízum. Vittek Dallasba, és onnan megint vissza, mert mégsem voltak rendben a papírok.

Azt akarták, hogy mondjak el mindent, amit a többiekről tudok. Mikor látták, hogy nem beszélek, megfenyegettek, hogy még sokáig itt maradhatok. Annyi baj legyen! Nekem itt a házam és itt a családom. Ti találtátok ki, hogy magyar vagyok!

Dallasban megint napokig váraoztunk. Jött megint a feleségem, elhozta a bőröndömet. Kétszer is megmotoztak, de az Eden levelét nem találták meg. Más iratot pedig nem hoztam magammal.

Két FBI-tisztviselő kísért ki a Kennedyre. Becsekkoltunk a frankfurti gépbe, jobbra-balra egy. Nem ültem repülőn ötven éve. Mindig is készültünk Magyarországra, látogatóba, de soha nem jött össze a pénz. Most meg az állam fizette ki a repülőjegyet. Így volt helyénvaló: ők hoztak ide, ők is vigyenek!

Nem voltam megbilincselve, fent a gépen levették rólam a bilincseket. Azt mondták, hogy végül is jó barátok vagyunk. Amikor megérkeztünk Frankfurtba, mind a ketten zsebre vágta a fülhallgatójukat. Jó barátok! Meg kellett volna mondanom nekik, hogy én tolvajokkal nem barátkozom.

A budapesti járatra már egyedül bordingoltam. Vettem egy öngyújtót és egy csomag cigarettát. Akkor, abban a pillanatban éreztem először szabadnak magam.

Megérkeztünk Ferihegyre. Furcsa érzés volt, egy A/4-es papírlap volt az összes iratom. Elfogadták, beléptem, és itt álltam. Most hová menjek? Nem volt címem, rosszul beszéltem magyarul, írni ugye pedig még annyira sem.

Azt hittem, várni fognak. Hogy letartóztatnak megint, ezúttal a magyarok. Elszoktam tőle, hogy nekem kell döntenem. Mert ezek itt csak jártak-keltek körülöttem, és rám se néztek. Velem már nem törődött senki sem.

VII.

Hazatérésem története

Nem így képzeltem el. Álmomban mindig velem volt a feleségem és a gyerekek. Soha nem felejttem el ezt a napot.

Senki nem volt rám kíváncsi. A címemre legfeljebb. Hogy most hová megyek. Felhívtam Shirleyt, a lányom, az Angéla vette fel. Mondtam neki, hogy megérkeztem. Hogy itt vagyok. Emlékszem, azt felelte, hogy náluk most hajnali három óra van. Kell egy cím – magyaráztam –, hogy kiengedjenek.

És akkor a lányom elkezdte keresni a Szentgáliakat. Onnan, Amerikából, az interneten. Felhívta őket, egyiket a másik után. De hát ezek magyarul beszéltek, ő meg ugye nem. Azt még csak megértették, hogy miről van szó, de hogy már ott lennék, a Ferihegyen...

Az anyám mindig azt mesélte, hogy apám rokonai dúsgazdag, befolyásos emberek. De hogy egyikük se tudjon angolul! Végül a lányom talált nekem szállodát, interneten. Beültem egy taxiba, mutattam a papírt, hogy a Béla király útra megyek. A sofőr nyilván látta, hogy külföldi vagyok, összevissza kanyargott. A végén az óra harmincötezer forintot mutatott.

Bementem a szállodába, nem volt csak egy kézi kofferem. Ez meg fenyegetődzött, és rohant utánam.

– Hívd ki a rendőrséget! A policájt! – mutattam neki. Mert én no money! Én nem fizetek.

Persze nem hívta ki. Váltottam pénzt, a portás, ha jól láttam, egy ezrest adott neki. Egész nap aludtam. Másnap vettem a portán buszjegyet, kidobott pénz volt ez is, senki se kérte tőlem a jegyet. Mondtam a sofőrnek, hogy „Moszkva tér”, elmagyarázta.

Elmentem a Logodi utcába, a házhoz, ahol ötven éve éltem. Megtaláltam, nem sokat változott. A golyók lyukai még most is ott voltak a falon. Itt rohangáltam, föl-le, a Körmöci lépcsőn. Jöttek vissza az emlékeim.

Hogy szép emlékek lettek volna, azt nem mondhatom. Mégis elszorult tőlük a szívem. Este kerültem vissza a szállodába. Mondták, hogy már hívott a lányom. Sikerült beszélnem vele.

Angéla talált valami misszionáriusokat, akik eljöttek értem. Átvittek egy olcsóbb szállodába, sopánkodtak, hogy csak egy ilyen drágát találtunk az interneten. Ők szereztek ezt a lakást is. Itt nem kértek tőlem kauciót. Mehettem a rendőrségre, volt már hivatalos címem.

Emlékszem, nagyon sok papírt kellett kitöltenem. Hiába mondtam, hogy beszélni még csak tudok, de írni nem. Olyan kérdések voltak, hogy például hány hozzátartozó, és hogy hány gyerek.

– Kilenc! – feleltem, mert én mindig, máig is bevallom szegény kis Toniát, aki a lángok martaléka lett.

– Túl sok! – legyintettek, és nem írták be a gyerekeket.

A szerződésben az állt, hogy a lakás bútorozott. Hát volt benne egy ágy meg egy asztal. Különben üres. Azzal kezdtem, hogy kifestettem a konyhát.

A papírjaim is rendbe jöttek három hónap alatt. Volt már személyi számom, tb-lapom, APEH-em. A biztosítónak havi hatezret fizettem, annak, aki most települ haza, a betegellátás nem ingyenes.

Közben megérkezett a feleségem. Autón mentünk ki elé, Ferihegyre. A szálloda tulajdonosa vitt ki. Egy ember, aki valamiért megszeretett.

– Hogy vagy? – kérdezte Shirley.

– Jól.

– Nem nehéz?

– Nem.

Fölmentünk a lakásba. Addigra már kaptam innen-onnan bútorokat. Megjavítottam, belakoztam őket, lent a pincében rendeztem be a műhelyemet.

– Mi lesz velünk? – kérdezte ez itt.

– Mi lenne? Semmi – feleltem. A Jóisten meg fog tartani.

Bekapcsoltuk a tévét. Részletre vettem, tízezer forintos havi részletekben fizetem.

* * *

- Nem bánta meg? – kérdeztem Shirleyt.
- Mit? – mosolygott rám ártatlanul a kanárisárga asszony.
- Hát, hogy is mondjam, hogy követte a férjét.
- Miért bántam volna meg? Megfogadtuk, hogy jóban-rosszban, nem igaz? Visszaülünk a képernyő elé.
- Tudtam már magyarul – mondja Béla. Itt voltunk mind a ketten. Ideje volt felkeresni a rokonokat.

Lássuk: Szentgáli Kati Berlinben él. Most éppen hazalátogatott. Csomagolás közben érte Angéla hívása. Béla? – kérdezte. Ez valami tévedés. Tudtommal nincs a családban Béla nevű rokon. Hívjon fel később! – mondta. Utánanézek. Aztán: – Ne haragudjon, nem találtam. Volt egy Béla, de az már nem él. Meghalt még az első világháborúban.

Angéla elsírta magát:

- De hát – zokogta –, az apám!
- Sajnálom – mondták neki. A mi családunkban Geyza, Géza, Gábor, Gáspár, soroljam? Csupa G betűs férfi van.

A telefonkönyvben volt egy másik Szentgáli Kati, de ez Ausztráliába ment. Ő lett volna az egyetlen, aki angolul is tud.

- Nézd – mondta nekem a berlini Kati apja –, minket már máskor is felkerestek ilyen Szentgáliak. Azt állították, hogy a családnak van egy másik, kuruc ága. Mi, akik Lipóttól kaptunk nemességet, szerintük labancok vagyunk.

Gábor már súlyos beteg volt, amikor meglátogattam:

- Az a Béla, akiről a lányom beszélt – mondta –, nagybátyánk. Három fia volt, de már egyik sem él. Az első egy szegényházban halt meg, Bonyhádon, ha jól tudom. A második a von Szentgáli Mihály.

- És a harmadik? – kérdeztem.

- A harmadik az András! – lökte oda kelletlenül. Ez is úgy pusztult el, mint az apja. Csak ez már a második világháborúban.

- Ne is kérdezz tovább – mondta a nagybeteg. Én senki másról nem tudok.

Elbúcsúztunk.

- Az apám! – kiáltotta a Toronyőr. Szentgáli András! Itt áll a neve a papírjaimon! Így néztek ki ezek a dúsgazdag, befolyásos rokonok. Mindegy, én meg, ha már belevágtam, úgy döntöttem, folytatom. Von Szentgáli Mihálynak még élt az özvegye a trópuson. Magdaléna néni rosszul hallott, sokáig nem értette, hogy mit akarok.

- Könyvet ír? – kiabálta. – Minek? Ki olvas ma már könyveket?! Ja, az András! – kapott észbe egy idő után. A férjem öccse, igen. A Logodi utcában, velünk egy házban lakott.

A helyszínekre még az embereknél is jobban emlékszik, aki kiszakadt. Ez a kilencvenéves öregasszony pedig már több mint hatvan éve élt a trópuson.

- Mit akar tudni róla? – jajdult fel a vonal végén a hang. Nem volt ő olyan jaj de érdekes!

Mi már negyvenháromban kivándoroltunk. Ez meg akkor kezdett politizálni. Nem mellettünk, a másik oldalon. Kivégezték – mondta Magdaléna néni, akinek a Dunába lótték az édesapját a nyilasok.

– Többet nem tudok.

Mi mást tehettem, megköszöntem.

– Nem tud magyarul! – mondták Béláról a rokonok. Nem értették, hogy még mindig töri a magyart. Pedig Béla végül is egészen jól beszélt. Csak hát kevés szóval. Szükszavúan.

Ennyit tudtam meg a Szentgáli családtól. Ezekre itt az én emberem nem számíthatott. Béla azonban nem hagyta annyiban. Gábornak – mondom – elment még a temetésére is. Megtalálta a családfát, felfedezte, hogy Kassa környékén, falun is élnek rokonok.

– Apám házában! – magyarázta, de erről a házról Kassán senki se tudott.

* * *

Már nem jártam hozzá, befejeztük a munkát, amikor felhívott:

– Légy türelemmel! – kértem, és ő azt felelte:

– Nem azért hívlak.

Kórházban volt, a Ceglédi úton. Infarktussal, amit ő úgy hívott: szívattak.

– Ne ide gyere – mondta –, holnap már otthon vagyok.

A Tömő utca sivárabb és sötétebb, mióta elmúlt a nyár. Béla az ajtóban vár.

– Menj be – mondja. – Ülj le. Én még valahová elszaladok.

Elmúlik egy negyedóra.

– Beletörött egy kulcs a zárba! – mondja, amikor visszatér.

– Kinyitottad?

– Gemkapoccsal! – feleli.

Ezt még a börtönben tanulta.

– Szóval – csóválom a fejem –, így kezeled az infarktusodat?

– Így.

– És Shirley?

– Mindjárt jön. Magyarórája van.

Ez kellett hozzá, hogy észbe kapjon. Ez a szívattak. Ülünk a képernyő előtt.

– Semmiség! – vonogatja a vállát.

Kijöttek érte a mentők három perc alatt. Az asszonyt egy szomszéd vitte utána, segített, mert Shirley elfelejtette a Ceglédi utat.

– Mindennap behozták – mondja. Még főztek is rá a szomszédasszonyok. Bezzeg Amerikában...

– Amerikában?

– A legnagyobb különbség – jegyzi meg –, hogy egy fillérbe, érted, egyetlen fillérembe se került a dolog.

– Jó nápot! – köszön be Shirley. Megölelik egymást. A magyarórának vége van.

– Látod – sóhajtja Szentgáli Béla –, így élünk mi itt. Rosszat akart, és nagy jót tett velünk Amerika. Isten jóra fordította a sorsomat.

– Pedig – szólok közbe én – a magyarokról mennyi rosszat mondanak!

És a Gondnok azt feleli:

– Annak a fele sem igaz. Jött ez a változás, ezek meg mindent elhittek, szegények. Még a reklámot is.

– És a szabadság? – kérdezem.

– A szabadság! – legyint. Amikor elmentem innen, gyárak voltak. Meg lettek művelve a földek. Nem aludtak a bokrokban hajléktalanok.

Sétálunk – meséli – a Várban. Érted te ezt? Nem nézhet le a bástyáról az ember. Mindenütt csak a pénz. Még a templomba se mehetek be, ha imádkozni akarok.

– Hol jártatok? – kérdezem.

– Nem sok helyre mentünk el eddig. Csak itt, Pesten.

Nem tudják kifizetni a vonatot.

– Van, ahová ellátogatnál?

– Felsőmocsoládra! A temetőbe. Az Ilonka nénihez és a Ringler Pista bácsihoz.

– Holnap Óbudára megyünk – szólal meg az asszony. A Társaskörbe. Tudja – a férje vállára teszi a kezét –, mi ketten most vagyunk először happy. Boldogok.

A Toronyór karján megrepeg a tetoválás. A blue bird of happiness. A boldogság kék madara.

– Na, menjünk! – áll fel. Meghívlak. Vasárnap van, ebédelni megyünk. A pincébe, a Szigony utca sarkán, ahol a gebines már kiírta az étlapot.

Süt a nap, sétálunk végig az utcán. Eltűnik mögöttünk Amerika. A látóhatáron csak a Tömő utca három tömpe tornya marad.

Pálfalvi Lajos

Egy costaguanai emigráns a nagy elődről

A lengyel emigráns irodalom bővelkedik különös sorsú nagy egyéniségekben és tehetségekben. Legkiemelkedőbb képviselői izgalmas párbeszédet folytattak a mickiewiczzi Nagy Emigráció hagyományával, a lengyel romantikával, ezt értékelték át a XX. századi történelmi tapasztalatok birtokában és a XX. századi világirodalom ismeretében. Összeegyeztethetetlennek látszó világok hatottak rájuk, időnként nemcsak arra törekedtek, hogy lerombolják a lengyelség elavult formáit, hanem az is megkísértette őket, hogy kiszakítsák műveiket a lengyel irodalom történetfilozófiai természetű allúziórendszeréből, amely Lengyelországon kívül mindenhol felfejthetetlen. Már csak azért is, mert Conradnak ez annak idején tökéletesen sikerült. Igaz, ez nyelvcserevel együtt történt, így nemcsak az országból, hanem az irodalmából is távozott.

Mit jelent Conrad a lengyeleknek? Mi került bele lengyelségéből az életművébe, amely az angol irodalmi kánonba tartozik? Van-e itt más is, mint az életrajzi okokkal oly könnyen magyarázható oroszellenesség? Egy felkészült zenekritikus könnyen azonosítja a szláv világból érkezett nagyságok műveiben található hazai motívumokat, de egy angol anyanyelvű irodalomtörténész mit sejthet meg az angol irodalmon kívüli mélyebb összefüggésekből? Egyáltalán érdemes-e ilyeneket keresni, vagy ez csak néhány lengyel mániája?

Egy hazai kortárs pozitivistá író, Eliza Orzeszkowa hazaárulónak nevezte Conradot, de a lengyel irodalom modernista fordulata hamarosan érvénytelenítette az esztétikai igénytelenséggel együttjáró utilitarista szemléletet, és megindult Conrad lengyelországi karrierje. Hamar hozzáférhetővé vált az életmű, kiváló fordításban. Néhány évtizeddel később, a második világháború idején a conradi hősök nagy tragikus erkölcsi konfliktusai érdekelték a legjobban a Honi Hadseregben harcoló nemzedéket és az olyan fiatal prózaírókat, mint Jerzy Andrzejewski. Lehet, hogy a lengyelek idővel a másik végletbe estek, és az elutasítás után a kisajátítással is megpróbálkoznak?

Nagyjából itt tartott Conrad és Lengyelország párviadala, amikor színre lépett Andrzej Bobkowski (1913–1961), egy guatemalai lengyel emigráns író, aki Conradot választotta mesterének. Bobkowski Magyarországon gyakorlatilag ismeretlen, nemrég jelent meg az első novellája a *Huszádik századi lengyel novellák* (2007) antológiában, ezért nem maradhat el a bemutatása. 1913-ban született Bécsújhelyen, apja a helyi Terézia Akadémia professzora volt, néhány évvel később úgy kitüntette magát a bolsevikok ellen vívott függetlenségi háborúban, hogy tábornoki rangot kapott a Lengyel Hadseregben.

Bobkowski rövid életének nagy részét Lengyelországon kívül, az elittől távol töltötte. Krakóban érettségizett, majd elvégezte a varsói Kereskedelmi Főiskolát (1933–1936). Bár huszonkét éves korában jelent meg első írása, sosem tett kísérletet arra, hogy kivívja magának a XX. századi profi író státusát. Anarchista módon irtózott a szervezetekbe tömörülő, ösztöndíjakkal támogatott, ideológiailag befolyásolható írók kollektívizmusától. Mindig valamiféle gyakorlati tevékenységből tartotta fenn magát.

1939-ben, néhány hónappal a háború kitörése előtt ment ki feleségével Franciaországba. Már ekkor is foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy kivándorolnak Argentínába. A Párizs környéki Châtillonban, egy fegyvergyárban dolgozott, amelyet az ország déli részébe evakuáltak a német támadás után. Átélté a mitizált Franciaország bukását, ami az ő szemében nem egyszerűen katonai vereség, hanem a totalitarizmus előtti gyáva meghunyászkodás, teljes becsületvesztés volt. Mivel nem sorozták be a Lengyel Hadseregbe, visszatért Párizsba, az egyetlen rendelkezésére álló közlekedési eszközzel, biciklivel. Carcassone-ból, a Côte d'Azurt is útba ejtve.

A háborús Franciaországról szól az egyetlen könyve, amely életében megjelent, a *Tollrajzok* (1957) című napló. Ez áll e naplókból, levelekből, esszékből, elbeszélésekből, kritikai írásokból és egy befejezetlen regényből álló töredékes életmű középpontjában. Amikor a háború után kialakul a jaltai rend, egész Európára kiterjeszti Franciaország kritikáját. Bobkowski már nem bízik a jövőjében, klausztrófóbiás leírásaiból egy vastüdővel lélegeztetett, kommunista befolyás alá kerülő életképtelen kultúra bontakozik ki, amely az amerikai kapitalizmuson élőszködik, komplexusait pedig arisztokratikus göggel, Amerika-ellenes kirohanásokkal leplezi.

E paradox helyzetből egy másik ideál, Conrad, az Európa elleni lázadás vezet ki. 1948-ban, százötven dollár készpénzzel a zsebében megérkezik Guatemalába. A heroikus szakítás és partra szállás után ilyennek látja a honalapítás esélyeit: *„Nincs semmilyen szakmám. Igaz, meg tudom különböztetni a vasfűrész és a körömrészeltől (ebben is különbözöm a mai Lengyelországban élő »realista« és marxista íróktól), de ez még nem elég. (...) Szabad vagyok végre, olyan szabad, hogy még éhen is halhatok nagy szabadságomban.”* Furcsa helyet választott, ha meggondoljuk, hogy vicces kedvében így szokta meghatározni magát: *„liberális reakciós, némi antiintellektuális realitásérzékkel, erős antikommunista hangsúlyokkal, ehhez járul még Oroszország zoológiai gyűlölete, amit még apám oltott belém gyerekkoromban”.*

Szóval miközben attól tartott, hogy talán még a Rajnánál is nyugatabbra kerülhet a vasfüggöny, a titokzatos féreglyukakon közlekedő bolsevizmus megérkezett Guatemalába. A demokratikusan választott kormány Moszkvához húz, a szövetségese akar lenni. Csak ötszáz tagja van a Guatemalai Kommunista Pártnak, látszólag nem tör hatalomra, de a szakszervezeteken keresztül agitálja, majd orosz, lengyel és csehszlovák segítséggel föl is fegyverezi a szegényeket. És mint a *Nostromó*ban vagy éppen Conrad életében: fegyverszállítmányok érkeznek Costaguanába. Olyan is van, amelyet a szccecini kikötőből indítottak útnak. Bobkowski úgy járt, mint azok a cseh emigránsok, akik 1968-ban Chilét választották, azért mentek oda, mert a földgömbön végzett mérések után megállapították, hogy az van a legmesszebb Moszkvától.

Nem látta Lengyelország szovjet megszállását, de megjelent Guatemalában az *Octubre* című sarlós-kalapácsos hetilap, az ország pedig átsúszott a szociális reformokból a sztálini totalitarizmusba. Ezt a helyet szemelték ki a moszkvai stratégiák a kommunista terjeszkedés regionális központjának. Kikötőt építettek az orosz tengeralattjáróknak, még Gulagot is sikerült létrehozniuk: a lázadókat a salamai koncentrációs táborban kínozták. Szovjet filmek, nyílt cenzúra, politikai rendőrség...

Bobkowski lélekben felkészült a latin-amerikai politikai devianciákra: operett valódi halottakkal, ez még belefér. De a kolonializmus gyászos örökségét kihasználó új, kommunista kolonializmus és imperializmus, amely indiánokat akar szovjet szellemben átnevelni, majd földosztás után kolhozosítani – ez már elég extra történelmi tapasztalat. Államcsíny hozott és helyi ideológiával. Ahogy a spanyol hittérítők is a bennszülöttek igényeihez alakították a liturgiát – *„Akkor harangoznak, amikor jölesik nekik”* –, a marxista ideológusok is kidolgozták a tan helyi változatát, az Amerika-ellenes rasszizmusra és a nacionalizmusra építettek. Államosítások, partizánok, szovjet filmek és csatadalok zavar-

ják meg az ideálkapitalista idillt. Bobkowski nem érzi magát idegennek, mégis azt ajánlják neki, ne menjen ki az utcára, mert amerikaiak nézhetik.

A kommunista hatalomátvétel, majd a polgárháború során kialakul az a fatális, kaotikus állapot, amely annyira jellemző a később harmadik világnak nevezett térségre. A kijárási tilalom és a teljes elsötétítés idején, leszámolva minden illúzióval, mint Conrad magányos hősei, Bobkowski is csak a legalapvetőbb erkölcsi értékekhez való hűséggel indokolhatja kitartását: „*Most bánom csak, hogy nem vettem egy pár kézigránátot. Amikor mélyebbre mászik a bőröm alá a félelem, kitör belőlem a bátorság. Csak próbálják meg, jöjjenek csak, lőjenek rám, de én tüzelek először.*”

Aztán 1954-ben, nagyjából kilenc év után, elsöpri a rezsimet a felkelés. A kommunisták különféle nagykövetségekre menekülnének, de nem engedik be őket azok, akik pont előlük menekültek oda az elmúlt években. Hosszú évekig harcolnak még a marxista és maoista partizáncsoportok, de újabb kommunista hatalomátvételre már nem kerül sor.

Mindentek ellenére Bobkowskiak mégiscsak sikerült új életet kezdenie. Játékokat készített, hat év után jutott el odáig, hogy önálló üzletet nyithasson. Ekkor már repülőmodellezéssel foglalkozott, akkora sikerrel, hogy nagy nemzetközi versenyeken is részt vett. Járt az USA-ban, 1955-ben pedig Svédországba is eljutott. Szóval sikerült a terve: „*a szabadság hulgánja*” tényleg a maga ura volt, íróként sem függött senkitől. Aztán 1957-ben agyadaganattal operálták, majd átmeneti javulás után újra visszatért a betegség. 1961. június 26-ig küzdött vele.

*

A lengyel emigráns prózában nem a fikció játssza a vezető szerepet. Igen erős az autobiografizmus, felértékelődnek olyan, korábban mellékesnek tekintett műfajok, mint a napló és a memoár. Ettől a tendenciától látszólag könnyen elválasztható a biografizmus, például a biográfiai esszé műfaja, amelybe Bobkowski Conrad-portréja is tartozik. Csakhogy a radikális elméletek szerint a kettő között a különbség nagyrészt retorikai. Nem olyan könnyű megkülönböztetni azt, aki magáról ír attól, aki más életét gondolja át, mert az értekezés főszereplője gyakran tükröző egóvá válik, és a szerző identitáskeresését szolgálja. Alighanem a Conradot értelmező „*kozmpolák*” is hasonló funkciójú kategória.

Nehezen találhatnánk Bobkowski esszéjénél jobb példát e két tendencia találkozáására. Conrad Bobkowski mestere, íróelődje, lengyel emigráns sorstársa (lásd a XIX. századi kivándorlás és a kommunista időkben dívó „*disszidálás*” közti elgondolkodtató párhuzamot, nem is beszélve a cári Oroszország érdekeit maximálisan tiszteletben tartó Franciaországról) és végül kisajátíthatatlan *kozmpolák*: Bobkowski már önmagát és az új emigrációt is ezzel a mércével méri.

Az esszé középpontjában érthető módon a *Nostramo* áll. Bobkowski az ötvenes évek végén, minden történelmi tapasztalata birtokában olvassa újra a művet. Hipnotikus hatással van rá, nem tud szabadulni tőle, mindenben a regény világát ismeri fel. Összeveti a mű kétféle értelmezését: Costaguana azonosítható Lengyelországgal, ugyanakkor Latin-Amerikáról is hű képet ad. Vagyis Bobkowski életének két legfontosabb helyszínéről szól (különös tekintettel *A rossz kormányzás ötven esztendeje* című vészterhes műre). Ez pedig kétségbe vonja a szabadulástörténetként felfogott kivándorlás értelmét, lerombolja a kiüresedett, enervált Európa és a dinamikus amerikai kapitalizmus szembeállításán alapuló privát utópiáját. Mintha csak annyi történt volna, hogy – méltatlanul leértékelt franciaországi kitérő után – Szarosparttról megérkezett Costaguanába.

Bobkowski esszéje 1960-ban jelent meg a párizsi *Kultura* című folyóiratban. Azóta számos irodalomtörténész kutatta, hogyan kötődik Conrad a lengyel kultúrához. Gyakran hivatkoznak arra az életrajzi adalékra, hogy lázasan, betegen időnként lengyelül beszélt,

és persze szép lengyel nyelvű leveleket írt. E nyelvi kettősséget Maria Janion gondolja tovább, szembeállítja a vállalt és a rejtett, a hivatalos és a privát, a nappali és az éjszakai, az ébrenlétben és a lázálomban használt nyelvet. Conrad „*több életrajzú*” író, megkülönbözteti az empirikus és a transzcendens egót, ezért is komplikálja a narrációt. A nemzetnevelő didaxist elutasítva irodalmi tökélyre törekedik, ehhez kapcsolódik a legnagyobb újítása: a közvetítő elbeszélők beiktatásával sokoldalúan, több nézőpontból mutatja be az eseményeket.

Bobkowski is leírja, hogy Conrad beleszületett a lengyel romantika gyász kultúrájába. Apja, Apollo Korzeniowski *Ének a keresztelés napjára. Fiamnak, aki a moszkvai rabság nyolcvanötödik évében született* című költeményével üdvözli, majd négy évvel később börtönbe kerül, amikor kivonják a forgalomból a gyanús patrióta elemeket. Évtizedekkel később Conrad azt mondta, tudatos élete a varsói Citadella X. pavilonjának udvarán kezdődött, ahol az apja raboskodott. Két évvel később a szomszéd cellából vitték akasztani a felkelést vezető Romuald Trauguttot. A következő nemzedékből Piłsudskit is ugyanide zárták. Lengyelország sírját hármas pecsét (a három nagyhatalom) zárja, és a felnőtte váló Conrad maga is úgy gondolja, hogy most már végérvényesen minden elveszett, innen már nincs visszatérés (aztán 1924-ben, Conrad temetésén egy hivatalos személy is megjelent, az újjászületett Lengyelország köztársasági elnökét képviselő Edward Raczyński, aki több mint fél évszázaddal később az emigrációs lengyel állam köztársasági elnöke lett). Az ügy reménytelen, elbukott. Conrad úgy tudta feldolgozni ezt a felismerést, hogy túllépett a lengyel létállapoton, műveiben a nemzeti történelmet megrontó gonosz egzisztenciálissá, a lengyel léttapasztalat pedig univerzálissá vált.

Bármilyen szemléletes példa is Costaguana, Conrad lengyel olvasói nem a *Nostromót*, hanem a *Lord Jimet* tartják a szerző leglengyelebb regényének. Mintha ebben az alakban találkozott volna a középkorig visszavezethető lengyel lovagi erkölcsök hagyománya a gentleman más típusú lojalitásával. A regény a becsület elvesztéséről és visszaszerzéséről szól, a főszereplő olyan utat jár végig, mint a lengyel romantikus hősök. Nem véletlen, hogy Bobkowski is igen érzékenyen reagál erre a problematikára: mint emigránsnak, neki is végig kellett gondolnia, mikor hagyhatja el az ember a süllyedő hajót.

Nagyjából ilyenek lehetnek a lengyel Conrad fő vonásai. De egy „*keletlengyel*” emigráns, aki Bobkowskijhoz hasonlóan szintén a párizsi *Kulturához* kötődött, Jerzy Stempowski (1894–1969) az „*ukrán Conradot*” is felfedezte. *Esszék Kasszandrának* (1999) című esszékötetében magyarul is olvasható a vonatkozó írás, a *Conrad kalinówkai öröksége*. Stempowski itt mindenekelőtt az idegen kultúrák belső megértését emeli ki. Mivel ő is ugyanarról a vidékről származik, a helyi hagyományokban keres analógiákat. Különböző, egymással ellentétes, részben látható, részben rejtve maradó, megfejthetetlen tradíciókat talál: „*Conrad a kamienieci székesegyházra emlékeztet, amelyre minaretet építettek, arra pedig később ráhelyezték a Boldogasszony aranyozott szobrát. Ezen a Smotrycz sziklás, szakadékos partjaival körülvevett magaslaton több évszázad tragikus története torlódott egymásra, tanúskodnak erről a furcsa épületek, de e történet belső folytonosságát már nem lehet helyreállítani, ma már nem tudná elmondani senki. Ezért írnak olyan sokféle kommentárt Conradról.*”

A regényalakokat is így építi fel. Nincsenek köztük lengyelek, viszont „*igen nagy számban fordulnak elő idegen szereplők. A szerző nagy kitartással mindig arra törekedik, hogy behatoljon minden egyes alak belső igazságába, mintha mindegyikük igazsága egyenrangú lenne az összes többivel és Conrad saját igazságával is. Van ebben valami nagyon jagellói, ez hiányzik más írókból, szűkebb hazája géniuszától viszont egyáltalán nem idegen. Erre törekedvén mindvégig tudatában van annak, hogy ezek az igazságok irracionális természetűek, csak külső leírás adható róluk, a köztük lévő ellentétek konfliktusokhoz, katasztrófákhoz és pusztuláshoz vezetnek. Talán ez a gondolat is része volt a kalinówkai örökségnek.*”

Joseph Conrad Ukrajna leghíresebb szülőtte – állítják a kutatói. Bár Ukrajnában nincsenek ilyen irodalomtörténészek, ott még nem hallottak az „ukrán Conradról”, egyetlenegy könyve sem jelent meg ezen a nyelven, oroszul is inkább csak az 1920-as években adták ki, azóta alig jelent meg tőle valami. Igaz, szülővárosában, az egykori Berdyczówban, a mai Berdicsivben iskolát neveztek el róla, a tíz kilométerre lévő Terehovában, Conrad nagyanyja, Teofilia Bobrowska egykori birtokán pedig még múzeum is van, bár inkább nevezhető emlékszobának. A falusi művelődési házként szolgáló kis faházban található. Néhány fényképet, pár lengyel és angol nyelvű könyvet állítanak ki, 1979 óta. Conrad hívei a berdicsivi karmelita kolostorban szeretnének kialakítani egy komoly nemzetközi múzeumot. Már 1998-ban aláírták a szerződést a karmelitákkal, a múzeum felszereléséről a lengyelek, az angolok és a franciák gondoskodnának, az ukránoknak nem kerülne semmibe. Mégsem történik semmi.

2007-ben nagyszabású rendezvényekkel ünnepelték Lengyelországban Conrad születésének százötvenedik évfordulóját. A varsói Irodalmi Múzeumban *Joseph Conrad. A szárazföld és a tenger között* címmel tartottak nagy kiállítást, amely Conrad hazatérésével kezdődik: 1914-ben, negyven év távollét után tért vissza Krakkóba. Bobkowski említ egy fiatal irodalomtörténészt, aki segít kideríteni egy angol kutatónak, hova járt Conrad gimnáziumba. Zdzisław Najderről van szó, aki maga is nagy Conrad-kutató lett (a nyolcvanas években ő vezette a Szabad Európa Rádió lengyel szekcióját, amiért Jaruzelski tábornok távollétében halálra ítéltette), az évfordulóra jelent meg hatodszor – lengyelül harmadszor – *Joseph Conrad-Korzeniowski élete* című hatalmas, kétkötetes monográfiája. Így találkoznak a szálak a jelenben, így ápolják a kultuszt, így gazdagodik évről évre Krakkó, Varsó és Berdicsiv irodalmi mitológiája.

Andrzej Bobkowski

A nagy kozmopolák életrajza

*Nem fia ennek a hazának,
de más országnak sem.
Joseph Conrad: Nostromo*

Ami Conrad írói pályáját illeti, itt még mindig sok a fehér folt, a feltáratlan terület, ez az emberpéldány nagyon bonyolult kémiai összetételű, nem is angol, nem is lengyel, ezt a típust még egyáltalán nem vizsgálták a mi időnkben, a *nationalisme rampant* korában. Ez persze könnyen megkísértheti életrajzíróját, aki úgymond nagyvonalú hipotéziseket fabrikálhat, vagy egyszerűbben fogalmazva, a levegőbe beszélhet. Bainesnél nyoma sincs ennek a hantázásnak, míg például Aubry „hivatalos” Conrad-életrajzában gyakran vélünk felfedezni ilyesmit. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy Baines nem ismerte személyesen Conradot, mint Aubry, és elfogulatlanul közelítette meg kutatási tárgyát. Mindenekelőtt azokat a kiszínezett, regényes fordulatokat kerülte, amelyekkel nyilván számos tényt feldíszített Conrad, amikor beszámolt Aubrynek életéről és munkásságáról.

Szeretem Conradot, úgy gondolom, egyike a kis számú igazán nagy prózaíróknak, de nem tartom kizártnak, hogy miután hihetetlen erőfeszítéssel minden akadályt leküzdött, betört az élvonalba és elérte célját, sok mindent beépített az életrajzába. Ez teljesen természetes hajlam, minden emberben megvan, aki nulláról indulva lett nagy, és van olyan szerencsés, hogy élvezheti is ennek gyümölcseit, ha előbb nem is, legalább élete utolsó éveiben. Mindannyian hordozunk magunkban egy többé-kevésbé romantikus önéletrajzot, rendszerint teljesen jogtalanul. Conradnak minden joga megvolt erre, és nem furcsálanám, ha többször is élt volna ezzel.

Baines mindezt kiiktatta, átrostálta és kiszórta, csak a tényekre hagyatkozott. Még Conrad saját változatait is megszűrte, a legvégső határokig kiterjesztette a kutatás és a kritika területét, de mindig jogosan járt el. Nincs itt semmiféle hatásvadász belemagyarázás, óvakodik a vékony jégen végzett felderítő munkától. Megőrizte egy angol bíró objektivitását. Számításba vett minden rendelkezésére álló anyagot, nem vetette meg a Conradhoz értő hazai és emigráns lengyelek segítségét, nyoma sincs itt hanyagságnak, hibátlanul szerepel a könyvben minden lengyel szólás, kifejezés, családi és földrajzi név (a franciák ezt sosem tanulják meg), igazán szókimondó és hihetetlenül izgalmas művet adott ki.

Viszonylag sokat tudunk Conrad gyermekeveiről. Baines nem fukarkodik a szükséges részletekkel, nyugodtan, angolszász hűvösséggel meséli el a család komor eposzát. Ez tökéletesen elég ahhoz, hogy még egy idegen olvasó is felfogja, mi okozta Conrad orosz-ellenes mizériáját, amitől élete végéig sem tudott szabadulni. És talán megértéssel fogadja ezt. Az oroszországi száműzetésben, még fiatalon elhunyt édesanyja klasszikus esete, majd a kóros patriotizmustól és lengyel miszticizmustól megszállott apa társasága, aki egyszerűen zsarnokként bánt a csendes és beteges fiúval – ez volt Conrad *kinderstube*-je. És végül az apa temetése Krakkóban, *pompes funèbres*, a teljes sírásói eszköztár, amiről mindig is híres volt ez a város, erre specializálta magát. Mindent egybevéve rémség és galíciai betegség. Meg kellett szöknie innen. De mielőtt még megszökött volna, gimnáziumba járt. És itt jön egy kis meglepetés.

Két évig jártam Toruńba gimnáziumba, de a harmadik osztályt már a krakkói Szent Anna Gimnáziumban végeztem (később az alapítója, Bartłomiej Nowodworski nevét viselte). Emlékszem, ünnepélyesen bekísért a nagynéném, aki előbb megmutatott egy márványtáblát, alighanem a félemeleten, ezen örökítették meg a Lengyelország legrégebb középiskolájában végzett híres diákok nevét. Mái is látom rajta többek között Wyspiański és Conrad Korzeniowski nevét. Hat évet töltöttem ebben a gimnáziumban, Conrad legendája mindvégig elevenen élt. Nem esküdnek meg rá, de mintha a mellszobrát is felállították volna az előcsarnokban vagy a lépcsőházban. Még azt is mesélték a tanárok, hogy egyáltalán nem volt jó tanuló, elég rossz jegyeket kapott, megmaradtak a bizonyítványok másolatai, vagy valamilyen feljegyzések a gimnázium archív anyagai között. Ezt örömmel hallottam. A legenda élt, és olyan hitelesnek tűnt, hogy senki sem vonta kétségbe.

A Lengyelországban élő Zdzisław Najder segítségével derítette ki Baines, hogy Conrad nem is járt a Szent Anna Gimnáziumba, nem szerepel az akkori diákok egyik névsorában sem, minden valószínűség szerint a Szent Jácint Gimnáziumba járt. Ez annyiban érdekes, hogy a meglehetősen közepes Szent Jácint Gimnázium (amelyet részben a bukottak középiskolájának tartottak, engem is állandóan ez fenyegetett) sosem követelte vissza Conradot, soha senki nem vonta kétségbe, hogy a Szent Anna diákja volt. Még azt is terjesztették, hogy ott érettségizett, pedig nem is tette le az érettségit, megszakította tanulmányait, minden valószínűség szerint egy évvel az érettségi előtt, és elindult Krakkóból a nagyvilágba.

Baines joggal emlékeztet arra, hogy nem kell túl messzire mennünk a találgatásokban, ha arra keressük a választ, miért szánta rá magát Conrad az utazásra. Ki ne álmodott volna fiatal éveiben messzi tengerekről? Ami engem illet, én már negyedikes koromban meg akartam szökni. Menekültem a törtek meg a latin és görög olvasmányok elől. (Borzalom. Aggkori romantikába kell esnie az embernek ahhoz, hogy meghatottan tudja emlékezetébe idézni a diákéveit.) Conrad mindezen kívül az elől is szökhett, amit röviden Grotgger metszeteinek neveznek. Tökéletesen megértem. Ezenkívül arról sem szabad megfeledkezni, hogy volt ilyen tendencia abban a korban, sokan indultak útnak. Mint manapság, akkoriban is egyenes arányban állt a mi *Drang nach Westen*ünk a *Drang von Osten*nel.

1874 októberében hagyja el Krakkót az ifjú Conrad. Másfél évvel ezután, 1876 februárjában hagyja el Varsót Sienkiewicz (tizenegy évvel idősebb Conradnál) egy kezdetben még komolyan tervezett áttelepülési akció előőrseként. Lengyelországban már hírnevet szerzett emberek egész csoportja készült Amerikába. Juliusz Sypniewski, Lucjan Paprocki, Stanisław Witkiewicz, Adam Chmielowski és Modrzejewska a férjével együtt mind azt tervezik, hogy kivándorolnak Kaliforniába, és alapítanak egy kis lengyel települést. Mert nekik is elégük van. Ebből a csoportból Modrzejewska végleg külföldre települ, Adam Chmielowski pedig Albert testvér néven belső emigrációba vonul, csatlakozik az albertinusok rendjéhez, amelyet ő alapított. Sienkiewicz csak hosszas töprengés után tér haza. Azt írja egyik levelében Edward Leónak, a *Gazeta Polska* szerkesztőjének: „*amerikai drámán dolgozom, a helyi pártharcokról szól, nem azért kezdtem bele, hogy hazaküldjem nektek, inkább az itteni színházakban mutatnám be, és lehetőleg nagy pénzt szeretnék keresni vele*”. Maria Skłodowska végleg kitelepül Franciaországba, francia férjhez megy feleségül és francia nőt nevel a lányaiból, ezzel pedig tulajdonképpen olyasfajta árulást követ el, amilyennel Conradot vádolták nálunk. Amúgy is rengeteg ember hagyja el akkoriban az országot, lengyelek telepednek le Oroszországban, Németországban, Ausztriában, Csehországban, Romániában és más országokban. Az Ausztriához csatolt országrészben élő lengyelek előtt egész Európa nyitva áll, rengeteg a vegyes házasság, és senki sem csodálkozik ezen, egész Lengyelországon végigsöpör a nemzetközi huzat, és ez így van rendjén. Elég elolvasni néhány memoárt ebből a korból, hogy rögtön felfigyeljünk erre a jelenségre, annyira szembetűnő. Különösen a mai időkben.

Az ifjúkor a legnagyobb fehér folt Conrad életrajzában. Elvesztek ugyanis Bobrowski nagybátyjának írt levelei (vajon sok lehetett belőlük?), és csak az unokaöccsével kapcsolatot tartó nagybácsi leveleiben találhatunk bizonyos közvetett utalásokat. Nagy kár, mert biztos sok minden történt Conrad francia időszakában, és nagyon érdekelné, mivel szédítette a fiatalember idős nagybátyját. Már húszéves kora előtt felügyelet nélkül maradt, és a fiú kitombolta magát. Amikor a második nyugat-indiai útja után, 1875 decemberében partra száll Le Havre-ban, elhagyja a hajót, és Párizson keresztül tér vissza Marseille-be. Ekkor írja a nagybátyjának, hogy minden holmiját elvesztette Le Havre-ban. Vagy talán inkább Párizsban... Az elveszett csomag története később újra megismétlődik, ezúttal igen drámai változatban, hiszen minden vagyona odavész az Annie Frost katasztrófájában. Alighanem csak látásból ismerte a hajót, amely tényleg elsüllyedt, de csak egy évvel azután, hogy Conrad elsüllyesztette a nagybátyjának írt levelében (megjósolta), s egyben kért is tőle tizenöt-húsz guinea-t. Mindezek alapján okkal feltételezhetjük, hogy az ifjú Conrad sikerrel alkalmazta azt a módszert, amelyet később fejlesztettek ki a hadapródiskolába járó ifjú földbirtokosok, akik kétségbeesett hangú táviratokat küldtek haza: „Kedves Papa, elvesztettem a gyakorlaton a géppuskámat, azonnal küldj háromszáz zloty!”

A második utazás után Conrad több mint hat hónapot töltött Marseille-ben. Mit csinált ekkor, milyen társaságban forgolódott, mit olvasott (ha olvasott) – tulajdonképpen nem tudunk erről semmi közelebbit.

Azt azért kitalálhatjuk, hogy nem kuporgatott, amit küldött a nagybátyja, azt rögtön el is verte. Mindenesetre Bobrowski nagybácsi egy könyvelő nyugalmával, alaposságával és türelmével fogalmaz Conradnak írt leveleiben, de néha azért ő is elveszíti a békétűrését. Mert van is mitől elveszítenie.

Conradban nyilván ekkor ment végbe a felnőtté válás folyamata, egyre nagyobb lett a nyomás. Szinte biztosra vehetjük, hogy Conrad ekkor kezd eszelősen „kombinálni”, ez a fiatal fiú minél előbb nagy pénzhez akar jutni, kellene neki a vagyon. Ebben az időszakában emlékezett valamelyest egy elbűvölő lengyel szélhámosra és kombinátorra, aki mohón lesi az élet ragyogását maga körül, és ő is ebben a fényben szeretne sütkérezni, ezért kell ilyen vagy olyan üzletet összehoznia.

1876 júliusában Conrad megint Nyugat-Európába utazik, de útba ejti a Mexikói-öblöt, Közép-Amerikát és Venezuelát is. Erről az útvjáról sem lehet tudni semmi biztosat, képtelenség kideríteni, mit csinált a Mexikói-öbölben és a dél-amerikai partoknál. Valószínűleg részt vett a feketekezeskedelemben, fegyvert szállított az egyik közép-amerikai köztársaságba, és itt kapott kedvet ehhez a nemesembereknek való, s amúgy is oly nemes *business*hez. 1877 februárjában tér vissza Marseille-be, és tovább folytatja ezt a kereskedelmi tevékenységet, Spanyolországba szállít fegyvert a karlistáknak, de most már részese is van az üzletben. Ősszel pénzre van szüksége e befektetéshez, többször is ír a nagybátyjának, kereken ezer frankot kér tőle. Aztán felgyorsulnak az események, Conrad belebukik, elveszti minden pénzét, adósságba veri magát, elutazik Villefranche-ba, munkát keres egy amerikai hajón, de nem kap, kiruccan a közeli Monte-Carlóba, hogy visszanyerje a veszteséget a kaszinóban.

„Az apa nem azért veri a fiát, mert játszott, hanem azért, mert vissza akarta nyerni a veszteségét” – hangzott a bölcs mondás, apám is mindig ezzel hozakodott elő, ha belemerültünk a pókerbe vagy a baccarába az iskolában. Conrad persze a kölcsönkapott pénzt is elveszti. Huszonegy éves. 1878-ban táviratban értesítik Bobrowski nagybácsit, hogy unokaöccse megsebesült. *Conrad blessé envoyez argent – arrivez.* Sokért nem adnám, ha tudhatnám, ki fogalmazta ezt a táviratot. Egyre nagyobb a nyomás, végül szétveti a kazánt, és az ifjú Conrad nem lát más tisztességes kiutat, maga ellen fordítja a pisztolyt, ahogyan az egy lengyel nemeshez illik. Drámai gesztussal zárja az ifjúkorral való számvetést.

Kétségkívül kellett bátorság a gesztushoz, mert úgy rendezte meg az eseményt, hogy azért ne haljon bele, a lövés után minél előbb találja meg a barátja, kéznél legyenek a szükés címek, ezeket harmadik személy is könnyen megtalálja. Van spiritusz és fantázia a fiúban, mert még így is komoly veszéllyel kell szembenéznie annak, aki szívjátékra mellbe lövi magát.

Maga Conrad mindig azt mesélte, hogy párbajban sebesült meg. Ez a változat ellentétben áll a színlelt öngyilkossági kísérlettel, egyesek az előbit, mások az utóbbit fogadták el. Baines szinte biztosra veszi, hogy Conrad öngyilkosságot színlelt, maga ellen fordította a pisztolyát. Bobrowski nagybácsi leveleiből vett részletekkel támasztja alá az érveit („*meglőtted magad*” – áll a lengyel szövegben). Azt hiszem, ehhez nem férhet semmi kétség.

Először is nagyon úgy néz ki, hogy Conrad meg sem próbálta bemesélni a párbaj szívéhez szóló történetét, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a nagybátyja, ha a tengerészethez nem is értett, a párbaj világában nagyon is otthonosan mozgott, és Conrad nagyon jól tudta, hogy ha megmutatja a mellkasa bal oldalán lévő sebet, a nagybátyja egész egyszerűen kineveti. Pisztolypárbajban ugyanis nem lehet ilyen sebet kapni, hacsak nem balkezes az illető, és nem bal kézzel lő. Egyszer vettem részt ilyenben párbajsegédként, és elég sokat lőttem párbajpisztolyból. Tudom, hogy az ellenfelek jobb oldalukkal fordulnak egymás felé, úgy lőnek, mert először is ez a természetes testtartás, ha az ember fölemeli a kezét, célba veszi az ellenfelét és rálő, másodszer pedig ezzel a minimálisra csökken a célpont, márpedig ezzel még párbajban is számolni kell, így mindenki ezt tekinti az előírt testtartásnak.

Bobrowski nagybácsi félreérthetetlenül fogalmaz Buszczyńskinak írt levelében: „*a golyó durch und durch hatolt át a szív mellett*”. Ilyen csodák nem történnek pisztolypárbajban. Átmehet a golyó a szív mellett, de a jobb oldalon áthatolva éri el a balt, és csak a legkritikább esetben *durch und durch*, mert a párbajpisztolyok gömbölyű ólomgolyói rendszerint elakadnak a testben. Keresztül lehet lőni *durch und durch* a mellkas bal oldalát, de csak *cowboy* stílusú revolverpárbajban, amely az úgynevezett *quick draw*-n alapul. Conrad nem vívhatott ilyen párbajt, már csak azért sem, mert csak az amerikai *western*ek tették ismertté az ilyen viadatok rituáléját. Tehát kétség nem férhet ahhoz, hogy Conrad maga ellen fordította a fegyvert, és a párbaj változatai, bármilyen festőiek is, mind hamisak. Emlékszem, még apám hívta fel a figyelmemet erre a részletre, a párbajban szerzett szívjátéki sebre, amikor *Az arany nyílt* olvasta, és nagyon ideges lett attól, hogy imádott Conradja ilyen pontatlan.

Ami pedig Ritát, azt a bizonyos *femme fatale*-t illeti, aki miatt párbajozott, az ő alakját is maga Conrad színezte romantikussá. Baines kitartóan kereste közel s távol, végül nem talált semmit. Lehet, hogy tényleg egy rejtélyes és bűbajos nő volt, bár alighanem inkább egy marseille-i *poule de luxe* lehetett, aki kedvelte a szexet és a Lajos-aranyakat. Ha azokban az időkben volt huszonegy éves az ember, hajlamos lehetett angyali lényt látni minden nőben, aki volt szíves bebocsátani koedukált hálószobájába. Annál is inkább, mert ami a nőket illeti, mindig is *timide*-nek láttam Conradot, Heystre emlékeztetett, és ki tudja, nem áll-e közelebb Lena ahhoz a Marseille-ben talált igazi nőhöz, mint Rita, és végül ebben az egész hölgykoszorúban nem volt-e mindig egész egyszerűen egy nagy adag *tante Paradowska*?... A szexuálisan bátortalan férfiaknak gyakran elég egy vagy két, ifjúkorban megismert szívélyes teremtés ahhoz, hogy kitalált személyek garmadáját teremtsék maguknak felnőtt éveikben. Conrad női pontosan az ilyen kitalált nők jellegzetes vonásait viselik, s az esetek többségében egyáltalán nem anatómiai teremtményekként határozom meg őket. Egyébként Conrad házassága is minden jel szerint arra volt jó, hogy a dolog ezzel „*el legyen intézve*”, a jövőben ne kelljen ilyen természetű problémáktól tartania. Ami ezt az egész franciának nevezett korszakot illeti, úgy néz ki, maga Conrad toldotta meg

az életrajzát elég sok mindennel. Baines mindezt tökéletesen és nagy tapintattal, lépésről lépésre haladva építi le, és a vélhetően valós arányokra redukálja az anyagot.

Mivel igen kevés pontos információval rendelkezünk, mindmáig Conrad marseille-i időszaka a legzavarosabb, s ezért a legérdekesebb is. Ekkor ért véget az ifjúság első időszaka, a kölyökkor meghosszabbítása. Amikor ezt a fejezetet olvastam Baines életrajzában, akaratlanul is felidéztem ezt a kort, összehasonlításokkal próbálkoztam, és szinte éreztem, mi mehetett végbe akkor ebben a fiatalemberben, aki nehezen tudott kiigazodni önmagában és a környező világban. Minden lépés után egyre jobban ingott a talaj a lába alatt. Végül elmegy Monte-Carlóba „*chemin de fert*” játszani, vagyis rulettezni, miközben azt érzi, hogy valami visszavonhatatlanul növekedésnek indult, egyre nagyobbra nő, és mindez alighanem robbanással és botrányal végződik, de akkor is el kell jutnia valamiféle mélypontra, és aztán már nem számít, hogyan tovább. Vannak olyan természetű emberek, akik csak valamilyen értelmetlen, katasztrófális összeomlás árán tudnak átlépni az ifjúságból a felnőttkorba, és csak ebben találnak magukra. Azok, akik könnyedén lépik át az árnyéksávot, néha szintén érdekes emberek lesznek, de az esetek többségében csak hivatalnoknak és önmagukba belegyönyörödött gyerekcsinálóknak való kitűnő emberanyagok. Azt hiszem, Conrad igazából Marseille-ben lépte át az árnyéksávot, bár ezt néhány évvel későbbre tette egy hasonló című elbeszélésben, ahol más eseményeket ír le. Conrad a szívtájéki *durch und durch* lövéssel zárta életének első fejezetét, majd kijózanodott. Aztán a folytatásban, a látszólagos eltérések ellenére is, már következetesen vonul végig a megtalált „én” vonalán, egészen a végső *durch und durch* lövésig, amelyet Isten kezéből kapott. Az pedig sosem hibázik.

Amikor mindezek után Bobrowski nagybácsi azt ajánlja unokaöccsének, hogy térjen vissza az országba, Conrad a leghatározottabban visszautasítja a javaslatot. Ami teljesen érthető. Az a veszély fenyegette, hogy besorozzák a cári hadseregbe, nyilván ennek is volt némi szerepe abban, hogy úgy döntött, elhagyja Lengyelországot. 1878 tavaszán pedig nyilván ez volt a döntő oka annak, hogy elvetette a hazatérés gondolatát, hiába próbálta rábeszélni a nagybátyja, aki azt szeretne volna, ha szemmel tarthatja az öngyilkosságát túlélő fiatalembert. A levegőben lóg az orosz–török háború, és amikor Conrad úgy dönt, Marseille-ben marad, Sienkiewicz két év amerikai tartózkodás után hasonló okból időzik még egy évig Párizsban. „*Bármikor kitörhet a háború, és aki Lengyelországban él, kénytelen lesz puskát ragadni és szluzsity po wojennoj csasztyi, ehhez pedig – Isten látja lelkemet – semmi kedvem...*” – írja áprilisban Londonból. Még azt is tervezi, hogy a török frontra utazik az egyik párizsi lap haditudósítójaként.

Conrad nem járhatja tovább a tengereket francia hajókon, mert a *Bureau de l'Inscription* megtiltotta, hogy ismét felvegyenek a legénység névsorába egy olyan személyt, aki már betöltötte a huszonegyedik évét, és katonai szolgálatot kellene teljesítenie Oroszországban, s ami még rosszabb, sosem kapta meg a szükséges hajózási engedélyt az „illetékes” orosz konzultól. Ebből az következik, hogy a francia hatóságok ébersége mindig *exemplaire*, ha Oroszországról van szó. Szóval nem kell csodálkoznunk azon, hogy Conradnak megint elege van, s bár érzelmileg erősen kötődik Franciaországhoz és gyönyörűen beszél a nyelvet, 1878. április 24-én egy angol hajó, a Mavis fedélzetére lép.

Ettől kezdve már csak angol hajókon utazik, és még 1894 előtt, valahol egy kajütben, elkészülnek az *Almayer légvára* című regény első fejezetei. Alig tíz évvel azelőtt találkozott életében először az angol nyelvel. Elismerem, valahányszor olvasok valamit Conradtól (márpedig ezt az íróat egész életében, még a halála órájában is olvashatja az ember), mindig eszembe jut ez a tény és a két dátum – az én szememben ez csodával határos. Nem akármilyen teljesítmény ilyen tökéletesen elsajátítani, viszonylag rövid idő alatt, ilyen körülmények között, egy olyan finesz nyelvet, mint az angol. Baines nem tud közelebbi

információkat erről, mert Conrad kerülte ezt a témát, hallgatott róla. Még azt sem tudjuk, mit olvasott, miből tanult angolul. Csak sejthetjük a *Lord Jim*ben olvasható egyik megjegyzésből, hogy Shakespeare-t mindenhová magával vitte. Azt hiszem, Conrad hallgatásában nem kevés magakelletés van.

Tengeri szolgálata során nyilván a *basic English*hez közeli angol nyelvvel volt dolga, ezért minden valószínűség szerint rögtön komoly nyelvtanulásba kezdett, és a marseille-i lövés után nagyon hamar úgy döntött, „angol lesz”. Annál is inkább, mert két évvel ezután, már 1880 júniusában leteszi a másodtiszti vizsgát. Több mint két óra hosszát gyötri egy angol tisztt, de így is sikerrel jár.

Conrad 1885-ben kísérletezik először az angol prózával, amikor leveleket ír Spiridon Kliszewskinek, egy Angliában letelepedett lengyel emigráns fiának. Nagyon érdekesek a Baines könyvében idézett részletek. Egy politikai témájú passzus alapján joggal feltételezhetjük, hogy ez alapján senki sem merné az úgynevezett „haladó írók” közé sorolni, és ha Gustave Le Bon nem másfél-két évtizeddel később írta volna ugyanazt a szocializmusról, még azt hihetnénk, hogy Conrad Le Bon híve volt (*Socialism must inevitably end in Caesarism* – írja Conrad). E leveleiben olyan terveket is szövöget, hogy társul néhány emberrel, közösen vesznek egy hajót, önállósítja magát, és belevág a bálnavadászüzletbe. Világosan megírja, hogy nem a nagy haszon csábítja erre. – „Egyszerűen arra vágyom, hogy magamnak dolgozzam. Torkig vagyok a hajózással, belefáradtam, keveset keresek és még kevesebb tiszteletet kapok érte” (...for a little money and less consideration). Azt hiszem, Baines nem értékeli jelentőségüknek megfelelően a levél e szavait, amikor azt a titkot próbálja megfejteni a későbbi fejezetekben, hogy miért cserélte föl Conrad a tengeri szolgálatot az írásra.

Bár valóban szerette a tengert, abban már nem vagyok biztos, hogy azt a fajta tengerész munkát is szerette, amelyet választott magának. 1894 elején szállt partra Londonban az Adowa fedélzetéről. Ha valaki ajándékozott volna neki ekkor egy hajót, vagy adott volna annyi pénzt, amennyiből vehet magának, egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy Conrad komolyan elgondolkodott volna az írói pályán, még akkor sem, amikor megjelent az *Almayer légvára*, és jól fogadta a kritika. Azt sem tudhatjuk, milyen szerepet játszott afrikai útjában az a vágy, hogy a maga ura legyen. Ő maga nem tér ki erre, csak azt a szívhez szóló változatot adja meg, mely szerint már gyerekkora óta vonzza Afrika, különös tekintettel a földrészfelhő föltjaira.

Bár végül már kapitány volt, Conrad továbbra is hivatalnok maradt. Mindennek ellenére megmaradt hivatalnoknak, tisztviselőnek, aki mindig függ valamiféle kenyéradóktól és főnököktől, akiről nyilván nem lehetett nagyon jó véleménnyel egy ilyen tehetség. Bármilyen nagy önállóságot is ad a kapitányi rang, a hivatalnoki pálya nem felelt meg az ambícióinak, méltóságérzetének és az önbecsülésének. Tengerészpályája kezdetén valójában megállás nélkül hisztériázik, sokáig vesztegel a szárazföldön, amerikai utazást tervez (önállósnak akar?), cserélgeti a hajókat, még hozzá rendszerint csak azért, mert úgy tartja a kedve, és nem tud kijönni a feljebbvalóival. Ez teljesen érthető. Conrad „úr” volt, és ebben van valami tipikusan lengyel, amit a külföldiek képtelenek megérteni, s amit ki nem állhatnak bennünk például az oroszok és a csehek. Nyilván komoly dózisosokban kellett nyelnie a közönséges tahóságot a hajón és a kikötőkben.

Az is teljesen érthető, hogy Conrad habozott abban a pillanatban, amikor írásra cserélte a tengerjárást. Az írói hivatás tökéletesen megfelelt az „úri” igényeknek, de a józan ész azt súgta, hogy az eddig végzett munkája biztosítaná a létfenntartást. Ezért kezdetben, amikor kinyitja az irodalom ajtaját, rögtön vissza is fordul a küszöbről, és valamiféle „tisztesség” munka után néz. Amikor végül felülkerekedik az „úr”, az írói pályát választja, nagy szenvedéllyel veti magát a munkába és remekműveket alkot. Harminchét éves. Sietnie kell. De odaér.

Baines hibátlan leírást ad erről az egész korszakról, időrendben tárgyalja a műveket, pontos képet kapunk minden egyes mű keletkezéséről és fogadtatásáról, beleilleszti az elemzésbe Conrad életének minden fontosabb eseményét, az író barátságait és ismeretségeit, levélrészleteket közöl. A figyelem középpontjába kerül az az állandó kínlás, amit az írás jelent. És ez a munka légüres térben folyik, mert csak a szellemi elit, csak néhány ember ismeri el a műveit. *Achievement without Success* – három hosszú fejezet követi egymást ugyanezzel a címmel, csak a számozás különbözteti meg őket. Baines egyszerűen lehengetli az olvasót ezzel a nagyszerű írói fogással. Mindig pénzhiánnyal küszködik, mindig a minőségért harcol, ezért nem tud betartani semmiféle kiadói határidőt, és nem érheti be hatásvadász, ócska megoldásokkal. De sokszor változik rafinált kínzóeszközzé az üres papírlap. Ez a sorsa egészen az első világháborúig.

Nem lehetett könnyű természete. Angol felesége, Jessie igazán csodálatra méltó, nem sok lengyel nő túrta volna békésen azt, amit el kellett viselnie ennek az átlagos angol *housewife*-nak. Baines rokonszenvvel ír Jessie-ről, és tökéletesen igaza van. Pedig ez a férj és apa képes volt idegenként viselkedni, amikor a feleségével és a gyerekeivel utazott a vonaton, ugyanabban a fülkében, mert nem szerette volna, ha bárki is azt feltételezi róla, hogy van valami köze ordító kölykéhez. Nem lehetett könnyű a hétköznapi élet Conraddal. Megértem őt. Már Guatemalában is egyre nehezebben talál az ember olyan pihenőhelyet, ahol nem mérgezik meg az életét mindenféle veszett kölykök, bár itt még szerencsére elég magas a csecsemőhalandóság. De így is már jó régóta, minden másnap, buzgón imádkozom a biológusokért, hogy sikerüljön végre föltalálniuk valami egyszerű és hatékony fogamzásgátló tablettát. Csak az ilyen *underdeveloped countries*-ban látja az ember igazán, mi folyik itt és hova vezet ez a közeljövőben. Ebből a szempontból ezek már teljesen *developed* országok, az első *Ay-ay-ay*tól az utolsóig automatizált a termelés.

Ami Baines kritikái megjegyzéseit illeti, nem tudom, helyenként nem voltak-e túl nagy hatással rá a honfitársaink. Szerintem például nagyon elszegényít egy remekművet, amikor „*a hazaárulás komplexusára*” helyezi a hangsúlyt, mintha ez ösztönözte volna az írókat a *Lord Jim* megírására, ez hozta volna ki belőle ezt az örökbecsű művet és a főszereplőjét, és hogy Jim Patusanban valójában Conrad az idegenek között stb., stb.

Lord Jim mindenekelőtt egy örök életű irodalmi alak, ma már olyan figurák közt láthatjuk, mint Hamlet vagy Don Quijote. Mindig aktuális marad, mert benne is megvan az, ami így vagy úgy ott rejtőzik minden emberben. Mindenki hordoz magában valamiféle *Lord Jim*et, mert szinte mindenkivel előfordult már életében, hogy túl korán vagy túl későn hagyta el a Patnát. A haza az haza, Lengyelország meg Lengyelország, de van valahol még mélyebben egy sokkal fontosabb valami, ami kizárólag emberi, nem tartozik egyik államhoz sem: a lelkiismeret. Az az „*így kell lennie*”, amit nem lehet becsapni, hiába keres az ember önigazolást, ha nem tartotta magát ehhez a három szóhoz. Mi mindent ki nem talál ilyenkor! Ez sok írókat csábított alkotásra, és sokan meg is írták a maguk *Lord Jim*jét, különböző címekkel. Nem egy közülük remekmű. A drezdai *Ősök* az én szememben Mickiewicz *Lord Jim*je. Tisztán emberi, államoktól független büntudat van a mélyén, az az egyszerű „*kötelességem volt*” kijelentés, melynek köszönhetően létrejött költészetünk monumentális emlékműve, de a lényegi problémája, a legbelsőbb magja, ahonnan kitört ez a szemkápráztató robbanás, igazából nem a felkelés, Lengyelország és a nemzeti tragédia volt, hanem a belső zűrzavar érzése és – *soyons crus* – az, hogy nem hagyta el időben a Patnát, vagyis Konstancja Łubieńskát. *Lord Jim* mindig is létezett, a legkülönbözőbb változatokban jelent meg és jelenik meg ma is mások műveiben. Örök életű. Lengyelországban például nagy tömegben nyüzsgött október után, az egész országban rajzottak olyanok, akik nem szálltak ki időben, ezért *Lord Jim*-komplexussal küszködtek. Emigrációban is feltűnik, akár remekművekben is szerepelhet. Gombrowicz *Transz-Atlantika* az író nagyon személyes és

nagyon gombrowicz *Lord Jim*je, nemrég pedig megjelent Miłosz *Szülőhazám, Európa* című esszékötete, és különösen az utolsó, *Tigris* című fejezetre illik az a meghatározás, hogy ez Miłosz fenomenálisan *sophisticated Lord Jim*je.

Ami a *Noströmöt* illeti, erről is hasonlókat mondhatok. Oly sok év után, amelyből itt éltem le tizenkettőt, most, amikor már nem akarok nagy szavakat használni, de érzelmi-
leg erősen kötődöm az én Costaguana-Guatemalámhoz, nemrég újraolvastam a regényt. Aztán hosszú ideig úgy járkáltam, mint a részegek. Kétségkívül remekmű, és nyilvánvalóan még mindig nem értékeli kellőképpen. Ha megkérdeznék valaki, aki nem ismeri Latin-Amerikát, mit kell olvasnia e tájról, ha, mondjuk, ide készül vagy ezekben az országokban szeretné befektetni a pénzét, habozás nélkül a *Noströmöt* ajánlanám. És semmi más – elég, *basta, no mas*. Amikor olvastam, úgy éreztem, Conradot írás közben távirányítóval vezérelte egy bölcs, aki Latin-Amerikában rostokolt, és minden tudást magába szívott. Amióta újraolvastam a *Noströmöt*, mintha újakezdtém volna az itteni életemet, ebben élek reggeltől estig, naponta többször is azt mondom magamban: „*Ez pontosan olyan, mint a Noströmo.*” Szinte már rögeszmémé válik, amikor esténként a helyi lapot olvasgatom.

Baines igen nagy terjedelemben és kellő mélységben tárgyalja a *Noströmöt*, párhuzamot von Costaguana és Lengyelország között, idézi Martín Decoud kijelentéseit, amelyek gyakran tényleg hajszálpontosak, elképesztően találóak, ha magunkra vonatkoztatjuk ezeket. És most még lenyűgözőbbek és találóbba lesznek, hogy magunk mögött tudhatjuk a függetlenség rövid időszakát, amelyet Conrad már nem ismerhetett, amikor – akarva-akaratlanul – mindennek ellenére afféle nagyobb Costaguana voltunk a Nyugat szemében a keleti államok és államocskák hangyabolyában. Párizsból vagy Londonból nézve nagyon costaguanainak tűnhetett az ezredesek és a hadsereg kormányzása, Kostek-Biernacki sokak szemében semmiben sem különbözött Sotillótól, Wieniawa pedig Montero tábornoktól. Ha nincs ez a függetlenségi időszak és az emigráns Costaguana, ki tudja, nem szánnak-e más sorsot nekünk az utolsó háború után...

Órákig beszélhetnénk még a *Noström*ről, de azt hiszem, ha folytatjuk ezt a gondolatmenetet, eljutunk addig a következtetésig, hogy a *Noströmo* Lengyelországról szóló regény, Costaguana csak álca, Conrad valójában a lengyel jellemről, hibákról és fogyatékoságokról, a kormányzás csődjéről, erről a bohózatról, szóáradatról, pompázatos ékesszólásról, idealizmusról, önfeláldozásról és a lengyel gazdasági kezdeményezésekről ír, amelyeket el akarnak folytatni az oroszok (Gould) – vagyis az író leszámol Lengyelországgal, összegyűjtött mindent, amit gondolt róla, kifejezte érzéseit a „szeretlek és gyűlöllek” regényében.

Természetesen bizonyos analógiák egyáltalán nem alaptalanok, de itt pontosan azért kell nagyon óvatosnak lennünk, mert a *Noströmo* majd minden oldalán könnyen találhatunk valamit, amitől legszívesebben felkiáltanánk: „*Conrad itt biztos Lengyelországra gondolt.*” Van egy beteges hajlamunk, a kozmopolákok minden nagy művében lengyel gyökereket keresünk. Chopin minden polonézében benne van egy rohamozó huszársereg, és olyanokat is ismerek, akik még az első milligramm rádiumban is Lengyelországot vélték felfedezni. Nem tudom, gondolt-e Conrad Lengyelországra, amikor a *Noströmöt* írta, vagy nem, azt viszont tudom, hogy ismerem már valamennyire Latin-Amerikát, itt éltem le az életem egy szakaszát, és a *Noströmo* nemcsak aktuális maradt, hanem egyre aktuálisabb lesz, és alighanem még senki sem végezte el ilyen hűvös pontossággal és hitelességgel e faj és a kontinens pszichoanalízisét, és még sokáig nem lesz képes senki olyan igazságosan és minden indulattól mentesen ítélni mindarról, amit néhány mondatban foglal össze Martín Decoud: „*Képzeltetek el egy vígoperai légkört, ahol halálos komolyan veszik a színpadi államférfiak, rablók stb., stb. komikus ágálását, bohózatba illő tolvajlásait, intrikáit, tördöféseit. Mindez szörnyen nevetséges, állandóan folyik a vér, és a színészek azt hiszik magukról, hogy befolyásolják a világ sorsát. Egy kormány persze – bárhol, bármelyik kormány – már önmagában*

is páratlanul komikus jelenség egy józan ítéletű megfigyelő szemében; de mi spanyol-amerikaiak igazán minden határon túlmegyünk. C'est funambulesque!"

Igen – Fidel Castro Kubában hétórás beszédet tart, és közben olyan képet vág, mint a Megfeszített meg egy logorrhoeában szenvedő, súlyos beteg pszichopata, vagy nézzük a legújabb esetet, az áprilisi venezuelai forradalmat, ahol egy újságíró megkérdezte telefonon Jesús María Castro León forradalmi tábornok szárnysegédjét, milyen lesz a kormány politikája, jobboldali vagy baloldali, mire az illető azt feleli: „Momentito, azonnal megkérdezem”, majd a következő pillanatban kenetteljesen közli: „A kormánynak nem lesz semmiféle politikája” – *c'est funambulesque*. De ugyanez a Martín Decoud jegyzi meg valahol másutt: „Egészen más dolog volt a párizsi körutak távolságából szemlélni a forradalmakat. Itt, a helyszínen, lehetetlen elutasítani ezt a tragikomédiát, és lehetetlen kijelenteni: Quelle farce!” Hányszor mondogattam itt magamban ugyanezt, más szavakkal.

Természetesen már ebben a két idézetben is rengeteg analógiát találhatunk, és azzal a feltételezéssel is előállhatunk, hogy Conrad Lengyelországra gondolt, amikor ezeket a szavakat adta Decoud szájába. Bőven idézhetnénk még máshonnan is. Baines Decoud másik megjegyzését is idézi, sőt még egy harmadikat is, amelynek az első fele olyan pontosan illik ránk, mint a kesztyű: „A hiábaavalóság átka ül jellemünkön: Don Quijote és Sancho Panza, lovagiasság és materializmus, fennkölt érzelmek és satnya erkölcsi érzék, heves erőfeszítések egy eszméért és dacos beletörődés a züllöttség minden formájába. Egy egész kontinenst felforgattunk a függetlenségünk érdekében, de csak azért, hogy a demokrácia paródiájának passzív martalékai legyünk, gazemberek és gyilkosok védtelen áldozatai...” Baines itt megszakítja az idézetet. Fejezzük be: „...intézményeink gúny tárgyává váljanak, törvényeink bohózzattá – és egy Guzmán Bento az urunkká! És olyan mélyre süllyedtünk, hogy amikor egy önhöz hasonló férfi felébresztette lelkiismeretünket, egy ostoba barbár, egy Montero – nagy ég! Egy Montero! – a vesztünkre törhet, és egy tudatlan hengegő indián, Barrios, a védelmezőnk.”

Az első fele „lengyel” lenne, a másik meg tisztán latin-amerikai? Akkor itt valamiféle *splitted writing* vagy *splitted thinking* sajátos esetével lehet dolgozni. Akkor pedig... Akkor igazából mennyi Lengyelország és mennyi Costaguana van ebben? Ki volt valójában Montero, és ki volt Barrios? Ez az indián talán egy olasz, Ramorino. Sok közös vonásuk van az indiánoknak meg az olaszoknak, bár én jobb' szeretem az indiánokat. De ki lenne Monygham doktor? Walerian Łukasiński, a Szibériába száműzött Sanguszko vagy a bilincsbe vert Konarski? Na ne szórakozzunk. Én ebben csak Costaguanát látok, mert ott élek. Sok hasonló megfejtést találhat az ember, ha nem ismeri ezt a kontinenst. Sok közös vonásuk van a szlávoknak és a latinoknak, a Don Quijote–Sancho Panza *cocktail* pedig nemcsak bizonyos nemzetekben fordul elő (milyen sok van a franciák között!), hanem minden olyan emberben, aki egy kicsit is magasabb szinten áll, mint az elsöprő többséget alkotó vegytiszta Sancho Panzák. Ezért örök Cervantes műve, és még akkor is az marad, ha véget ér az örökkévalóság, ahogy Mr. Prudhomme mondaná.

A *Nostromo* pokolian ambiciózus könyv, alighanem a legigényesebb Conrad regényei közül. Dél- és Közép-Amerikáról, Costaguanáról szól, ez pedig zseniális *pars pro toto*. Nem gondoltam semmilyen analógiára, amikor a *Nostromót* olvastam, mert olyan tökéletes Latin-Amerika színeképelemzése, a vizsgált tárgyra vonatkozó legapróbb megjegyzések, megfigyelések és leírások is olyan szédületesen találók, hogy nem gondolhattam semmi másra. *Egyetlen hiba sincs* a *Nostromo* reáliában, Conrad csodával határos módon valamiféle természetfeletti intuícióval érzékeli ezt a közeget és éli bele magát ebbe a nagyon különleges világba – hát még ha azt is figyelembe vesszük, hogy épp csak belekóstolt, madártávlatból vetett rá egy pillantást. De ez kétségkívül egy ragadozómadár pillantása volt.

Tymon Terlecki a következő szavakkal kezdi az *Élő Conrad* című tanulmánykötetben megjelent kitérő esszéjét: „Épeszű embernek eszébe nem jutna »visszakövetelni« Conradot...”

Angol író, az angolszász kultúrához tartozik. Ezen a tényen nem változtat semmiféle visszakövetelés, és nem is kell, hogy változtasson.” Ez itt a lényeg, ezen nem is kell változtatni. Mégis az az érzésem, hogy bár nem követeljük vissza nyíltan, mindent elkövetünk annak érdekében, hogy kerülőúton, indirekt módszerekkel visszaszerezzük. Conrad műveinek nemzeti értelmezése csak adalék, munkahipotézis lehet a *Conrad embertípusairól* írt tanulmányokhoz, önmagában nem bírja el a remekművek teljes súlyát.

Úgy tűnik, Conradnak mindennek ellenére nagyrészt sikerült az, amit Gombrowicz ajánlott a mi búzamezős-csalogányos íróinknak, s amit volt bátorsága nyíltan kimondani: „megszabadulni Lengyelországtól”. Ha Conradnak nem sikerült volna, akkor az afrikai utazás eredménye a *Sivatagban és vadonban* lett volna, nem pedig *A sötétség mélyén*.

Egy lengyel sosem szabadulhat meg teljesen Lengyelországtól, mert az oroszok nem hagyják ezt nekünk, és ki tudja, nem pontosan ez rejlik-e a mi gyógyíthatatlan oroszellenességünk mélyén. De Conrad sokkal messzebbre jutott a szabadulásban, mint a legtöbben gondolnánk. Természetesen nem volt angol, mert aki Lengyelországban született, az hiába erőlködik, akkor is csak afféle közmondásos kolomeai angol lehet, ha esernyővel alszik, és a *notre émigration funambulesque* tele van ilyen angolokkal. De lengyel sem volt már teljesen. A *kozmpopolákok* jellegzetes példánya volt, és ilyen lénynek kell tekintenünk. Ezt a speciést még egyáltalán nem vizsgálták, nem tanulmányozták, mindmáig szégyenlős hallgatással leplezik vagy valamiféle lengyel keretek közé erőltetik, még akkor is, ha a következő pillanatban kiugrik onnan. Nem ő volt az egyetlen kiemelkedő alkotó a kozmpopolákok között. Hála a Magasságosnak, volt néhány messze kiemelkedő egyéniség, bár sajnos elég kevés. Jó lenne, ha minél több kerülne ki az ifjú emigráns nemzedékből. Nem akarjuk elismerni, hogy joguk van különleges státusukra, más, de velünk rokon szellemi alkatra és világgépre, kerüljük a kozmpopolák lét bacilusának hűvös és alapos elemzését, pedig minden lengyelben van ebből egy kicsi (igen, igen), túl gyakran gyanúsítjuk őket a legkülönbözőbb ürügyekkel: „árulással”, „hűtlenséggel”, „elidegenedéssel” és más ocsmányságokkal – mégis nagy hangon hivatkozunk rájuk idegenek előtt. Mert kiderül, hogy nélkülük senki sem tudna meg soha semmit a mi imádott Lengyelországunkról.

Pálfalvi Lajos fordítása

Gömöri György

Zbigniew Herbert a magyarokról

Több alkalommal írtam már Zbigniew Herbertről – elemzést költészetéről, illetve hozzá fűződő személyes élményeimről. Most a lengyelországi Herbert-év újabb alkalmat adott rá, hogy két helyen is beszéljek róla, a budapesti Herbert-konferencián, mint legrégebbi magyar fordítója¹ és a néhány nappal későbbi krakkói nagy nemzetközi Herbert-konferencián, mint angliai és magyarországi kritikusa, illetve költészetének méltányolója. Az alábbiakban a krakkói előadásból szeretnék néhány részletet újra feleleveníteni, különös tekintettel Herbertnek a magyarokkal kapcsolatos képzeteire s az irántuk érzett rokonszenvre.

Ez a rokonszenv voltaképpen már Herbert szülővárosában kezdődött, a magyarul „Lembergnek” nevezett Lwów, vagyis „Oroszlános” városára gondolok, amelynek régi magyar neve is volt: „Ilyvó”. Ebben a kereskedelmi utak centrumában fekvő, soknemzetiségű, de alapjában véve lengyel városban olyan intézmények születtek, mint a nagy lengyel nemzeti könyvtár, az Ossolineum (a második világháború után átköltözött Boroszlóba), a helyi egyetem, amelyik a tizenkilencedik században Krakkó mellett a lengyel kultúra talán legfontosabb központja volt, s akkor még nem szóltunk a másfél évszázadon át itt virágzó színházi életről. Bár a város környékén főleg ukrán lakosság élt, 1939-ig Lwów többségében a lengyel polgárság és munkásság városának számított – vallási szempontból sokszínűbben, mint sok más lengyel város, mert a katolikusok mellett itt jelentős számú görög katolikus és zsidó polgár is lakott.

Bár családneve vélszi eredetre hajaz (lehetséges, hogy távoli rokona George Herbert XVII. századi angol metafizikus költőnek), – Herbert családja osztrák eredetű, nagyszülei alighanem a Monarchia idején költöztek az akkori Lembergbe. Maga Herbert húszéves koráig élt Lwówban, édesapja jogász volt és egy helyi kis bank igazgatója. Költőnket tehát már „osztályhelyzete” bizonyos értelemben determinálta, immunissá tette a marxizmus-leninizmus esetleges csábítása iránt. Ehhez még hozzájárultak az 1939-es szovjet megszállás nyomasztó tapasztalatai, ahogyan az új hatóságok a lengyel nemzeti érzést minden formájában igyekeztek elnyomni, eltüntetni Lwówból és környékéről. Ugyanakkor 1939-ben még élénken éltek a városban az Osztrák–Magyar Monarchia hagyományai és emlékei, és Krakkón kívül alighanem itt tartották leginkább életben a hagyományos lengyel–magyar barátságot.

Zbigniew Herbert „kulturális háttére” tehát sokkal inkább volt összekapcsolható hagyományos magyar-, mintsem orosz- vagy németbarátsággal. De ez, úgy hisszük, semmilyen formában nem nyilvánult meg egészen 1956-ig. Ekkor már Herbert évek óta Varsóban élt, több egyetemet elvégzett (tanult jogot, filozófiát és közgazdaságtant), és az ötvenes évek elején versei is jelentek meg, főként katolikus lapokban. Azonban csak az 1956-os Olvadás hozta meg neki, kései bemutatkozása, az önálló kötetkiadás lehetőségét. Ebben a *Struna swiatla* (*A fény húrja*) című kötetben korábbi verseit gyűjtötte össze- a híres „*A magyaroknak*” írt vers, az „*Allunk a határon...*”² csak a következő, *Hermes, pies i gwiazda* (*Hermész, az*

1 Teljes kötet versét fordítottam és kiadtam *Az ízlés hatalma* címen az Orpheusz Kiadónál 1998-ban.

2 Utóbbi címmel került be *Az angyal kihallgatása* című Herbert-kötetbe is (Európa, 1979).

eb és a csillag) című 1958-ban kiadott kötetben láthatott napvilágot. Ezt a verset elsőnek az alábbi sorok írója fordította le magyarra és közölte a londoni *Irodalmi újság*-ban,³ majd az 1966-ban megjelent *Gloria victis* című nemzetközi versantológiában. Később, a hetvenes években Nagy László, majd nemrégiben Zsille Gábor is lefordította. A vers első sorában szereplő „*levegőből sodort kötél*” (vagy az én fordításomban „*roppant zsinór*”) arra a segítségre utal, amit a lengyelek 1956-ban a magyarságnak nyújtottak: orvosság-, kötszer- és vérszállítmányok, amelyeket az akkor még *szocialista* Lengyelország repülőgépei hoztak el – az elsők között! – Budapestre. A velem egykorú, vagy nálam egy évtizeddel fiatalabb lengyelek máig emlegetett első képi élménye gyakran az a végtelen verádó sor volt, ami szinte minden lengyel nagyvárosban felsorakozott 1956 októberében–novemberében – amit Herberten kívül több lengyel költő is megénekel, köztük a krakkói Tadeusz Śliwiak.⁴ De ami a négy versszakos Herbert-vers utolsó versszakának utalását illeti, abban nem csak a lengyel társadalom akkori áldozatvállalására, hanem tehetetlenségére is utal: „*állunk a józan ész / jól fontolt határán*”. Igen, mert olyan *fegyveres* segítségről, amit a lengyel légio 1849-ben nyújtott a magyaroknak, ezúttal nem lehetett szó, – és ezt mindenki tudta.

Herbert számára különlegesen fontos év 1956: a lengyelországi reformmozgalom sikere és a magyar forradalom egyaránt a sztalinizmus végét jelzik. J. V. Sztálin, vagy ahogy Magyarországon emlegették akkoriban, a Nagy Nyelvész alakja többször visszatér Herbert verseiben. A „*Orosz mese*” című remek kis prózavers záróképe: „*a cár odanőtt az arany trónhoz – kár kidobni a cárral együtt a trónt is*” olyan metsző gúnnyal foglalja össze a felemás desztalinizálás lényegét, hogy az felér három vezércikkkel. (Ezt a verset a pártállami cenzúra még 1979-ben, *Az angyal kihallgatása* című magyar Herbert-kötet kiadásának idején sem engedélyezte közlésre). De Sztálin alakja Zbigniew Herbertnek egy másik versében is felbukkan. Ez a vers, az „*Opis króla*” (*A király leírása*) megintcsak szimbolikus módon kezeli a szovjet diktátor alakját – a királynak nem bajusza van itt, hanem szakálla, és csak a vers harmadik versszakában jövünk rá, kiről is van voltaképpen szó. Mivel ez a vers először Herbertnek *Napis* című 1969-es kötetében jelent meg, nyilvánvaló, hogy az 1956 után íródott. Érdekes módon bár a vers bekerült az Európa által kiadott Herbert-kötetbe, ott Weöres Sándor és Gimens Romána fordításában úgy szerepel, hogy nem lehet benne felismerni a Sztálin-szobor ledöntésére tett nyilvánvaló célzást. Ugyanis ebben a fordításban a mesebeli királynak itt „*cipői*” vannak, nem csizmái: „*lábak a levetett cipőkkel a sarokban mint a vartán / állnak*”⁴ Mármint a lengyelben néha ugyanazzal a „*buty*” szóval jelölik a nagy cipőt és a csizmát, viszont például a félcipő már rendszerint „*bucik*”. Ha pedig elképzelünk egy történelmi időbe helyezett, zsarnoki módon uralkodó királyt, szerintem logikus, hogy a „*buty*” szót „*csizmának*” fordítsuk. Ezért „*a csizmával [együtt] levetett lábak*” – én így értelmeztem ezt a sort, másra nem is utalhatnak, mint a budapesti Sztálin-szobor 1956-ban térdben levágott csizmáira, amelyekben *benne maradt a szovjet diktátor lába!*, s amelyek még 1957 elején is ott álltak mementóként a Dózsa György úton, hogy aztán egy barátságos Lenin-szobor kerüljön a helyükre.

Herbertnek van még egy magyar vonatkozású verse – persze az „*In memoriam Nagy László*” (Nagy László emlékére) című versre gondolok, amit a lengyel költő 1978-ban írt és felvett 1983-ban, Párizsban, az emigráns *Instytut Literacki*-nál kiadott versgyűjteményébe.⁵ Ebből a versből, amelynek több magyar fordítása létezik (az enyém *Az ízlés hatalma* című Herbert-fordításkötetemben jelent meg 1998-ban), több dolgot megtudhatunk. Az egyik az, hogy egészen a legutóbbi időkig azt hittük, Nagy László személyes ismerőse

3 *Irodalmi Újság*, 1959. 10.

4 *Az angyal kihallgatása*, Európa, 1979, 116. Śliwiak versét lásd: *Gloria victis*, München, 1966, 339.

5 Zbigniew Herbert, *Raport z obleżonego miasta i inne wiersze*, Paryż, 1983, 25.

volt Zbigniew Herbertnek, életükben egyszer találkoztak, vélhetőleg Nyugat-Európában, amikor együtt laktak, Herbert szavaival „a Kereszt és a Rózsa zarándokszállásán”.⁶ Ez a feltevés azonban egy eddig nem publikált szöveg alapján megdőlt, mert 1979-ben Puskás Károlynak adott interjújában Herbert azt mondja, sohasem találkozott Naggyal.⁷ Emiatt versének fentebb idézett állítása az „együttlakásról”, úgy tűnik, csupán jelképes érdekközösségre utal – az európai kultúra szeretete és a lengyel–magyar történelmi hagyományok kapcsolják össze a két költőt.

A másik tény, ami kiderül ugyanebből a Herbert-versből, azért érdekes, mert ahhoz személyes közöm is van. Mint már másutt megírtam, én Zbigniew Herbertet 1958 óta ismertem személyesen, s úgy hiszem, Herbert barátjának tekintett. Hozzám írt leveleit a varsói *Twórczość* című tekintélyes irodalmi folyóiratban már két éve, a lap 2006. áprilisi számában közzétettem – most csak azért hivatkozom rá, mert egyik leveléből kiderül, kitől hallott ő először József Attiláról, akire a Nagy Lászlót gyászoló versben így utal: „*abban, hogy maga most olyan mint József Attila / Mickiewicz lord Byron szép szellemárnyak*”⁸. Más szóval, hogy Nagy László valamiféle egyetemes költői eliziumnak lett a lakója halála után. De hogyan került be a képbe József Attila?

Ugy, hogy 1959 márciusában Herbert Angliában járt, és Jerzy S. Sito társaságában meglátogatott engem Oxfordban, ahol akkor a St Antony's College kutatódiákja voltam. Április elején Párizsból hozzám intézett leveléből kiderül, hogy nagyon jól érezte magát oxfordi látogatásán, a levél harmadik bekezdésében pedig ezt írja: „*Egy ismerős könyvesboltban megrendeltem Attila kötetét (egyelőre) fordításban. Vajon az Ódát már lefordították lengyelre?*”⁹ Ez a két mondat oxfordi beszélgetéseinkre utal, amelyben bizonyára elmondtam neki, hogy először is, József Attila jelentősége világirodalmi, másodsor, hogy Attila egyik legszebb verse éppen az „Óda”, amit kérésemre éppen akkoriban próbált lefordítani az én nyersfordításom alapján angolra egy fiatal, tehetséges oxfordi költő.

Lehet, hogy akkor Herbert még az „Óda” lefordításának lehetőségét is fontolgatta, de hamarosan letehetett róla, más munkája – az esszéírás! – elfoglalta, mert következő, 1959 júniusában írt hosszú levelében egyetlen sorban sem említi már József Attilát. De ha franciául (vagy később lengyelül a magyar költők Varsóban kiadott nagy antológiájában) olvasott tőle néhány verset, rájöhettek, hogy igazam volt, amikor évekkorábban ékes szavakkal dicsértem, valósággal felmagasztaltam neki az „Óda” költőjét.

Nem szeretném ezt az esszét ünneprontással zárni, de azért megemlíteném, hogy Zbigniew Herbert egyetlen magyarországi látogatása 1979-ben azért nem sikerült úgy, ahogy azt a költő és vendéglátói elképzelték, mert állítólagos dokumentumcsempészés miatt Herbertet a budapesti repülőtéren letartóztatták, és csak többórás kihallgatás után (és tudtommal csak az Európa Kiadó és Aczél György erélyes közbelépésére) bocsátották szabadon. Erről a kínos incidensről, azt hiszem, Gimes Romána tudna többet mondani – s bizonyára mond is majd a „*Magyar írók Herbertről*” című a Széphalom kiadónál készülő kötetben. Ezért gondoltam azt, hogy Zbigniew Herbert egyetlen magyar kiténtetése, a Bethlen Gábor-díj bizonyos értelemben *jóvátétel*, a magyar társadalom jóvátétele volt az 1979-ben elszenvedett zaklatásért. De még ez a megrövidült budapesti látogatás sem változtatott Herbert rokonszenvén a magyarok iránt, akiket sohasem azonosított a pártállammal és annak csak nagyon mérsékelt „lengyelbarát” politikájával.

6 „...w hospicium Krzyża i Róży”, uo.

7 *Magyar írók Herbertről*, Széphalom, Bp., 2009, 68.

8 Zbigniew Herbert, *Az izlés hatalma*, Orpheusz Kiadó, 1998, 45. és a könyv hátlapján

9 *Twórczość*, 2006/4., 79.

Botka Ferenc

Nagy Lajos király – Arany János – a Toldi szerelme nyomán Itáliában

– Ne siess! – óvott Kabdebó Lóránt barátom, amikor negyedszázaddal ezelőtt arról beszéltem neki, hogy végre, ez egyszer Olaszországba is eljutok. – Ne siess – ismételte –, mindig oda fogsz visszavágni.

Igaza lett.

Az első találkozást követően feleségemmel már csak ide kíváncsoztunk vissza; évről évre itt töltve szabadságunkat.

Soroljam indokainkat? Azért, mert az ország... derűs, barátságos, napfényes, színes, harmonikus, mozgalmas, kultúránk egyik bölcsője, zsenikben, művészi tehetségekben gazdag; éghajlata lágy, tengervize simogató; lányai, asszonyai vibrálóak és vonzóak, férfiai magabiztosak s természetesen hódítóak, a gyerekek hangosak (de még mennyire!), ám a hangerőt egészség, vidámság s jó adag huncutság színezi; hogy ezek között az emberek között az élet nem eseménytelenül folydogál, mozgásuk gyors, néha színpadias, s még az is mulatságos, ahogy néha széles gesztusokkal veszekedni kezdenek; hogy együtt mindez vonzó, szépséges vagy netán csodálatos, ezt már le sem igen merem írni. Nemcsak mert némelyik jelző elkoptatott, de felsorolásom is lassan stílusgyakorlatnak tűnhet...

...valamikor öt éve történt. Azelőtt sem tagadtam meg ezeken az utakon irodalomtörténeti hivatásom. Déry Tibor életműve kapcsán sorra kerestem fel szerzőm olaszországi útjainak színhelyeit: Perugia egykori külvárosát, s abban az egykori Maiotti-villát, ahol 1926 során meghúzódott és *Az óriáscsecsemő* című dadaista drámáján dolgozott; Assisi emlékhelyeit, amelyek „beépültek” az oda tett „zarándokutat” megörökítő hosszú költeménybe (*700 éves Szent Ferenc vagy az Assisi-film*); Caprinak azt a kis szállodáját, ahova 1928-ban visszavonult, hogy az első és egyetlen – s csak töredékként fennmaradt – magyar nyelvű szürrealista regényt fogalmazza (*Az X. –ik emeleten*). S természetesen elzarándokoltam a milánói Szent Ambrus-bazilikába, ahol *A kiközösítő* című regényének főszereplője nyugszik, nemkülönben Rómában, a Szent Kelemen-templomba, amelynek a milánói érsek életét idéző freskóiból (Masolino munkája) ihletet/erőt merített. S az már csak ráadás, hogy kutakodásaim és a helybeliek útbaigazításával ráakadtam a Pisa közelében fekvő Camaiore egyik erdei zugában arra a magánüdülőre (a frankfurti Fischer Kiadó tulajdonosáé volt, ő ajánlotta fel Dérynek több havi alkotóházul), ahol *A kiközösítő* első fejezetei megszülettek.

Ezek azonban csak afféle szorgalmi kiegészítések voltak kisebb-nagyobb részfeladatokhoz. Öt éve valami olyan feladatot kerestem, amely általánosabb vonatkozású, s irodalomtörténészként még szorosabban kötne össze e szeretve tisztelt országgal. Olyan munkát képzeltem el, amelyben köszönetem és hálám is kifejezhetném az élményekért, amelyekben itt-tartózkodásaim/itt-tartózkodásaink során részesei lehettünk.

Ilyen körülmények között merült fel bennem ifjúságom meghatározó emléke, Arany János *Toldija*. Nem is a kötelező olvasmány, hanem a trilógia középső része, amelynek olaszországi csatajelenetei, Nagy Lajos bosszúhadjárata hosszan izgalomban tartotta képzeletem.

Most végigjárhatnám színhelyeit.

De lenne-e értelme? Arany János közismert betegségének (és anyagi lehetőségeinek) foglya volt. Soha nem járt Olaszországban. Otthonából legfeljebb Karlovy Vary/Karlsbad gyógyvizeihez mozdult ki.

Mi értelme lenne annak, hogy elmegyek, mondjuk, Sulmonába, az egyik első ostrom színhelyére, kézbe venném a *Toldi szerelme* szövegét – és megállapítanám, hogy a helyszín köszönőviszonyban sincs a leírtakkal. Nem szólva arról, hogy az „ő” hadjárata eleve valami egészen más, mint ami a valóságban történt. A két hadjáratból egyet csinált, és azt is a saját elképzelése szerint mozgatta térben és időben.

Ezt már természetesen csak akkor fogalmaztam meg ilyen élesen magamban, miután ismételten kézbe vettem Arany szövegeit. – S azok fellázdak az én fantáziátlan, mondjuk ki: primitív elképzeléseim ellen.

Az elgondoltnak az ellenkezője történt. Ismét Arany mondatainak a varázsa alá estem. Egyre izgatottabban faltam a sorokat. De most már nem afféle „igazságtevőként”, aki a „valóságra” és a tényekre hivatkozva tenne kérdőjeleket megoldásai mögé. Egyre inkább az kezdett izgatni: ha „tette”, miért épp úgy tette? Nem járt ugyan Olaszországban, de gondosan kidolgozott térképek álltak rendelkezésére. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában szinte minden forrás, hiteles összefoglalás a rendelkezésére állt – és mint az eposz jegyzetei is bizonyítják: gondosan végigbújta őket.

S akkor?...

Igen, akkor vegyük végre tudomásul, hogy ő nem történelmet kívánt kompilálni, hanem – irodalmi alkotást, amely átvesz néhány adatot a régi forrásokból, de azokat a maga, a mű logikája szerint használja. S teszi ezt annak ellenére, hogy a „hitelesség” és a „korhangulat” kedvéért lépten-nyomon mindenféle idézetcskével igyekszik a saját igazát alátámasztani.

S tette ezt már akkor is, amikor a *Toldiját* 1846-ban létrehozta.

Vajon miféle hajszálnál is vékonyabb kapcsolat mutatható ki Toldi Miklós valóságos történelmi személye és Ilosvai Selymes Péter „csácsogásai” között? S miként tételezhető fel, hogy szerzőnk háromszáz évvel korábbi forrását kívánta volna – a 19. század költői eszköztárával – tovább vinni, „elmélyíteni” vagy „kibontani”?

Költői kérdések. Egyértelmű, hogy ez eszébe se jutott. Vörösmarty Mihály nyomán valami olyannal szeretne volna megajándékozni a magyar irodalmat, ami – az ismert okok miatt – hiányzott történetéből. A *Zalán futásában* Vörösmarty Mihály a soha nem létezett nemzeti eposzt kívánta megteremteni – egy soha nem volt mitológia „segítségével”. Arany pedig ezt követően olyan nemzeti/népi hőseneket, amelynek szintén nem volt reális előzménye, de valamiképpen rokona, párhuzama lehetne a szomszédos szerb nyelvterületen épp a közelmúltban összegyűjtött, a törökellenes csatákat vívó Márk királyfi – guzlával kísért – énekeinek.

Petőfi Sándor *János vitéze* idejében jött ahhoz, hogy *népköltői* hangvételt megtalálja; szemlélete azonban annál földönjáróbb volt későbbi barátjánál, hogy megelégedett volna a mese légies világával. Ezért vált kincscé kezében Ilosvai Selymes Péter döcögő zöngeménye, mert nyersanyagot kínált neki egy „reálisabbnak” tűnő, de mégiscsak félig-meddig népmesei történethez, amely ugyanakkor számos részletében szervesen kapcsolódott a lovagi költészet fordulataihoz, szellemiségéhez.

A történet ismerős. Az országos siker jótékonyan táplálta Arany költői ambícióit. Hamarosan, 1847–1848-ban, hozzálátott és sikeresen befejezte a *Toldi estéjét*, amelynek alapanyagát szintén Ilosvaitól kölcsönözte.

S egyszer csak elhangzott az ugyancsak ismert felhívás: „*ha a fejét és lábát megcsinálta, írja meg a derekát is...*”

Igen ám, de miből?

Maga Arany János számol be róla a lassan készülő mű közel harminc évvel későbbi előszavában, hogy a *Toldi* és a *Toldi estéjével* gyakorlatilag kimerítette az Ilosvai Péter adta forrás szinte minden használható elemét. Maradt ugyan még három motívum, az ő szavaival: „*a nagyon mesés prágai kaland, az özvegygel való komikus jelenet, meg a sírrablás alávaló bűnténye*” – amelyek egyáltalán nem mondai hősének, hanem egy nagy erejű, kötekedő, sőt fékezhetetlen, s bizony esetenként a nőket is molesztáló suhancnak a képét mutatják. Hozzájuk se nyúlt hosszú évekig.

Volt azonban még a fentinelő is nagyobb akadály, amelynek feloldása szinte reménytelennek látszott. Az még hagyján, hogy hőse helyenként úgy nyilatkozott, hogy az ő felesége nem asszony, hanem kard, vagy hogy a családot „különcnek” tartotta. A megoldatlannak látszó csomót maga Arany kötötte elbeszélése fonalára, amikor a *Toldi* befejezésében kijelentette:

„*Soha nem bántá még nyíla szerelemnek,
Nem is lőn asszonnyal tartós barátsága:
Azután sem lépett soha házasságra.*”

Akkor tehát se forrás, se életanyag. Olyan „gúzst” kerekített magának, amelyben kilátástalannak látszott táncot kezdeményezni.

Vagy mégis?

A jelek, a későbbi versekhez fűzött „lábjegyzetek” arra engednek következtetni, hogy a *Toldi estéjének* lezárása után Arany a fentiek ellenére szorgalmasan és rendkívül tudatosan vette sorra azokat a történelmi munkákat és forrásokat, amelyekből ismereteket – főleg hangulati elemeket – meríthetett Nagy Lajos korára, háborúira, legfőképpen azonban arra a két nápolyi hadjáratra, amelyek testvére, Endre meggyilkolásával függték össze. A lista egy történész számára is példamutató: kézbe vette Thuróczi János magyarok történetének kronológiáját, Küküllei János Nagy Lajos koráról való feljegyzéseit, a Dubnici krónikát, Oláh Miklós Magyarországról szóló „compendiumát”, a Mátyás király által hazánkba hívott Galeotto Marzio nagy ívű munkáját, vagy a reformkor alapműveit, Budai Ferenc háromkötetes Polgári lexikonát Magyarország históriájáról, illetve a német Fessler Ignác 1815-ben kiadott tízkötetes – pletykákkal is fűszerezett adatgörgetegét a magyar múltról (*Die Geschichte der Ungarn...*, Leipzig).

Közben a tolla sem nyugodott. Kísérletei, amelyeknek utóbb a *Daliás idők* címet adta, azt mutatják, hogy a kortársaktól kapott feladat, a „derek” formába öntése, tartaléklángon égve ugyan, de időről időre fellobbant és fénybe borított egy-egy részletet. Jegyezzük meg: anélkül, hogy azok között valami szerves összefüggés alakult volna ki.

Vegyük szemre Rozgonyi Piroska alakját, akire Nagy Lajos király „országjáró” kalandozása során figyelt fel, mint Rozgonyi Pál takaros eladó lányára. A király fejében megfordul: milyen jól egymáshoz illenének vitézével, Toldi Miklóssal. S rögvest lovagi tornát szerveztet Kesziben, amelynek „díja” maga Piroska. Hősünk azonban – a már említett okok miatt – vonakodik a harctól. Közben azonban Piroska pillantása felgyújtja szívét, s amikor megtudja, hogy Piroska egy cseh vitézé lenne – a már megtörtént „eredményhirdetés” ellenére –, nekiront, harcra kényszeríti és elveszi életét.

Megvan a konfliktus – de csak a királlyal, aki megdühödik Toldira, mert az tettével megszegte a lovagi törvényt. Az azonban kegyvesztettségét nem veszi túl komolyan. Úgy véli, „csak” idő és alkalom kell a bocsánathoz. A lényeg, hogy Piroskával egymásra talál-
tak. – Folydogálnak Arany gyönyörű sorai, de semmi közük sincs a *Toldi* befejezésében jelzett bejelentéshez. Abba is hagyta az 1849 és 1853 között írt hét éneket. (Hangvételük ott folytatódik, ahol a *Toldi estéje* befejeződött; az elbeszélés lélegzetét követő énekek hossza is nagyjából megegyezik a kezdetekkel.)

Nem telik sokba (1853 és 1855 között), szerzőnk újra előveszi Toldit és Piroskát. Ezúttal hőse már beszáll a küzdelembe, igaz, csak virtusból – és a Piroskával váltott tekintet nélkül. Egy kétbalkezes társa, Tar Lőrinc vértjében nyeri meg a tornát. Ám amikor megismeri és megszereti a küzdelem tétjét, Arany Jánosnak ismét megesis rajta/rajtuk a szíve. Még akkora konfliktus se támad, mint az előző változatban. A „felek” megegyeznek. Toldi még aznap eljegyzi Piroskát, Tar Lőrinc viszont kárpoztalásul megkapja Toldi unokahúgának, Toldi György lányának, Etelkének (ekkor még ezt a nevet kapta) kezét.

Újabb zsákutca.

Viszont látványosan lépett előre a nagy műhöz szükségeltető téma: az olaszországi hadjárat. Míg az első változatban a Nápolyból érkezett hír, Endre meggyilkolása, érzelmileg megrázza ugyan a királyt, de nem váltja ki benne az azonnali cselekvést, a bosszú vágyát. Anyjára, Erzsébet királynőre jut az a feladat, hogy felrázza őt és tapintatosan ráve-
zesse testvéri „kötelességére”.

Ezzel szemben e második változatban Nagy Lajos már tette kész. Mi több, a hír elterjedtével a bosszú országos, sőt nemzeti ügygé válik. A harcba szólított nemesség Rákos mezején gyülekezik – s ebből Arany már egy eposzba illő seregszemlét kanyarít.

Látványos előlépésként az előadás hangvételében is halványulni kezdtek a népi-mesei elemek, s egy higgadtabb előadásmódnak adtak helyet. – Mindhiába. Továbbra is hiányzik a részletek egybetartozását biztosító epikai erő, amely magába foglalná a Toldi szerelmi életében be nem következett konfliktust, s amely ugyanakkor biztosítaná a magánélet jelenlétét a széles történelmi mozgások között.

A negyedik énekkel ez a nekifutás is kifulladt.

Tíz év következik, amelyek messze vitték költőnket a Toldi témájától. Csak az „eposz” műfajára tekintve: Nagy Lajos koránál sokkal mélyebbre tekint a történelem kútjába; még Vörösmartynál is mélyebbre – a hun mondakörbe. Számba veszi a szóba jöhető világirodalmi előzményeket – az *Edda daloktól* az *Ossziánon* keresztül a *Niebelung énekig*, amely tartalmát tekintve közvetlenül is érintkezik terveivel. De újraolvassa Homéroszt, Vergiliust, elmélyül Dantében, Aristo és Tasso „műeposzaiban”, az *Eszeveszett Lórántban* és a *Megszabadított Jeruzsálemben*, s természetesen a magyar elődök, Zrínyi és a könnyű szavú Gyöngyösi szövegeiben.

Megszületik a *Csaba királyfi*, részben a *Buda halála* is, de a megálmodott trilógia nemzünk előtörténetéről fájdalmas töredék marad.

1863-tól vissza-visszatér a *Daliás idők* néhány részletének újrafogalmazására, kiegészítésére. A végső érzelmi lökést Toldi „derekának” a tovább folytatásához és a hős hiteles szerelmi konfliktusának a megtalálásához 1865, Arany lányának, Juliskának a váratlan halála adta. A tapintatlan kutató úgy érzi, hogy ez a megrázó veszteség, az élet pusztító erőivel való szembesülés volt az élmény, amely mintát adott költőnknek ahhoz, hogy kedvenc hőseit is végzetes konfliktusba kényszerítse.

Az a bizonyos lovagi torna Piroskáért a harmadik változatban már nyomasztóan folytatódott. Toldit hiába rázta meg Piroska tekintete, tartja magát „lovagi szavához” – és átengedi Tar Lőrincnek a megszeretett ideált.

Piroska elájul, amikor a győztes lovagja felfedi sisakját, s mögüle nem Miklós, hanem Tar Lőrinc tűnik elő, de ő sem tesz semmit, tartja a szemérem és a „becsület”. Egyetlen reménye az idő. Az esküvőig talán még történhet valami a királyi udvarban.

Történik is. Szerzőnk mégiscsak előveszi Ilosvai Selymes Péter lomtárából a korábban használhatatlannak ítélt prágai kalandot, amely a készülő új változatban lényegében egyetlen célt szolgált kezében: hogy az önérzetében megsértett és a cseh király meglec-kéztetésére készülő Nagy Lajos személyes testőrként maga mellé rendelje Toldit – s így elszakítsa őt Piroskától. (Kizárva annak a lehetőségét, hogy a két szerelmes valahogy mégis szót értsen egymással.)

A történet folytatódik Prága furfangos bevételeivel s azzal az Ilosvaitól átvett kép-telen jelenettel, amelyben Toldi maga kényszeríti hódolásra a cseh királyt és a hét választófejedelmet. Ám a „lényeg” ezután történik (s ez már nincs benne Ilosvaiban!): hősrünk a hazaútban lemarad a seregtől, s a *Toldi* tizenegyedik énekében megölt cseh vitéz utódai tőrbeccsalják és tömlöcbe vetik. S így nem térhet vissza a többiekkel Budára.

Piroska hiába keresi/keresteti őt. Ősz atyja makacs unszolására reményvesztve és enge-delmesen elvállalja az áldozatot: hozzámegy Tar Lőrinchez, hogy a király által fiúsított feleségként reményt adjon a Rozgonyi név továbbörökítésére.

(Szegény Piroska! Akaratlanul is Vörösmarty Mihály *Szép Ilonkájának* zárósorai merül-nek fel bennem:

*„Hervadása liliomhullás volt,
Ártatlanság képe s bánaté,” –*

mint ahogy a *Daliás idők* kezdő éneke – a király rangrejtve tett látogatásával, a kúria magányos gazdájával és érintetlen szépségű lányával – a maga egészében is a nagy előd történetének utánérzésére és újraírására emlékeztet.)

A konfliktus kiélesítése Toldi hazatérte után történik: nem csupán azzal, hogy az szembesülni kénytelen a megkötött házassággal, hanem elsősorban a Tar Lőrinc vacso-rameghívását követő eseménysorral; amelyet Piroska egy nem túl ártatlan célzása, majd az érte kapott arculütés indít, s a Toldi haragjától megfélemlített férj elmenekülé-se lendít tovább. A kettesben maradt szerelmesekben nem várt erővel lobban fel a vágy – s az egyesülés lehetősége. Piroska azonban egyetlen szemvillanás alatt belátja, hogy ez már lehetetlen. Esdő szavai: *„Becsületét véd meg, oh lovag, egy nőnek!”* egyértelműen jelzik kapcsolatuk kilátástalanságát az adott társadalmi elvárások között. Az ő részéről a *női becsület*, szerelme részéről pedig a *lovagiasság* szóval jelezve a korlátokat.

A lovagi szabályok korábbi megszegése egyébként már eleve megpecsételte Toldi sor-sát. A megfélemlített férj ugyanis Nagy Lajoshoz futott védelemért, és beszámolt az egy-kori lovagi torna során elkövetett szerepcseréről. A király ítélete kemény és egyértelmű: indoklása szerint a „panaszos” jogtalanul és csalással jutott feleséghez, Toldi pedig része-se, sőt kezdeményezője volt egy, a lovagi magatartással össze nem egyeztethető „csíny-nek”, ezért mindkettőjüket kizárta a lovagok sorából, s ugyanakkor – életet veszélyeztető bosszúvágya miatt – parancsot adott utóbbi elfogatására.

Ez azonban még nem a mélypont, sem a két szerelmes emberi/érzelmi kapcsolatában, sem Toldi társadalmi süllyedésében. A végkifejlet ismert. A sértett párbajra kényszeríti, megöli Lőrincet, majd végbúcsúra indul a gyilkos hír nyomán tetszhalottá merevült Piroska ravatalához. A sziklasírban az Toldi csókjai nyomán visszanyeri öntudatát, de – hallva látogatójának menekülésre és „új életre” hívó szavait – már nemcsak helyzetük kilátástalanságára, de az arra rátelepedő gyilkosság bűnére is rádöbben. Felindulásában megátkozta társát, de egyben önmagát is.

Ami ezután következik, az már csak társadalmi „ráadás”: az ismét eszméletét veszett Piroska sírját két tolvaj kirabolja, s a rablást Toldira fogja, aki ilyenformán már országos és egyházi átokkal is sújtott, törvényen kívülivé válik.

(Ez utóbbi lépéssel sikerült Ilosvai utolsó – és korábban használhatatlannak minősített – motívumát is felhasználni; igaz, az eredetihez képest gyökerében megváltoztatott, s ellenkező előjelű formában.)

A végkifejlet valódi hozadéka azonban elsősorban annak a feladatnak a teljesítése volt, amely – érzelmileg és lélektanilag is hitelesen – igazolta a *Toldi* befejezésének már idézett tételét hősünk ridegségéről és a női nem iránt való elidegenedéséről.

Most már csak azoknak a feltételeknek a megteremtése volt hátra, amelyek nyomán Toldi majd újra „kiérdemli” Nagy Lajos kegyelmét és visszajuttatja őt a királyi udvarba. Hiszen a trilógia befejezése, a *Toldi estéje* eleve ebből az állapotból, a férfikor tartós udvari szolgálatából (illetve annak megszakadásából) indult.

Ezért volt Arany Jánosnak szüksége még további hat énekre és azokban az olaszországi hadjárat kalandjaira.

Elnézést e helyén odavetett kijelentésért. Igazat mond ugyan, de a benne felvetett feladat kidolgozása legalább olyan buktatókkal és nehézségekkel járt, mint az elbeszélő-költemény első része.

Mint jeleztük, az olaszországi hadjárat gondolata már a *Daliás időkben* is felvetődött, de még nem rendelkezett epikai súllyal, szereppel. Ezúttal már nem volt hiány benne. A gondot a téma történelmileg „hiteles” kidolgozása adta – és benne azoknak az imént említett helyzeteknek a kialakítása, amelyek között Toldi megjelenhetett a vezeklő szerepben.

Az utóbbival kezdve: Ilosvai adomáit kimerítve Arany teljesen magára maradt: új epizódjait – az ő szavait kölcsönvéve – már majdnem kivétel nélkül „saját ujjából kellett szopnia” bocsássuk előre, ragyogó fantáziával és biztos valóságérzéssel.

A téma „hiteles” megközelítése sem volt könnyű. Előkészítéséhez tartozott a korábban már felsorolt források és korabeli történelmi összefoglalók újraolvasása; az utóbbiakat kiegészítve Szalay László, illetve Horváth Mihály *Magyarország történelme* (azonos) című munkáival (előbbi 1852, utóbbi 1860–63). Mindketten számos olasz forrást is felhasználtak, így Dominicus de Gravina 25 kötetes szintézisét, illetve Giovanni Villani 1857–1858-ban, Triestben kiadott krónikáját, amelyek a korábbiaknál közvetlenebb és szélesebb részletekkel szolgáltak az anyaggyűjtéshez.

Ismételten szeretném azonban aláhúzni, hogy Arany nem kívánt a források rabja maradni. Adataikra (ugyanúgy, mint saját korának „adataira” az időszerű kérdéseknek hangot adó költeményeiben) kizárólag mint hangulathordozó nyersanyagra volt szüksége, amelyből egy új, általa teremtett költői világot alakított ki – természetesen a mű alap-eszméjéhez és az azt megjelenítő szerkezethez igazodva.

Alkotómunkájának érzékeltetésére szembesítünk néhány eposzi szereplővé emelt történelmi személyt azzal a képpel, amelyben azok a *Toldi szerelmében* megjelentek.

Elsőként az Anjoukról. A családfa ága-bogaitól eltekintve elégedjünk meg a legfontosabbakkal. Elsőként az Árpád-házból származó Mária királynő alakjával, akit feleségül adtak a szicíliai-nápolyi királyságban uralkodó Anjou-dinasztia jeles képviselőjéhez, II. vagy Sánta Károlyhoz. Az ő unokája volt Róbert Károly (Nagy Lajos apja), aki – az Árpád-ház kihalását követően, nápolyi segítséggel – elnyerte a magyar királyi trónt, s uralkodásának harmincnégy éve alatt az országot európai szerepbe emelte. Hatalma tetőpontján vetődött fel benne a gondolat a nápolyi és a magyar királyság egyesítéséről; s ennek első lépéseként rávette – a nála több mint húsz évvel fiatalabb – nagybátyját, Róbert (fiú örökös nélküli) nápolyi királyt, hogy egyezzen bele fia, Endre herceg és lánya, Johanna

házasságába. (Akik ugyan unokatestvérek voltak, de ez idő tájt az Anjou-éknál a hatalom átörökítésének ez a módja megszokott és általános volt). Azt remélve ugyanis, hogy a rokon halálát követően Andre egyenrangú uralkodótársa lesz feleségének; a többi pedig a „férfiak” dolga lesz.

A hatéves gyerekként Nápolyba küldött Andre és a nála egy évvel idősebb feleség, Johanna – tizenhat, illetve tizenhét éves, amikor az atya, Róbert király 1343-ban elhunyt. Ám az volt annyira ravasz, hogy végrendeletében – ígéretét megváltoztatva – koronáját egyedül és kizárólag lányára ruházta, kizárva így férjét a hatalomból. Endrének meg kellett elégednie a hercegi címmel. Ezt követően hosszú diplomáciai huzavona kezdődött Nagy Lajos és a nápolyi koronát jóváhagyó pápa között – Andre „egyenjogúsításáért”, amelynek végén (több mázsa magyar színarany segítségével) úgy tetszett, Andre „társuralkodóként” mégis koronához jut. Ám röviddel a kitűzött ünnepek előtt – a Nápoly közeli Aversában – összeesküvés, illetve gyilkosság áldozatául esik.

Ki állt a történetek mögött? Csak az újabb kutatások valószínűsítik, hogy nem a hatalmát féltő feleség, hanem az Anjou-ház egy Bizánca szakadt tagja, aki így akarta befolyását Nápolyban megerősíteni.

Bűnbaknak azonban – legalábbis Magyarországon – a köz vélekedése Johannát kiáltotta ki, hiszen közismert volt rosszul sikerült házasságuk és egymástól erősen különböző természetük. Johanna látványosan vonzódott a Boccaccio tollára való „színes” s nem éppen jámbornak mondható udvari élet iránt. Endrét viszont taszította a fény és a csillogás. Puritán gondolkodását ráadásul tovább erősítette a „neveléséről” gondoskodó, Magyarországról hozott ferences, Róbert barát.

A két fiatal kapcsolata azonban mégsem lehetett reménytelen, hiszen a gyilkosság időpontjában Johanna hat hónapos terhes. Ha újabban felmerültek is köztük élesebb ellentétek, annak kétségen kívül Andre volt az oka, aki félreérthetetlenül tette: hatalomra kerülve kemény kézzel megrendszabályozza az udvar erkölceit.

Andre meggyilkolása az 1345. szeptember 18. és 19. közötti éjszakán történt Aversában, egy városon kívüli kolostorban, ahol a királyi párt elválasztották kíséretétől. A férjet éjféltáj felébresztették, majd kihívták a közös hálószobából. A folyosón dulakodás kezdődött, melynek során támadói leteperték, zsineggel megfojtották, s holttestét átdobták a kolostorfalakon.

E hír vételét követően két teljes év telik el. Ezalatt – még 1345-ben – megszületik Andre árvája, a kis Martell Károly, s ezt nagybátyja, Nagy Lajos (aki időközben feleségül vette Luxemburg Margitot) – a nápolyi trón egyetlen törvényes várományosának nyilvánítja. Közben más ügyekben is csak intézkedik: a pápai udvarban megteszi a megfelelő diplomáciai lépéseket öccse gyilkosainak a megbüntetése érdekében; s egyben tiltakozik Johanna és (másik) unokatestvére, Tarantói Lajos tervezett házassága ellen. A házasság 1346-ban mégis megkötetik, s Johanna, hogy tovább erősítse nápolyi hatalmát, sógorát, Durazzo Károlyt összeházasítja – hajdan Nagy Lajosnak ígért – húgával, Máriával.

Királyunk továbbra is kivár. Visszatartja sikertelen dalmáciai hadjárata Velence ellen, s csak 1347 elején kezdi meg új katonai vállalkozásának előkészületeit. Előhadait már májusban útra bocsátja, maga azonban csak november elején indul (több mint két évvel a gyilkosság után). Lassan és óvatosan halad Stájerországon és Észak-Olaszországon át, majd Verona, Bologna, Rimini érintésével megérkezik L’Aquilába. (Ekkor már karácsonyt ünnepelték.) Kis és fegyelmezett sereggel indult, azzal a meggondolással, hogy útközben zsoldosokat fogad fel, s ráveszi Nápoly-ellenes olasz szövetségeseit, hogy csatlakozzanak vállalkozásához.

Ennyit vázlatosan az előkészületekről. Lezárásukkor mondjuk ki egyértelműen, ami az elmondottakból részben már egyébként is kiderült: a hadjárat indítékai vitathatatlanul a hatalmiak voltak: piciny unokaöccse „királyságának” a védelmét Lajosunk valójában csak ürügyül használta fel arra, hogy megtegye az első lépéseket az apja által megálmodott magyar-nápolyi birodalom katonai úton történő megalapozásához.

És most vegyük kézbe Arany szövegét! Nem azért, hogy „anakronizmusait” a fejére olvassuk (mint ahogy azt újabban néhányan tették), hanem hogy – a többé-kevésbé szabadon kezelt tények átrendezésének rendjére támaszkodva – megismerjük szerzőnk alkotómódszerét és írói/költői szándékát.

Áttekintve a hetedik énekben elmondott eseményeket – mindenekelőtt a Nápolyból érkezett hír vételét és az általa kiváltott érzelmeket, amelyek *azonnali* cselekvésre indították a királyt (és az országot) –, jól érzékelhető, hogy Arany teljes egészében kizárja látóköréből a történések anyagi-hatalmi vonatkozásait. Az egész nápolyi hadjáratot egyetlen erkölcsi/érzelmi indítékra építi, a bosszúra, Johanna „megbüntetésére”.

E szándék hitelességének és jogosságának az igazolásául Johanna gonosztevőt csinál egy kétségtelenül könnyű erkölcsű és felelőtlen, de semmiképpen az erkölcsi fertő mélyére taszított személyből. A költő szerint viszont gyerekkel a méhében fonogatja azt a zsinetet, amellyel majd férjét megfojtatja, s a gyilkosságot követően nyomban feleségül megy – a szeretőjének nyilvánított – Taránti Lajoshoz. (Olvassuk csak el újra azt a balladaszerű betétet, amelynek indulószerű ütemére meneteltek L’Aquila felé a magyar harcosok!)

Az erkölcsi felháborodás és a felkorbácsolt indulatok állnak a budai polgárok, de a nemesség magatartása mögött is, akik egy egész ország elleni merényletként élik meg a királyi házat ért sérelmet.

Ezek az események tovább tágítják azt a képet, amelyet a költő Nagy Lajos koráról, a király és népe közti viszonyról kialakított, s amely szintén egyetlen érzelmi okra, az idealizált s a szigorú feudális alárendeltség tudatán nyugvó hűségre van leegyszerűsítve.

A társadalmi magatartásnak ebben az egynemű közegében mozognak mindvégig a mű szereplői; viselkedésükbe némi változatosságot mindössze az visz, hogy annak a jelképes piramisnak ki-ki melyik szintjén áll. A magasabban állók tetteit a lovagi, az alsókét a népi/népies szellem színezi.

A feudális király és a „népe” közti idealizált kapcsolat, illetve a hazai társadalmi állapotok harmonikusra egyszerűsített képével költőnk létrehozta azt az emelkedett eposzi légkört, amelyben a maga teremtette cselekményt kibontakoztatta.

A történések e tudatos leegyszerűsítésével függ össze Aranynak az a költői leleménye is, hogy Nagy Lajos két, egymástól időben élesen elváló hadjáratát művében egybeolvasztotta. E költői fogás: a „tények” és azok „égi másának” a kialakítása újabb lehetőségeket kínál ahhoz, hogy testközelből kísérhessük figyelemmel Arany munkamódszerét.

Lássuk előbb a „tényeket”.

Mint már említettük, az első hadjáratra 1347 végén került sor. Nagy Lajos szárazföldön közelítette meg a Nápolyi Királyságot. A katonai összecsapások 1348-ban kezdődtek Capua környékén. A magyar sereg szinte ellenállás nélkül haladt az ország belsejébe, s Nagy Lajos rövidesen bevonult Aversába. Itt gyorsított úton kivégezteti Endre meggyilkolásának vélt fő bűnösét, Durazzo Károlyt, majd február közepén Nápolyt is meghódítja. (Johanna és férje közben Marseille-be menekült.)

Önbíráskodása és a katonáinak fosztogatása miatt azonban a közhangulat ellene fordult. Ezért felvéve a Nápoly királya címet, május végén helytartót nevezett ki a város élére s hazaindult. (Endre fiacskáját, a kis Martell Károlyt még februárban Magyarországra vitette, ahol azonban néhány hónap múltán elhunyt.)

Az elkövetkező két év váltakozó eredménnyel járó harcokkal telt. Johanna és férje – pápai segítséggel – visszatért Nápolyba, és Tarantói Lajos sorra hódítja vissza a királyság várait, városait. 1349-ben nagy Lajos erősítésül Olaszthonba küldi Laczfi István erdélyi vajdát, s most ő veszi újra kézbe Capuát, Aversát, a fővárost és a keleti tartományokat. Ám – utánpótlás híján – nem tudja őket megtartani. Az év végén ő is visszatér Magyarországra.

Nagy Lajos nem nyugszik bele a veszteségbe, s ezért 1350 áprilisában ismét erőt gyűjt, hogy visszahódítsa és megtartsa a már egyszer elfoglalt országot. Ezúttal nem szárazföldön, hanem az Adrián érkezik, elfoglalja Apulia kikötőit, majd Canosa és Aversa sikeres ostromait követően ezúttal is bevonul Nápolyba.

Ám az időközben bekövetkezett események meggyőzik arról, hogy a Budától 1500 kilométerre fekvő királyságot – a kor technikai adottságai között – képtelen megtartani, különösen a pápa ellenében. Aki ugyanis félt Nagy Lajos növekvő befolyásától, s ezért az engedelmes Johannát támogatta, és diplomáciai nyomással kikényszerítette a két fél közti békekötést. Ennek értelmében Johanna szinte teljes egészében visszakapta királyságát.

Ne habozzunk, s mondjuk ki világosan: a „magyar” Anjouk birodalmi törekvései és az értük viselt hadjáratok súlyos kudarccal végződtek. Nagy Lajos külpolitikája ezt követően más területek-országok felé fordult.

Arany János azonban művében egyszerűen nem vette (nem vehette) tudomásul a megtörténtekeket. Erkölcsi és érzelmi indítékok alapján indított harcait mindvégig a jelzett keretek között tartotta, s befejezésüket is úgy alakítja, hogy azt Nagy Lajos erkölcsi győzelemként élje meg az olvasó.

A következőkben – Arany János nyomán – lépésről lépésre követem/követjük Nagy Lajos e „büntetőhadjáratának” csatáit. Minden egyes állomásánál megállunk és megkeressük azt a történelmi nyersanyagot, amellyel költőnk építkezett, s a *Toldi szerelmének* magunkkal hozott szövegét újraolvasva megkíséreljük végigkövetni: hogy és mit használt fel abból.

S mint korábban említettem, ezt nemcsak gondolatban tesszük meg. Vállalkozó felfedezőként személyesen is felkeressük a hadi események színhelyeit, s egybevetjük azokat Arany megálmodott parnasszusi topográfiájával. Természetesen ezt sem a „leleplezés” szándékával tesszük, hanem hogy elzarándokoljunk ezekhez a képzelt, ám mégis valóságos helyekre, s a filologizáláson túlmenően eljátszunk a gondolattal: vajon mit láthatott belőlük az „igazi” hadmozdulatok során Nagy Lajos és az őt követő magyar katonaság.

S ha már rászántuk magunkat – félig-meddig turistaként is – erre a hosszú felfedezőútra, botorság lett volna kizárólag Toldira, illetve Aranyra figyelniük. Nyitott szemmel járva óhatatlanul szembesültünk a korábbi vagy későbbi korok emlékeivel – nem szólva a maiakról. Módjával erről is, arról is szót ejtek, de mindvégig csak egy-egy melléktétel terjedelmében.

S még egy gyakorlati kérdés: a helységneveket természetesen mai alakjukban használjuk. Arany János „népies” alakjait csak idézetekben említem.

L'Aquila

Az olaszországi hadjárat eseményei Arany elmondásában az Appenninek legmagasabb csúcsa, a Gran Sasso alatti L'Aquilában kezdődnek. (Költőnk e „húzással” eltekintett az északi tartományokon való átvonulás valamennyi részletétől.) Itt várta be Nagy Lajost a Hédervári Kont Miklós által vezetett felderítő dandár, amely nem sokkal a megérkezést követően harcba keveredett a nápolyi erőket vezető Durazzo Károllyal, s rövid összecsapás után megfutamtította őt.

A L'Aquilába érkező Nagy Lajos nem kezdeményezte üldözésüket. Előrelátó hadvezérként serege erőnlétére fordított gondot. Megvárta az utána érkezőket, az első heteket pihe-nésre és erőgyűjtésre szánta. (Eredetileg 1347-ben az események gyorsabban peregtek. Ám költőnk számára a gondos és megfontolt hadvezér képéhez és a hadjárat jelentőségének súlyának a megnöveléséhez hatásosabbnak látszott a leírt megoldás.)

És most váltsunk időt és képet. Megérkeztünk mi is – kítűnő autópályán L'Aquilába.

Magáról a városról mondjuk el, hogy egyike azon keveseknek, amelyeknek nincs római múltjuk. Az 1220-as évek végén „létesült”. Egyes források szerint Szicília és Nápoly akkori ura II. Hohenstauf Frigyes császár rendeletére, aki védelmi és biztonsági okból városba kényszerítette/terelte a környék falvait. Mások ezt az eseményt 99 település önkéntes elhatározásának mondják, s a kezdeményezést és jóváhagyását a pápai állammal hozzák összefüggésbe.

A város elnevezését illetően szintén két értelmezés kínálkozik. Az egyik a várfalak felül-nézetének madárra, sasra (olaszul l'aquila) emlékeztető alakjából eredeztetik. A másik, a település tövében fakadó forrásokkal, a „vízzel” (latinul aqua) magyarázza.

Egy bizonyos: 1350 táján, a magyar seregek megjelenésének idején már álltak falai, s északkeleti sarkát egy fellegvár is védte.

Húséges Puntónkkal délkelet felől közelítettük meg. Örömmel fedezve fel az egykori kaput és az onnan észak felé induló, ma is épségben álló várfalakat. Naiv elhatározással megkíséreltük őket körüljárni, de hamarosan kiderült, számos helyen beépültek az új házakba vagy elhordták építőanyagukat. Régi szépségükben és érintetlenségükben csak délen/délnyugaton, a vasúti állomás környékén bontakoztak ki újra előttünk, hogy elvezessenek egy olyan látványossághoz, amelyet hatszáz évvel ezelőtti vitézeink is láthattak. (Lehet, hogy nem pontosan ebben a formában, de mindenképpen a maival azonos helyen.)

Egy sajátos emlékműről van szó, immár a városfalakon belül (a helyiek röviden Riverának nevezik): egy négyszög alakban felállított forrás-sorral, amelynek csapjai az alakzat három oldalát tarkítják. Számuk pontosan 99, s vízüik egy körbekerülő – vagy U alakú – márványvályúba folynak.

E vízköpő fejek mindegyike egy-egy, a városba kényszerített (vagy oda önként csatlakozott) települést jelképez. Ha ugyanis közelebről vesszük szemügyre őket, kiderül, mindegyikük egyéni vonásokkal rendelkezik: különféle férfi- és női, netán szatír- vagy állatfejeket formáznak.

A létesítmény összképére tekintve: minden oldal mögé képzeljünk el egy 6–7 méter magas falfelületet, amelyet sakktáblaszerűen vörös és fehér négyzetek díszítenek. E színpadra emlékeztető alkotásra egy tágas „nézőtérrel” tudunk rácsodálkozni; s ennek végét díszes kovácsoltvas rács határolja.

Lenyűgöző látvány! A csend és a vízcsobogás költői keveréke.

S hogy némi prózai szint is keverjek a záróképbe: hajdan idejártak vízért a környék lakói, s a hosszú vályúkat az asszonyok teknőnek használva itt végezték el a nagymosásukat. Végül: képzeletünk elszabadulván látjuk vitézeinket is, akik a falakon kívülről idejártak reggel-este a lovakat itatni.

Kocsiba ülünk és lassan felevickélünk a régi központba, ahol ma is áll a város biztonságára ügyelő őrtorony, amelynek „elődjét” Nagy Lajos is láthatta. Állítólag 52 méter magas volt s egy 7 tonnás harang állt a csúcán. Magassága – az átépítések s egy földrengés következtében – ma jóval szerényebb, s a tetejét díszítő harang is csak jelképesen őrzi elődje emlékét. (Egy gyakorlati érzékű spanyol várkapitány ágyút öntetett abból.) A több száz éves hagyománynak így is eleget tesz: minden alkonyatkor megszólal és 99 ütéssel emlékeztet a hajdani egyesülésre.

A torony melletti épület az egykori városháza, itt székelt a város feje, a „kapitány”. Ma művelődési intézményeknek ad otthont.

A hozzá csatlakozó téren zajlik az élet. A járókelők nemigen figyelnek a közepén található életnagyságú (és magas márványtalapzatra emelt) bronzszoborra. „Ő” is, Caius Crispus Sallustius, a hagyományokra emlékeztet. A Krisztus előtti században született a mai város határában állt szabin Amiternóban. Ifjúkorában katona volt, Julius Caesar seregének tagja; annak soraiban lépte át a Rubicon folyót. Utóbb Rómában élt, Cicero bizalmasa lett – és politikai pályáját történetírással fejezte be. (Szobra, Cesare Zocchi munkája, 1903 óta áll a mai helyén. Száz évvel ezelőtt már a római hagyományok ápolása is előtérbe került.)

A város közepét átszelő Corso Vittorio Emmanuelen élvezzük az élénk forgalmat, megiszunk egy cappuccinót és elindulunk a hajdani fellegvára épült „spanyol” castellóba.

Az utca végén azonban egy tágas tér közepén csillogó szökőkút- és szoboregyüttes állít meg bennünket. Háromszintű vörösmárvány talapzatán két meztelen, érzéki szépségű női alak áll, a fejük fölé emelt és megbillentett edényből vastag vízszugár zuhog lábuk elé. A talapzatot fehér márványmedence veszi körül: északi felében szökőkutak sora borítja vízfelhőbe a hátteret, amelyet távolban az Abruzzói hegyek (nyáron is) hófödte gerince zár. (Nicola D’Antino munkája 1934-ből.)

Mondjam, hogy alig tudtunk elszakadni tőle?

Pedig várt az a bizonyos castello, amely a XVI. században, az egész Olaszországra nehezedő spanyol uralom idején nyerte el mai alakját.

Lépésről lépésre bontakozott ki előttünk hatalmas méreteivel és kifogástalan állapotával. E négy sarkán háromszög alakú bástya-„karmokkal” kapaszkodó monstrum tövében gyönyörködve tekintettünk le a hajdani várakozó pázsitjára és a több mint tíz méteres mélységből kiemelkedő falakra, amelyeknek egy-egy oldalhossza meghaladja a 130 métert. A fehér kőrengeteg ugyanakkor mégsem volt nyomasztó, mert hatalmas park vette körül, s a különféle fenyőfajták zöldje keretezte.

Egy kicsit pihenünk a várat körbekerülő sétányon, s közben a körútjukat járó két barátságos rendőrnek (ékes angolsággal) megkísérlem elmagyarázni: kiknek is a nyomán igyekezünk bejárni Közép-Olaszországot.

Nem terhelem az olvasót a belső vár leírásával. Elég, ha megemlítem – füvesített udvarát famatuzsálemek lombsátra borítja. Alatta szobrok és más műalkotások gyönyörködtek a szemet. A múzeumi részlegek közül is csupán az első emeleti egyedülálló, vallásos faszobor és oltárkép gyűjteményére hívom fel a figyelmet. Megálmodói itt gyűjtötték egybe a tartomány falusi templomaiból a 13–14. századi műalkotásokat, amelyek ugyan nem neves reneszánsz mesterek munkái, de épp „érintetlenségükkel”, a népművészet naivitását és báját tükröző stílusukkal kérnek helyet az olasz művészet történetében. Kitérítetett helyre állítva közülük a színes, festett faszobrokat. A tíz teremből álló gyűjteménynek egyetlen darabját említeném meg mégis: a 7. teremben kiállított és egy bizonyos Giovanni Bartolomeo dell’Aquino által 1480–1485 között festett szárnyas oltárt, amely Hunyadi János harcostársát, Kapisztrán Szent Jánost és annak legendás életét varázsolja élénk. (Szülő- és kultuszhelye, Capestrano egyébként itt található a közelben, még Abruzzo tartományban.)

Visszatérünk a várost átszelő Vittorio Emmanuelle sugárútra, amelynek déli részét már Corso Federico II-re keresztelték. Futó pillantást vetünk a mozgalmas piactérre, majd a Városi Park végén keletre kanyarodunk. Hamarosan kilépünk a városfalak közül és egy végtelennek tűnő zöld térségre érünk, amely hajdan maga kíváncsozhatott a több ezres magyar hadsereg táborhelyéül.

A háttérből már messziről élénk tűnik L'Aquila egyik vezető műemléke, a román stílusban épült és Collemaggionak nevezett bazilika, amelynek falai között – több, mint bizonyos – Nagy Lajos is megfordult.

Kisebb kitérő kér ezúttal magának helyet – egy furcsa remete szentről, Pietro Morronéről, aki Assisi Szent Ferenc kései kortársaként is jellemezhető (tizenegy éves volt, amikor Szent Ferenc 1226-ban elhunyt), s akinek L'Aquilának e városkapun kívüli mezején jelent meg álmában Szűz Mária, s egy arany lépcsősor tetején állva közölte vele kívánságát – egy tiszteletének szentelt kápolna építéséről...

S most ugorjunk néhány évet: az utóbb jámborságával országos hírvé vált Pietro Morronét az itt emelt bazilikában 1294 augusztusában – V. Celesztin néven – pápává választották. Majd néhány évvel később földi maradványait is e falak között helyezték örök nyugalomra.

Mit is mondjak e háromhajós templom-költeményről? Impozáns (és téglalap alakú) homlokzatába vidám mozgást varázsolnak a halványsárga alapra helyezett téglaszínű keresztalakzatok, tetszetős hátteret alakítva ki három kapujának és a felettük látható rózsablakoknak.

Belseje – hála a nemrégien elvégzett restaurálásnak – puritán dísztelenségében tárja fel az egymással egyforma magasságú hajók román kori tereit és a világosszürke kőfelületek titokzatos – a nap járását követő – fényjátékát.

Külön tanulmányt lehetne írni a rózsablakok csipkemintáiról, a bejáratok szobrairól és kapubéleteiről vagy a bal oldali mellékhajóban látható 15. századi freskók madonnáiról. Beszámolóm keretei között azonban meg kell elégednem V. Celesztin pápa síremlékének/mauzóleumának a megemlékezésével és egy szerzetessé lett Rubens-tanítványnak, Carlo Rutherdnak a jobb oldali mellékhajó oldalfalán végigfuttatott festménysorával, amely a pápa, illetve Pietro Morrone, az Abruzzói hegyekbe visszavonult remete életének, legendáinak kívánt „olvasókönyve” lenni: kisebb-nagyobb csodákkal, megszelídített és megmentett állatokkal, a szerzetesi lét hétköznapijaival.

Sulmona

Sulmona bevétele Nagy Lajos első hadjáratának közel a legjelentéktelenebb epizódja volt. Elfoglalását nem is a sereg, hanem az előhad végezte el, még jóval a király L'Aquilába érkezése előtt. Látványos várostrommá Arany János léptette elő azzal, hogy az eposzbeli hadművelet nyitányává tette. Azt állítva, hogy a vár megkerülhetetlen pont az Apuliai síkságra ereszkedő csapatok útjában. (Elfoglalását továbbra is Hédervári Kont Miklósrá bízta.)

További funkciót találva az eredetileg hangsúlytalan eseménynek: az ostrom leírását Arany arra használta fel, hogy „előzetesben” megismertesse az olvasóval a XIV. századi várívásoknak – a puszkapor és az azt használó lőfegyverek alkalmazása előtti – technikáját; amikor az ostromlók kezében a nyíl és a dárda mellett legfeljebb primitív hajítógépek és faltörő kosok segítették az ellenfél puhítását, hogy nyomukban falnak vetett létrák, hágcsók, netán mozgatható fatornyok segítségével kíséreljék meg a várba való bejutást.

Sulmona felé közeledve a harcokat váratlanul háttérbe szorítva ismerős verssorok merültek fel bennem – több mint hat évtized mélységéből:

*„Ille ego qui fueram tenerorum lusor amorum...”
„Sulmo mihi patria est gelidis uberriimus undis...”*

Mint kisdíák hosszan izzadtam fölöttük, míg értelmük végül meg nem világosodott előttem:

*„Ki voltam én, a gyengéd szerelmes versek írója...”
„Sulmo, fagyos hullámokban gazdag – a hazám...”*

Ovidius Publius Naso disztichonjainak foszlányai ezek, amelyeket élete végén és meszezi száműzetésében vetett papírra, s amelyeket egy év múltán és szülőföldről kiutasítva, jaj de másképpen olvastam újra 1945 tavaszán!

Sulmo, Sulmona. A nyomtatott betűk – hála Arany János „számszeríjainak”, „bakológépeinek” és furfangos ostromszerkezeteinek – az abruzzói természetvédelmi terület sziklaóriásait követően – lassan valóságos látvánnyá álltak össze előttem/előttünk.

Ipari épületek, gyárak kezdenek sokasodni, amelyek jó része a szerelem játékos költőjének a nevével igyekeznek bizalmat kelteni maguk iránt. Gondolta volna valaha szegény száműzöttünk, hogy valamikor egy csokoládégyár (igen, az Ovidius-csokoládégyár!) termékeit fogja népszerűsíteni?

Hagyjuk azonban a moralizálást. Keressük meg inkább azokat a bizonyos falakat, amelyek megvétele annyi vért és izzadságot kívánt. Ám hiába igyekszünk.

Pedig a helyek s a Torrente és a Gizio folyók közé szorított város térképe egyértelműen várfalakat mintáz.

Végül mégis akad valami. A település északkeleti sarkán váratlanul előbújik egy hajdani bástya, természetesen házfalak közé szorítva. És végül a régi városkapukat is megtaláljuk, kissé átalakítva ugyan, de mégis a régi formájukban. A délre nyílt itt is Nápolyinak nevezik és restaurált falába egy eredeti Anjou-címert is beillesztettek.

Innen déli irányból indulunk a központ felé, amely kárpótol a hosszú keresgélésért. Festői piactér előtt állunk, többszöröse L'Aquilaiének.

Néhány pillanat múlva a távlatok és a méretek magyarázatát is megtaláljuk. Hozzávetőlegesen tíz méter magasságból tekintünk lefelé, a felénk eső (nyugati) oldalát szegélyező aquaeduct (vízvezeték) mellől. A környező terep részleteit összevetve világossá válik, hogy voltaképpen a város északi és déli domborulata közti mélyedésben fekszik.

Bár most csendes, és piaci sátrak sem zavarják a látványt, lefelé mozdulunk. A szintkülönbség következtében innen a tér egy egészen más arcvonását mutatja felénk – háttérben a várost keletről kísérő magasságos hegyláncolattal. A közepén csevegő szökőkút mellől megkíséreljük megörökíteni.

(Itt ütöttek volna átmenetileg tábornak a várost „megülő” őseink? Több ezeryien is elértek volna e természet alakította amfiteátrumban.)

Visszafelé fordulva az aquaeduct vonala és arányai fogják meg a tekintetet, s innen, lentről világossá válik, miért is kellett megépíteni: áthidalásával az imént említett két városrész vízellátását tartja vízszintben, egyensúlyban. Utóbb megtudjuk, hogy nem római eredetű. 1256-ban épült, erre egyébként a lábazatai közötti 21 gótikus boltív is felhívta a figyelmet.

Nem lehet kétséges: ahány ív, annyiféle kilátást próbálhatunk ki a „felső” szint felé.

A leglátványosabbaknak az északi oldaliak bizonyulnak: alóluk egy különös, látszólag féloldalra dőlt templomtorony és egy mellette emelkedő lépcsősor bukkan elő.

A hagyomány szerint 1290 táján építtette II. vagy Sánta Károly, nagy Lajos dédapja (és Árpád-házi Mária férje). A város díszre volt, ám szentélyét és oldalhajóját romba döntötte az 1706-os földrengés.

Amit látunk az a restaurált keleti bejárat. Szó szerint csak egy lépcsősor és az azt keretező falrészlet. Ajtónyílása nem vezet sehova, rácsozata mögül az egykori romok területére látni.

Ide feljutni különös élmény: a hat oszlop szegélyezte és egyébként is terjedelmes kapubéllet lépcsőről lépcsőre egyre szélesebbre tágul ki előttünk, hogy a végén egészen közelről csodálhassuk meg lunettájában a Szűzanya – Szent Ferenc és Klára által közrefogott – színes freskóját.

Közben megtudjuk: ha a templom megmaradt főhajóját is látni akarjuk, meg kell kerülni a közbeeső háztömböt. A bejárat egy mellékutcából nyílik.

Utolsó pillantást vetünk az aquaeduct északi pilléreire, tövükben egy renaissance motívumokat idéző falikúttal. Dicsérjük meg rovátkált vályúját, fölötte a szörnyet mintázó köpőfejet és a középső felületet lezáró lunettát – az aragóniai ház koszorú övezte címe-rével és kétoldalt a koszorút megtámogató angyalokkal. Ám a „java”, a lényeg a félkörív tetején látható: egy szakállas férfeje, amely, illetve aki nem más, mint Solimo, Vergilius *Aeneis*ának társa és a város mondai megalapítója-névadója. (Íme a L’Aquilánál régebbi és „nemesebb” hagyomány, amely nem adja alább a római eredetnél! – Az emlékműnek is beillő alkotást egyébként 1474-ben emeltette Polidoro Tiberti da Cesena városkapitány.)

A ferences templom főhajójába már csak kötelességszerűen nézünk be. A barokká alakított térség igazolta vonakodásunkat. De kifelé fordulva, a bal oldali kijárat melletti feszület (utóbb tudjuk meg: közel hatszáz éves) minden korábbi fenntartást elsodort. A Keresztre feszített feketébe vont teste sokkolóan jaidult fel a gyász színével s panaszkodott maga nyelvén Krisztus erőszakos haláláról és áldozatáról. Ez azonban csak bevezető Jézus lábfejéhez, fehérre csókolt lábujjának látványához... Nem tudom levenni róla a szemem. Hány ezren térdepeltek itt az évszázadok során – könnyörögve és vigaszt keresve, zokogva és halálatat rebegve!

A napfény visszatérít a való világba. Néhány lépés után, a Szeptember XX. téren, Ovidius életnagyságú bronzszobrához érünk. Ez sem életvidámságot áraszt. A költő jobb vállára vetve peplumát, szomorúan és megtörtén tekint maga elé. Konstanza, a költő száműzetésének városa, az egykori Tomi román városatyái rendelték meg 1887-ben Ettore Ferraritól; aki másolatot is készíttetett róla, s azt Sulmonának ajándékozta.

A főutca következő terecskéje, amely az Angyali Üdvözletről (L’Annunziata) elnevezett épületegyüttesre kínál rálátást, akár didaktikusnak is mondható. A templom kívül-belül a barokkot mintázza, a hozzá csatlakozó egykori kórház homlokzata viszont kifogástalanul restaurált gótikus és reneszánsz ablakokat, illetve román bejáratot vonultat fel.

Mi az utóbbiból nyíló idegenforgalmi hivatalban töltekezünk fel térképekkel, ismeretekkel és prospektusokkal. Az egyik ajánlatra máris ráállunk.

Kocsink a várost keletről szegélyező hegy kanyarulatait követi, s hamarosan egy bájos emlékhelyen találjuk magunkat, amelyet a helybeliek Ovidius-forrásnak (netán Szerелеm forrásának) neveznek. Állítólag itt terült el a költő nyaralója. Éjszakánként – így a néphit – itt szerelmeskedett tündérekkel, talán még boszorkányokkal is. A merészebb változat szerint pedig egyenesen Augustus császár lányával – meg is van a száműzetés közérthető magyarázata...

A Morrone emelkedői azonban egy másik nevezetességhez is elvezettek, a Celestinusok rendjének kolostorához; ahová alapítójának, a L’Aquilában megismert V. Celestin pápának a személye miatt is érdemes belépünk.

Pietro Angeleri – ez volt az eredeti neve – ide vonul el huszonnégy évesen, az egyik sziklák közt megbúvó barlangba, amely ma is megtekinthető a föléje emelt apátsági templomban. Itt a környéken gyűjtötte össze remetetársait, akikből a Celestinusok rendje megalakult. S itt „fogadta” állítólag II. vagy Sánta Károlyt és fiát, Martell Károlyt, akik azzal győzködtek: az egyháznak tiszta és feddhetetlen vezetőre van szüksége, vállalja el a pápaságot. (Amit azonban – tegyük hozzá – nem bírt el a magányhoz és elmélkedéshez szokott egyénisége.) A pápák sorában ő volt az egyetlen, aki öt hónap múltán belátva, hogy nem tud fölébe kerülni az udvar intrikáinak és a világi pártharcoknak – önként és tiszta lelkiismerettel – lemondott a tiaráról és felszabadultan igyekezett – volna! – vissza az Abruzzók sziklái közé.

Utóda, a VIII. Bonifác néven trónra lépő Benedetto Caetani bíboros azonban – a „biztonság” kedvéért – a közeli Viesti várba záratta és rövidesen megölette. Orgyilkosa állítólag szöveget vert a fejébe! (A középkorban vágynak, és 1296-ot írunk!)

Fried István

Egy elmúlt világ emlékezete

(Kérdések a Szepesség többnyelvűsége,
-kulturáltsága körül)

„Magyarul többnyire kifejezetten szláv kiejtéssel beszéltek, (...) németül helyi nyelvjárásukon fejezték ki magukat, (...) szlovájkjuk azonban egyike volt a klasszikus szlovák nyelvnek, amiként Nyugat-Szlovákiában és Morvaországban beszélnek, erősen eltérő nyelvjárás, amely még a latinból és a franciából kölcsönzött szavakat is tartalmazott. A használatban lévő nyelveknek ez a sokfélesége azt is eredményezte, hogy az igazi cipszer többnyire egyszerre használta mindhárom nyelvet.¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomatájának, Magyarország egykori, hányatott sorsú külügyminiszterének, Csáky Imrénének jóval halála után kiadott emlékiratai a XIX. század végét, a XX. század elejét idézik meg, azt az idillinek visszagondolt, így megteremtett gyermekkort, amely még őrizte az évszázadok küzdelmei közepette kialakult regionális öntudatot, a három, illetőleg az iskolai-törvénykezési-tudományos világban használatos latinnal és az arisztokrácia franciájával együtt öt nyelvvel és nyelvben élő érintkezési kultúrát, amelyre a mai „trendek”-hez nemegyszer reflektálatlanul alkalmazkodva a multikulturalitás jellegét szokás rálátni. A megnevezett terület, a Szepesség, Szepes vármegye ugyan maga is rétegzett volt, a foglalkozást, a kapcsolatrendszert és a tájnyelvi megosztottságot tekintve valóban példázhatja a (kelet-)közép-európai régió belül azt a történeti-kulturális együttélést, amelyet az önmeghatározás közös igénye mellett a sűrű „találkozások”-ból fakadó ellentétes érdekeltségi irányok is jellemeznek. A centrifugális és a centripetális erők tudomásulvételén túl azonban mégis látható a törekvés a kiegyenlítődesre, a végső fokon mégis érdekközösségként jelölhető megértés akarására. Csáky Imre memoárját egy olyan periódusban írta, amelyben a Szepességnek bármely értelemben vett különállása már csak távoli történeti emlékként bukkanhatott föl a „nemzeti látószögű” történeti kutatásban, s az egykori többnyelvűség legfeljebb nosztalgikus emlékezésekben jelezhetette, hogy valaha a különféle népcsoportok nyelvi sajátosságai egyben az egymás felé vezető utakra utaltak, s a nemzeti kizárólagosságok ellenében egyfelől a létező „couleur locale”-ok kulturális változatosságát mutatták föl a homogenitás egyoldalúságával szemben, másfelől ma a széttagoltságra ítélt régiók helyébe lépő ún. nemzeti államok (nemzetállamok) „prehistorikus” képződményeként egy szubregió létezésének immár csupán a kutatás nyomán föltároló emlékeit körvonalazhatta. Ez az „archiválás” a nemzeti történetírás buzgósága folytán nem abban volt érdekelt, hogy fölmutassa: mennyire közös volt hajdan a Szepesség népeinek részint történeti emlékezete,

¹ Eva-Marie Csáky (hrsg.): *Von Geachteten zum Geächteten. Erinnerungen des k.u.k. Diplomaten und k. Ungarischen Außenministers Emerich Csáky (1882–1961)*. Böhlau, Wien-Weimar 1992, 13. 2. kiadás: 1994.

részint „nyelvtörténete”, részint az a kultúra, amely szövegiségében, azaz textúrájában mind a szellemi, mind az anyagi művelődés egymásba érését, a végül közös *teljesítményként* elfogadott szepességi mentalitás megnyilatkozását jelezte. A történeti kutatás jó darabig szemben állt a visszaemlékezések (jelentős) többségével,² amely emlékezések a XIX. századi nemzeti-nemzetiségi ellentétek, majd az első világháborút követő területi átrendeződések értékelésének különbözőségei ellenére abban rendszerint megegyeztek, hogy a XIX. század végére kikristályosodott és a helytörténeti kutatások révén dokumentálódott szepesi „*kisvilág*” közös története, megannyi nyelvi-kulturális, rendszerré alakuló kapcsolata olyan érték, amelynek nem lenne szabad kihullnia a Szepességet alkotó, különféle nyelvű népek emlékezetéből. Hogy a második világháborút követő események, amelyek újabb, számos személyes és közös tragédiát eredményeztek, elsodorni látszottak ezt a sok évszázados történetet, de legalábbis kiiktatták a jelenkor történetéből, nem változtatott azon, hogy a visszaemlékezésekből és a lassan-lassan a forrásokhoz visszataláló, tisztultabb szemléletű kutatásokból kitetszett a Szepességnek mint szubrégióknak megkülönböztethető helye a kelet-közép-európai régió, a történeti Magyarország és a két háború közötti Csehszlovákia históriájában. Az meg kiváltképpen feltűnő, hogy a posztkoloniális elméletben megfogalmazódó „*regionális*” jellegzetességek alkalmazhatósága a szubrégiók kulturális vonatkoztatási rendszerének újragondolását sürgette. A teleologikus történetírás, amely Hegelt követve, a nemzeti állam (nemzetállam) létrejöttét tekintette a (nemzeti) „*fejlődés*” csúcspontjának, tagadta az egymásba szövődő nyelvek, irodalmak, kultúrák, általában: beszédmódok „*alternatíváját*”, s a maga által konstruált „*nemzeti*” történetbe illesztette, rögzítette azokat a személyiségeket, művelődéseket, amelyek részint a nyelvi nacionalizmust megelőző periódusban nem a nyelvi-nemzeti megosztottságot, hanem a kultúra-átszövődéseket tanúsították, részint a latin vagy német nyelvű „*univerzalitás*”-ra is rányomták a nemzeti-kulturális „*bélyeget*”, a helytörténetet nem kevésbé a mindig csődöt mondó „*nagyelbeszélések*” (grand récit) igényeihez igazították. A korántsem problémátlan, különösen pedig nem idillikus közös múlt felejtődött el a történetírásban (meg az irodalomtörténet- és művészettörténet-írásban), és ezt segítette az a tény, miszerint az egykori háromnyelvűség fölszámolódott, a Szepesség kutatói közül többen anyanyelvük mellé legföljebb a latint és/vagy a németet *tanulták meg* (és nem a gyermekkorukból hozták magukkal). Ennek következtében sokszor nem a megértés és elfogadás gesztusával kezelték azokat a kulturális megnyilatkozásokat (például az egykori hungarus patriotizmus anacionális dokumentumait), amelyek nem voltak összeolvashatók egy túlzó nemzeti narratívával. Aligha fölösleges ismét Csáky Imre memoárjának ahhoz a passzusához fordulni, amely világosan kimutatja a Szepesség társadalmi tagoltságát, így a különféle rétegek egymást keresztező céljait és gazdasági érdekeltségét, de kimutatja azt is, ami ezek mögött a célok mögött rejtőzik, azt az elfedett, ám a résztvevőktől ritkán felejtett szövegiséget, amely a nemzeti narratívák ellenében a szubrégió „*önmagasság*”-át, sajátlagosságát értékékként, közösségteremtő tényezőként hirdette. Csáky Imre – ismétlem – egy viszonylag kései állapotot ír le, noha memoárjában családja történetét és környezete múltját meglehetősen tág kontextusban tárgyalja. De még a kései, XIX. századi helyzet sem tagadja a felszíni és a mélystruktúra különbségeit. A mezőgazdasággal foglalkozó őslakosság – Csáky szerint – szlovák volt, a városok lakosságát, a kispolgárságot és néhány falut a bevándorolt németek képviselték (a bevándorlás természetszerűleg nem a XIX.

2 Egy igen szépen kiállított ausztriai képeskönyv utószava a Szepesség történetét azonosítja a német-ajkúakéval, s kizárólag német kulturális teljesítményről (Deutsche Kulturleistung) beszél, majd felsorolja a szepesi németek – részben valós – sérelmeit. Julius Gretzmacher–Rudolf Kleckner: *Die Zips. Land unter hohen Tatra*. Wort und Welt, Innsbruck 1987.

század eseménytörténete, hanem II. Géza király koráig vezetendő vissza), a közép- és a főnemesség a magyarok közül került ki.³ Hadd jegyezzem meg, hogy ez nagy vonalakban igaz csupán, hiszen belső migráció következtében némileg átrendeződött ez a képlet (már a XVIII. században megkezdődött ez a folyamat), s a városba betelepülő szlovákok, valamint az a tény, hogy a terület németisége nem kapott a német nyelvterületről „utánpótlást”, a lakossági viszonyokban a XIX. századra új helyzetet teremtettek, amelyet a magyarosodás és a szlávosság erősen árnyalt.⁴ Folytatva Csáky Imre emlékezéseit, hangsúlyozni szeretném, hogy nem pusztán a gyermekkori emlékek fakasztotta (s a feltűnően rideg) XX. századi történelem tagadására épített megszépítő múltteremtés különbözteti meg a Szepesség közös (és nem egyoldalúan „nemzeti”) tudatát és mentalitási sajátosságait attól a szituációtól, amely a második világháborút követő események miatt lehetetlenné tette a nyelvek és a kultúrák korábbi, gyümölcsöző együttélését. Amit Csáky Imre az idézendő mondatokban óvatosan és körültekintően fogalmaz meg, azt nyersebben akképpen lehetne elbeszélni, hogy a kulturális kiegyenlítődés ellen ható erők nem bizonyosan belső alakulás eredményei, noha a társadalmi kiegyenlítődést sürgető törekvések itt is megjelentek. Ám egy igazságosabb társadalmi rend szorgalmazói nem feltétlenül vállaltak azonosságot a főleg külső tényezők kezdeményezte monopolisztikus igyekezetekkel. A szubregió különállásának fontosságában kételkedő, ismétlem, „külső”, a dialógust szorgalmazó belső elgondolásokkal szemben érvényesített monológok nyelvi dominanciát céloztak meg, és akadályokat kíséreltek meg építeni (nemegyszer eredményesen) a közös gondolkodás különféle anyanyelvű hívei közé. Ez feltehetőleg Csáky Imrének gyermekkori és a két világháború között szerzett tapasztalata is, és ennek nyomait az e periódusban megjelent sajtóban, pártpolitikai vitákban viszontláthatjuk. Ám térjünk vissza Csáky Imre szövegéhez:

„Az idegenből különféleképpen megkísérelt uszító üzemeknek ellenére ezen a tájon nem volt nyoma a nemzeti ellentéteknek vagy éppen harcoknak és gyűlöletnek. Minden cipszer, lett légyen magyar, német vagy szlovák, mindenekelőtt cipszernak érezte magát, és szűkebb pátériája lakóiban, bármely nemzetiséghez tartoztak is, elsősorban a cipszert látta, tehát »honfitárs«-át.”⁵

Aligha állítható teljes bizonyossággal, hogy ez a helyzetleírás melyik időpontig nevezhető teljes érvényességűnek, a XIX. század második felének nemzetiségi küzdelmei milyen mértékben hatottak erre a szepességi tudatra, az azonban számos idézettel igazolható volna, hogy Csáky Imre nem pusztán egy feltételezett nyelvi békét vizionált, hanem olyan, általánosnak mondható véleményt mondott tovább, amelyet a legkülönbözőbb világnézetű, hovatartozású szerzők előtte hasonló hangsúllyal már kijelentettek. Ebből a szempontból igen tanulságos lehet, ha olyan szerzők műveit lapozzuk föl, akik kevésbé állnak manapság a kutatás előterében, részben azért, mert nem magyarul és/vagy szlovákul publikáltak, részben azért, mert hazaszeretet-fogalmuk első-sorban az ún. bizodalmi patriotizmus felvilágosodott szellemű ideológusát, Joseph von Sonnenfelset követi, azaz nem a nyelvi különbözőségekre vannak tekintettel, hanem arra a Gesamtkunstwerkre (összművészeti alkotásra) – amelyet ehelyt nyilván metaforikusan érttek –, amely még az egyes nyelvek történetét és „alakját” is meghatározni segített. A „Kronprinzenwerk” (trónörökösi mű), az *Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* megfelelő kötete a szepesi németek nyelvét értékelendő és természetszerűleg rosszálló hangsúly nélkül állapítja meg: „A köznép általában a közép-német nyelvet beszéli, mely sok érdekes régi szót és szóalakat tartott fenn; de egyszersmind számos szláv és magyar elemet is

3 Csáky: i. m. 12.

4 Forberger Béla: *A szepesi német elem pusztulásáról*. Ferencz ny., Igló 1909.

5 Csáky: i. m. 12.

átvett.”⁶ Késmárk történetírója, Christian Genersich sort kerít arra, hogy egy *Geschichte der Deutschen, Ungarischen und Slavischen Sprache* (A német, a magyar és a szláv nyelv története) című fejezettel gazdagítsa a tudnivalókat. Ennek keretén belül beszéli el, hogy a huszittákkal érkező szlávok „itt és ott a németekkel keveredtek, mint a bányavárosokban, valamint a magyarokkal, mint Győrött és Esztergomban, s mindkettőtől sok szót vettek át nemzeti nyelvükbe.”⁷ Megjegyzendő, hogy a „nemzeti nyelv” (National-Sprache) régebbi jelentésében használatos, nem az elkülönülő, „modern” értelemben vett nemzet nyelvét jelöli, hanem egy szűkebb közösség nyelvhasználatára utal. A nyelveket e szerint a felfogás szerint a Csáky Imrétől is említett társadalmi rétegződés és társadalmi funkció választja el egymástól, míg a térség története a nyelvhasználat közösségére, egymásba éérésére enged következtetni. Christian Genersich állítja ezt akkor, amikor a terület földrajzi neveinek szláv és magyar eredetét emlegeti. A nyelvi megoszlást pedig az alábbiakban ekképpen írja le:

„Ám a magyar csak a nemesek társasági nyelve: a Szepességben egyetlen olyan helységet sem ismerek, ahol az a nép nyelve volna. Még a Tíz lándzsások székhelyén sem, noha nemesek lakják. Lakói a cseh-szláv nyelvet beszélik. Lengyelország közelsége és a magyar állam létesítése előtt fennálló Maharániai-Szlavóniai Birodalom érteti meg, hogy a szlávok nagy számban ezt, kiváltképpen a belső hegyvidéké, át tudta venni.”⁸

Településföldrajzi nézőpontok eszerint fontosabbak, mint a nemzeti nyelvi elkülönülései; Christian Genersich monografikus munkájának második kötete, amelyben Késmárk nevezetesebb személyiségeiről számol be, nem a művek nyelve alapján, hanem előbb a város említésre méltó férfiaiit nevezi meg, majd az egyháztörténet szerint osztályozza a megörökítésre érdemeseket, végül Paul Kray báró-táborszernagy életrajzát adja. Kötete célját úgy körvonalazza, hogy a maga patriotizmus-elgondolásához igazítja:

„olvasókönyv; főleg Késmárk jelenlegi és jövőbeli polgárainak, de nemcsak nekik, hanem a magyar patriotáknak és a világpolgároknak.”⁹

Jóllehet vitatható és megfontolásokat igénylő, kik lehetnek azok a világpolgárok (Weltbürger), akik haszonnal és tanulsággal forgathatják Christian Genersich alapos várostörténetét, annyi állítható, hogy az „*ungrische Patrioten*” nem a „másik” oldalt jelenti, nem egyszerűen összeegyeztethető fogalmi megnevezésekről van szó, hanem megköcskáztható, hogy a kettő kiegészíti egymást. Nyilván nem a magyar anyanyelvűek számára készült a két kötet, illetőleg az ő számukra is akkor, ha el tudják németül olvasni; ám tekintetbe véve nem pusztán a szerző „*lokálpatriotizmus*”-át, állítható, hogy a magyar patrióta nem nyelvi, hanem földrajzi, állami-politikai és nem utolsósorban tág értelemben számítható kulturális közösséget jelöl. A sonnenfelsi állampolgári tudat szellemében jár el a kötet, a közös kormányzás és a jó törvények megteremtik a patriotizmust, amely a magát jól érző állampolgár jellemzője. Lényegében ezen a tézisen alapszik Johann Genersich *Von der Liebe des Vaterlandes* (A haza szeretetéről) című értekezése,¹⁰ amely hangsúlyozza, hogy a hazaszeretet mintegy előírja a közjó előmozdításáért végzett munkát, a racionalitás szellemében történő cselekvést, amelybe nem fér bele a lázítás, az indulat az országot kormányzó uralkodó ellen, ám befér az ösöktől örökölt jogok védelme. Ugyanez a Johann

6 *Oszták–Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarország VI. k. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest 1900, 320.

7 Christian Genersich: *Merkwürdigkeiten der Königlichen Freystadt Késmark*. Landererm Kaschau 1804. I. k., 115–119.

8 Ugyanott 95.

9 Ugyanott 2.

10 Johann Genersichről: Szelényi Ödön: *Genersich János (1761–1823). Egy szepesi pedagógus I. Ferenc korából*. Különlényomat a Közlemények vármegye múltjából 1914. évfolyamából.

Genersich személyes kapcsolatrendszerével tanúsította az anyanyelvi kultúrák ápolása mellett a más anyanyelvi kultúrák iránt érzett megbecsülés és rokonszenv magatartást meghatározó jelentőségét. Kazinczy Ferencet személyesen megismerte, levelezett vele, s amikor bécsi főiskolai tanári állását betöltendő elbúcsúztatták Késmárkon, Berzeviczy Gergely mellett az a Ján Chalupka mondott beszédet, aki maga is a többnyelvűségben élt, a szlovák vígjáték megteremtőjeként német nyelvű pamfletregény és a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára beküldött magyar nyelvű vígjáték írójaként is ismeretes. Berzeviczy Gergelyről pedig itt csupán annyit, hogy egy 1807-es késmárki iskolai vizsgán nem a kötelezően megtanított-megtanult latin anyagot kérte, hanem azt, hogy a kiválasztott verset, ebben az esetben Horatius első ódáját a vizsgázók anyanyelvükre fordítsák le, azaz németre, szlovákra, magyarra. S ebből nemcsak az tudható meg, hogy a késmárki (de nemcsak a késmárki, hanem más szépassági) középiskolában a diákok (olykor a tanárok) háromnyelvűsége természetes jelenség volt, hanem az is, hogy a középiskola lehetővé tette, hogy a diákok megőrizték anyanyelvüket, esetleg diáktársaikat megismertessék azzal a nyelvvvel, amit nem ismernek. Egyébként magyar családok jó darabig szívesen küldték „német szóra” gyermekeiket a Szépasságba, ahonnan viszont „magyar szóra” szépassai gyermekek érkeztek.

A szakirodalomban még azok az írások is a szépassági együttélés pozitív következményeit emlegették, amelyek valamilyen időszériú politikai cél érdekében körvonalazták a szubrégió mentalitástörténeti sajátosságát. A germanista Pukánszky Béla az 1930-as esztendőök össznémet törekvései ellenében vázolja föl a Szépasság „magyar-német szellem”-ét¹¹, a szláv lakosságról közvetlenül nem téve említést, elválasztván a „sajátosan szépassai öntudat”-ot a némettől, félreérthetetlenül elhatárolva a Szépasságot az 1930-as esztendőök német ideológiai kisajátító akcióitól, kiemelve a II. József nevéhez fűződő türelmi rendelet népszerűségét. A David Frölich-től származó *Deutschungar*-elgondolás a német kultúra és nyelvfelfogás természetes megosztódottságát fogalmazza meg először, hangsúlyozva, hogy a német nyelviséghez (szub)régiós tudat járul, amely a különbözőséget teszi nyilvánvalóvá, egyben egy – más – régióhoz tartozást tudatosít. Pukánszky előrevetített végkövetkeztetése szerint a Szépasságban „a közösségtudat legerősebb hullámszélei közepette is megőrzik eredeti, feszültség nélküli, harmonikus egyensúlyt jelző tartalmát.” Akár meglepőnek is tetszhetne ez a megállapítás 1939-ből, ha 1943-ból nem tudnék idézni egy másik, részletesebb fejtegetést. Az újabb területi átrendeződésekhez és az újból kikényszerített migrációkhoz még az ideológiai polarizálódás járult, amely tényezőkhöz viszonyítva följebbi és majd alábbi idézetünk „visszafelé irányuló utópiá”-nak tűnhet. Az azonban megfontolandó, hogy ez éppen a Szépasság történeti, földrajzi, nyelvi múltjával kapcsolatos:

„A cipszer sohase kutatta, hogy sorstársának bölcsőjénél német anya, szlovák dajka, vagy magyar anya dúdolta-e az altatódalt. A cipszer nem kereste azt se, hogy társa a protestáns egyháznak tagja-e, a lőcsei katolikus öregtemplomban keresztelték-e. A cipszer nem kereste azt, hogy milyen házban született valaki, azt is megbocsátotta a cipszer a másíknak, ha véletlenül kastélyban született is, csak becsületesen dolgozzék. Az egyesítő momentumok keresése, az együvé tartozás érzetének ápolása volt a szépasságiek boldogulásának titka.”¹²

S csak mellékesen: meglehetősen egybecseng mindazzal, amit Csáky Imrénél olvashatunk, noha „Az ősi Szépasság” szerzőjének álláspontja igencsak különbözött a Csákyétól. Míg Csáky egy politikai pálya csúcsától meg a méltatlan mellőzés mélypontjától távolodva, az eseményeket immár történeti távlatból szemlélve helyezte a maga sorstörténetét az

11 Pukánszky Béla: *Magyar-német szellem a Szépasságon*. Egyetemes Philológiai Közlöny 63., 1939, 25–35.

12 Szépassai N. [emény] János: *Az ősi Szépasság*. Singer és Wolfner, Budapest 1943, 35.

európai, a kelet-közép-európai és a magyar történeti fordulatok tanulságai közé, *Az ősi Szepesség szerzőjét* valójában a szülőföld mintaként bemutatása foglalkoztatta, az az igény, amely a hagyománytörténesekbe iktatva a Szepességet szembelyezte a napi politikai időszerűségekkel. „*Miniatűr Svájc a Szepesség nem csak a geográfiai analógiák révén, hanem a népesség megoszlása következtében is.*”¹³ Itt azonban megáll a szerző, és sem nem emlékeztet a XX. század elején megfogalmazott „keleti-Svájc”-elképzelésekre (érthető okokból különösen nem Jászi Oszkáréra!), mint egy olyan (kelet-)közép-európai államszövetségre, amely egyenjogú népek-nemzetek szövetkezéséből tevődik össze, sem nem utal egy olyan megbékélési lehetőségre, amely ebből az értelmezésből következhetne. Egyben a külsőleges tényezőket (a földrajzi viszonyokat, a különféle nyelvű lakosság megoszlását) nem hozza kapcsolatba az olyan, akár utópikus tervezésekkel, amelyek a Szepességet a svájcihoz hasonló státusban szeretnék látni, s tegyék hozzá, amelynek realitását sem 1943-ban, sem 1919-ben, 1944/45 után különösen nem szavatolta senki és semmi. Ennek következtében a különféle emlékezések vagy a gyermekkori tündérkertet idézték föl, amelyben a harmóniát még nem rombolták szét a külvilág ellenséges indulatai, vagy a szepességi történelmet színezték – mai szóval élve – a multikulturalitás példa-régiójává, amelyben a három nyelv, a szlovák, a német és a magyar lakosság egymással békében, a szepességi tudat eredményezte nyugalomban élt. Annak ellenére történt ez ilyenképpen, hogy a Szepességhez fűződő XVIII–XIX. századi irodalom egyként szolgált példákkal és ellenpéldákkal. Ezúttal egyetlenegy emelnék ki, Rumy Károly Györgyét (Karl Georg Rumyét), aki kalandos élete folytán Iglóval, Lőcsével, Szomolnokkal hozható kapcsolatba, ám „*érdekeltségi köré*”-be a szepesi nyelvjárásoktól a várostörténetig, a szepesi oktatási intézményektől és eseményektől a kereskedelem és ipar jelenkori világáig szinte a teljes szepességi történet belefért, sokféle ágazó életműve pedig annak a többnyelvűségnek vállalásában ragadható meg, amit a Szepességből hozott magával. Annyit ehhez hozzátéve, hogy a szláv, a magyar és a magyarországi német törekvések egymáshoz közvetítőjeként levelezőtársai között tudta a magyar irodalom olyan személyiségeit, mint Kazinczy Ferenc, Toldy Ferenc, a szlovák irodalomból J. Palkovič, B. Tablic, L’ Štúr, M. Hamulják, a szlovének közül a szlavisztika egyik megalapítója, J. Kopitar, a horvátok közül többek között Lj. Gaj, a szerbek közül többek között St. Stratimirovič metropolita. A kultúraközvetítésnek, a kultúrák közötti létezésnek azt a formáját, amelyet Rumy pályája során kialakított (vagy ami pályája során kialakult), az az előfeltevés határozta meg, amely a nemzeti narratívával szemben vagy mellett megformálандónak hitte, és alternatívának gondolta el a hungarus patriotizmus egyik korszerűsített alakzatát. S a felvilágosodás toleranciájának gondolatában gyökerező Magyarország-„projektum” a kultúra mindennapi gyakorlatában, az újságok híryanagában (melynek Rumy volt egyik legszorgalmasabb szállítója), levelezésben, s ami még lényegesebbnek tetszhet: ismertetések révén realizálódott. Ezúttal Rumy két vállalkozását említeném hangsúllyal¹⁴, amely részint a Szepességhez fűződik, részint a szepesi többnyelvűségnek irodalmi közösséggé fejlesztéseket fogalmazódik meg. Az első egy folyóirat, a másik egy almanach terve. Előzetesül: csak az almanach egyetlen kötetét sikerült kiadnia, a folyóirat nem valósulhatott meg. A tervezett folyóirat címe: *Neue Zeitschrift von und für Ungern*, minthogy 1802–1804 között már létezett pest-budai *Zeitschrift von und für Ungern*, Schedius Lajosnak szerkesztésében szolgálta a német-magyar műve-

13 Ugyanott 36.

14 Ezek részletesebb bemutatása: Fried István: *Der Plan einer mitteleuropäischen Zeitschrift aus dem Jahre 1806*. Magyar Könyvszemle 90., 1974, 262–268. Ugyanó: *Adatok Rumy Károly György sajtó- és kiadványvállalkozásainak történetéhez*. Magyar Könyvszemle 95., 1979. 288–297. Ugyanó: *K vzfahom Bohuslavo Tablica a Károly György Rumyho*. Literárny archiv 13. Martin 1978, 210–216.

lódési érintkezések ügyét: Schedius 1791 óta a pesti egyetem esztétikai tanszékét vezette. Az almanach címe: *Musen-Almanach für das Oesterreichische Kaisertum-Musenalmanach von und für Ungern auf das Jahr...* (Leutschau 1807) Mind a folyóirat, mind az almanach számított a német, a magyar, a szlovák szerzőkre, akik anyanyelvükön publikálnák szépirodalmi és értekező prózai alkotásaikat, a hírlapot híreikkel látnák el Magyarország irodalmi és kulturális életéről, s ezenkívül latin és ógörög nyelven is közölnének szépirodalmi (főleg verses) alkotásokat. Rummy nagy ívű terveit részint hasonló jellegű bécsi vállalkozások folytatásának képzelte el, részint azokkal szemben egy többnyelvű (szub)regió önértelmezési stratégiájához igazítaná. A centrum és periféria korántsem egymással ellentétes tényezői dokumentálása mellett azonban egy lényeges eltérésre érdemes felfigyelnünk. Bécs egy európai nagyhatalom fővárosaként a kulturális törekvések számon tartásával a maga központi helyzetét, e kulturális törekvések kereszteződési pontját vélte olyan meghatározó kulturális és hatalmi jellegű lehetőségnek, amelyhez a különféle anyanyelvi kultúrák alkalmazkodhatnak, tudomásul véve, hogy a német nyelv mintegy lingua francaként szolgál, a latin helyébe lépve a tudomány nyelveként is. Ezzel szemben Rumynál a többnyelvűség, ennek megfelelően a nyelvi egyenrangúság kerül hangsúlyos helyzetbe: a megjelentetett almanach egy kötetében ugyan túlnyomórészt német és latin közlemények lelhetőek, ám magyar és bibliai cseh nyelvű szépirodalom teszi a mából visszatekintve különlegessé, kortársi aspektusból pedig a régiótudat jelződéssé a vállalkozást. Ami Rumynál levelekben és a megjelentetés tervrajzában olvasható: megfelelő teret nyitni a német, a magyar és a szláv nyelvű törekvéseknek, és ezáltal felmutatni azt a régióspecifikumot, amely körvonalazódásának alapja Rummy szepességi tapasztalata. Ebben a felfogásban a nyelvek, a kultúrák, ezen belül az irodalom annak az együtvé tartozásnak kifejeződései, amelyek a régióspecifikumot úgy fogják föl, mint a különféle nyelvi kultúrák komplementaritását. Az almanach közleményei – természetesen különböző színvonalon – azt adják hírül, hogy a régióban nem egymással ellentétes, hanem egymással párhuzamos nyelvi-kulturális önmeghatározások léteznek, s az a klasszicista irányultság, amely a különféle irodalmakat (beleértve a neolatint) jellemzi, hasonló (esztétikai) megfontolások szerint szervezi a régió irodalmait, amelyek a többnyelvű almanach révén a többnyelvűnek elfogadott irodalmi életet alkothatnák. Rummy ugyanis nem egyszerűen, alkalomszerűen tervezte a végül is a tervezés stádiumában megrekedt folyóiratot és az almanachot, hanem állandó megnyilatkozási fórumot kívánt (volna) biztosítani mindazoknak, akik hozzá hasonlóan elfogadják, hogy nem csupán a „nemzeti irodalom” intézményrendszereiben kísérelnek meg jelen lenni; azaz nem kizárólag a nemzeti irodalmi médiumok lehetőségeit veszik igénybe, hanem a Rummy tervezte, de a maguk által is létrehozott többnyelvű „orgánomot”, amely azt a pluralitást fejezi ki, amelynek aktív alakítói. Bécs és a német nyelv a „nagy”-világba való kilépést biztosította, ehhez képest a „kis”-világ teremtette lehetőség célkitűzéseiben szerényebb, ám megvalósulása esetében alternatívát kínált volna föl a „nagy”-világgal szemben, egyenrangúnak elfogadva/elfogadtatva a „kis”-világot, a centrumhoz a periféria üzenetét továbbítva. Ezzel azonban messze meghaladták volna a többnyelvűsége korlátozott kulturális teret, és megcélozhatták volna azt a „multikulturalitást”, amelyről mainapság szokott beszélni az irodalomértelmezés. S amilyen jellemző a Szepességre, hogy terve ebben a körben és környezetben született meg, legalább olyan jellemző a korra és a tágabb kontextusra, hogy nem valósult meg. Ennek „külső” okai között elsősorban és joggal az anyagi eszközök hiányát szokás emlegetni, hozzáátéve Rummy nyughatatlan természetét, aki meglehetősen sűrűn váltogatta munkahelyeit, igaz, nem mindig önhibájából. Ugyanakkor Rummy levelezésének tanúsága szerint: noha akadtak a tervezésben, sőt a kivitelben, társak, a nemzeti narratíva első megfogalmazásai eleve gátat szabtak az egész Monarchiát átölelő kezdeménynek, s a szabad „kapacitást” a bécsi vállalat

kozásban megnyilatkozó „*birodalmi patriotizmus*” ideológiája és annak szolgálata kötötte le. Ennek az ideológiának a Szepességben viszonylag kevés híve volt, Rумы egy szűkebben értelmezett régió bemutatásával tette differenciáltabbá az önmeghatározás lehetőségeit. A XIX. század elejének viszonyai között azonban efféle törekvés számára a körülmények kedvezőtlennek bizonyultak. Rумы e két terve nem is lelt folytatásra, jóllehet a szepességi öntudatnak tulajdonított „*pluralitás*”-eszmé (kevésbé a szláv és a magyar művelődésben, ha mégis, akkor ettől idegen elgondolásokkal vegyítve, inkább a regionális, többnyire német nyelvű, olykor aktív kétnyelvűségben élő-működő szerzők közvetítésével) a későbbi kutatás tárgya lett. Méghozzá oly módon, hogy kimondva-kimondatlanul vitatta azt a történetírást, amely a nemzeti nagyelbeszélések nyelvét beszélte. Csáky Imre emlékirata, amelynek messze nem volt olyan visszhangja, amelyet érdemelt volna, tanúsítja, hogy ez az ideális, talán idealizált Szepesség a változó történelemben élte a maga bűvópatak-életét.¹⁵

15 További felhasznált, itt nem idézett szakirodalom: Pukánszky Béla: «*Patrióta*» és «*hazafi*». Budapesti Szemle 230. k. 1933, 34–53., 173–188. Ehrenhalle verdienstvoller Zipser des XIX. Jahrhunderts 1800–1900. Zur Jahrhundertwende, verfasst von S.[amuel] Weber. Josef Schmidt, Igló 1901, S.[amuel] Weber: *Geschichts- und Zeitbilder. Ein Beitrag zur vaterländischen Geschichte*. Reiss, Leutschau 1880., Fried István: *Kétnyelvűség és kulturális kapcsolatok*, Szeged 1991. Irodalomtörténeti dolgozatok 168. (német nyelvű résumével)

Orosz László

Katona – Kecskemét

II. A tizenkilencedik század közepétől végéig

A szabadságharc bukása után a *Bánk bánt* csaknem egy évtizedig nem volt szabad előadni, 1858-tól is csak erősen megcsonkított szöveggel. De a tiltás is ráirányította a figyelmet. Ha színházban látni-hallgatni nem, olvasni lehetett. Talán már 1839-i pesti előadásának a hatására megnőtt iránta az olvasók érdeklődése. Első kiadásának a példányai „egyszerre mind elkeltek: de sőt a Kecskeméten létező néhány példány is fölkértevé, utoljára egy aranyért is megvették.”¹ Ez az emlékezés bizonyára túloz, az azonban bizonyos, hogy Nagy Ignác érdemesnek tartotta 1840-ben *Színműtár* című sorozatában megjelentetni a második kiadását. Mivel talán az 1850-es évek közepére az is elfogyott, 1856-ban és 1860-ban sor került következő két kiadására – éppen Kecskeméten.

A kiadó, Horváth Döme (1819–1899) kecskeméti polgárcsaládból származott. A piarista tanár, drámaíró, filozófus Horváth Cyrillnek az öccse volt. Bátyja támogatásával tanult, jogot végzett, 1842-től városi ügyész és tanácsnok volt Kecskeméten, a szabadságharcban nemzetőr, majd népfelkelési biztos. A börtönt ugyan sikerült jóakarói segítségével elkerülnie a bukás után, de javait zár alá, őt magát rendőri megfigyelés alá helyezték, az ügyvédi gyakorlatától pedig eltiltották. Tevékenységi területül maradt számára az irodalom. *Alföldi színműtár* (1850) és *Újabb színműtár* (1851–1853) című köteteiben saját művein kívül másokét is kiadta. A *Bánk bánt* azzal a szándékkal jelentette meg, hogy tiszta jövedelmét egy Katona József sírján felállítandó emlékműre fordítja.

Mások is kezdeményezték ekkoriban Kecskeméten is, a fővárosban is, hogy állítsanak méltó emlékművet a *Bánk bán* költőjének. 1857. február 26-án a Nemzeti Színház négy művésze: Jókainé Laborfalvy Róza, Egressy Gábor, Tóth József és ifjú Lendvay Márton utazott Kecskemétre. A *Bánk bánt* nem adhatták elő, Vörösmarty *Marót bán*jában léptek fel a Király Sándor-féle színházteremben. Az előadás bevételét, 225 forintot, felajánlották a Katona-emlékmű számára.²

A Horváth Döme vezetésével létrejött „emlékrendező bizottmány” a már befolyt és még várható adományokból Dunaiszky László szobrászművészt bízta meg az emlékmű elkészítésével. A Katona mellszobrát tartalmazó klasszicista alkotás végül is nem a temetőbe, a költő sírjára került, hanem a néhány éve létesült vasútállomás előtti téren állították fel, arra gondolva, hogy a temetőben kevesen láthatnák, az állomásról a város központja felé haladva sokan.

1861. május 20-án leplezték le. Mint 1859 októberében Kazinczy Ferenc születése századik évfordulójának megünneplése, ez a szoboravatás is politikai jelentőséget kapott.

1 Horváth XIV.

2 *Emléklap* 3.

A Kazinczy-centenáriumot Bach Sándor fölmentése, a gyűlöletes Bach-rendszer bukása után két hónappal ünnepelték, Katona szobrának leleplezésére másfél hónappal az 1849 után újra megválasztott országgyűlés megnyitását követően került sor. Feszült érdeklődés kísérte a „határozati” és a „felirati” párt, a későbbi negyvennyolcasok és hatvanhetesek vitáját.

Horváth Döme ünnepi beszéde a negyvennyolcasok véleményét szólaltatta meg. Többek közt ezeket mondta: „*A mi hírneves Bánk-bánunk nem csak jeles dráma, de az egy alkotmányos, egy megbecsülhetetlen politikai hitvallás ..., melyben a nagy költő, a II. Endre király korából merített nagyszerű történelmi szöveggel, bármi okiratoknál jobban és élethívebben bebizonyítja, hogy e nemzetnek csak az önálló függetlenségben, csak a népfönségre fektetett szabadelvű alkotmányban van örök jövője; s melyben elvégre a nagy költő kézzelfoghatóan bebizonyítja: hogy az e szegény hazában, e boldogtalan nemzet közé nem összeolvadás, de egyedül uralkodás végett betolakodott idegen faj, miként II. Endre királyunk idejében a merani család, e hazának és nemzetnek mindenkoron ostorai, legnagyobb mételyei s bizonyos átkai voltak.*”³

A kiadásait bevezető Katona-életrajz nemcsak terjedelmesebb, hanem alaposabb is Csányi Jánosénál. A szakadékot azonban mélyítette a *Bánk bán* és Katona többi műve között: „...*hazámfia azon lángeszű íróknak egyike, kik ifjúkori kísérleteik s kéziratban hagyott próbaműveik mellett, egy saját korukat úgy szólóan túlszárnyaló művet adva, azon egy művel magoknak classicus írói nevet és halhatatlanságot kivívni s biztosítani szerencsések valának*”⁴ Az irodalomtörténet lényegében máig így vélekedik Katona életművéről.

Korábbi drámáit Horváth Döme, mint írja, „*jobbádán színpadi látomás után ismer- vén, azokról visszaemlékezés mellett oda nyilatkozhat: hogy valamint a nagy Shakespeare Perycles s Titus Andronicus művei, bármiként nagyszerűsítsék is némely bírálói, mindig csak ifjúkori, és pedig tökéletlen kísérletek fognak maradni.*”⁵ Nem tudjuk, mikor, hol s Katona mely drámáit látta színházban Horváth. A legjobbakat: a *Jeruzsálem pusztulá- sát*, a *Ziskát*, az *Aubigny Clementiát* nem láthatta, a *rózsát* sem, nem is olvashatta ezeket. Azt jól ítélte meg, hogy a *Luca széke* egyes jelenetei meglepőek, s hogy a *Hédervári Cecília* (az *Aubigny Clementia* átdolgozása) „*egész szerkezetében magasb hivatást*” tanúsít.⁶ A Shakespeare-rel való összevetés mindenképpen Katona akkor még szokatlan, később gyakorivá vált felmagasztalása.

A *Bánk bánt* 1858-tól több színház előadta a kényszerű kihagyások miatt szinte érthe- tetlenné torzítva. Kecskeméten – másutt is – zenés játékká átvált szövegét is játszották pró- zában.⁷ Sor került azonban a dráma Horváth Dömétől ajánlott „*tanulmányozó*” olvasására is. 1858-ban az Akadémia újrakezdte működését, s három akkor választott tagja jutott arra az elhatározásra, hogy székfoglaló előadását a *Bánk bán*ról tartja: Arany János, Gyulai Pál és Szász Károly.

Nem bizonyítható, de nem is zárható ki, hogy szándékukat befolyásolta Kecskeméttel, Horváth Dömével való kapcsolatuk. Szász 1853–54-ben Kecskeméten volt tanár, Gyulai 1853 nyarát töltötte itt, Arany nagykőrösi tanárként gyakran látogatott ide. Bizonyosan megfordultak mind a hárman Horváth Döme írókat szívesen vendégül látó házában, ahol szó eshetett Katonáról és drámájáról. Egymás szándékáról értesülve előbb Arany, majd Szász is lemondott a tervéről, Gyulai kitért mellette. Ő nemcsak drámaelemzést, hanem

3 Emléklap 18.

4 Horváth V.

5 Horváth IX.

6 Horváth IX.

7 Joós 1957, 37.

életrajzot is szándékozott írni. Horváth Dömétől kért adatokat. Kéziratokat is kapott tőle: Katona verseinek és várostörténete egyes részleteinek idősebb Katonától való másolatát.⁸

Akadémiai székfoglalója idején, 1860-ban Gyulai még nem tudott Katona verseinek saját kezű kéziratáról, holott már 1854-ben megjelent Gyurinka Antal tudósítása erről. A szentesi római katolikus káplán bizonyosan Katona József unokaöccse, Katona Julianna fia, Burics János szentesi tanító révén jutott ehhez hozzá. Valószínűleg Kecskeméten, Katona Sándor házában.⁹

A költő Sándor öccsén és a feleségén kívül aligha tudott arról valaki, hogy egy effélék iránt érdeklődő tizenkét esztendőes diágyerek, aki rokonként náluk lakott, a kamrájukban egy hombár mélyén portól és pókhálótól lepert írásokat talált, köztük *A rózsza* kéziratát (id. Katona 1834-ben meg 1840-ben hasztalanul kereste, nem tudta, hova lett¹⁰), a *Jeruzsálem pusztulása* eredeti fogalmazványát, Kisfaludy Károly *Ilkájának* bírálatát, Kecskemét történetének több, részben kiadatlan részletét s Katona József életének fontos dokumentumait. A találmokra kiválogatott írásokat Katona Sándor neki ajándékozta. Miletz Jánosnak hívták ezt a kisdíjakot. Az 1860-as évek közepén már kiskunfélegyházi tanárként újra fölkereste kecskeméti szállásadóját, úgy emlékezve, hogy az 1853-ban talált iratokon kívül maradtak még a hombárban olyanok, amelyeket érdemes volna újra átnéznie. Már semmit sem talált: részben elajándékozták, ami még ott volt, részben gyűjtősnak meg egyéb házi célra felhasználták a maradék papírt.¹¹ Ez meg az ezt követő látogatásai mégsem voltak eredménytelenek: Katona Sándor ekkor beszélt neki családjukról és bátyjáról.¹²

Egy kecskeméti születésű pesti joghallgató, Lipóczy György 1864-ben találta meg Katona Sándoréknál Bárány Boldizsárnak a *Bánk bán* 1815-i kidolgozásáról készített bírálatát, Rostáját. Katona Sándor tudta, hogy mi ez, csak abban tévedett, hogy Bárány kéziratát bátyja 1817-ben készített másolatának vélte.¹³

Katona Sándor a családi házzal együtt örökölte bátyjának az írásait. Nem tudjuk, mi veszett el belőlük, azt sem, mit vitt közülük magával, amikor az 1850-es évek elején (?) a kis halasi utcába költözött.¹⁴ Vajon tőle-e és mikor kerülhetett a *Bánk bán* 1815-i kézírata arra a városszéli tanyára, ahol 1906-ban előkerült?¹⁵

Ha Katona Sándort hibáztathatjuk is, hogy bátyja írásait nem őrizte elég gondosan, mégiscsak neki köszönhetjük, hogy ezekből sok ránk maradt. Miletz Jánosnak is felróhatjuk, hogy nem elég pontos, nem „kritikai” az általa megőrzött írások kiadása, sőt hogy egy nem Katonától való mű (*A tündér alma* Ernyi Mihálytól) is keveredett közéjük.¹⁶ Mivel azonban Miletz az általa megőrzött és kiadott kéziratokat 1898-ban eladta Kecskemét városának, s azok a városi levéltárba kerültek, helyi kutatók lehetőséget kaptak volna arra, hogy a kiadását pontosítsák. Csak Hajnóczy Iván tett erre kísérletet az *Ilka*-bírálat

8 Gyulai Pál *Levelezése* 1843-tól 1867-ig. Bp., 1961, 429; Waldapfel József: *A kolozsvári Katona-kéziratok*: ItK 1935, 306–307.

9 *Kérdőjelek* 72., 74.

10 Csányi János: *Katona József*. In *Katona Emlékkönyv* 21.

11 Miletz 33.

12 Miletz 1–98. Passim.

13 Kritikai 1983. 334. A *Rostát* Lipóczy 1865-ben mutatta be a Kisfaludy Társaságban, 1869-ben publikálta a Kisfaludy Társaság Évlapjában. Betűhív kiadása: Kritikai 1983, 334–360.

14 Miletz 22.

15 *Kérdőjelek* 32–33.

16 Miletz 154–203.

szövegének javításával és kiegészítésével.¹⁷ További hasonló javításokra nincs lehetőség: a levéltárban őrzött Miletz-gyűjtemény 1944-ben megsemmisült.¹⁸

Kecskemét történetírója, Hornyik János (1812–1885) foglalkozott először érdemlegesen Katona történelmi művével. Szigorúan bírálta: „Előbeszédében nyilván gyaníttatja derék földink, hogy a város történetének kidolgozását vette föladatul, de meddig haladhatott. – tudni nem lehet.” Az édesapjától „némi haszon reményében” kiadott kötet „nem Kecskemét története, hanem csak a történelmi kútfők kezdetétől a magyar nemzet beköltözéséig a Duna-Tisza közén a népvándorlási korszak eseményeinek rendezetlen vázlata, helyenkint a történelmi források elferdítésével, – mit magáról ifjabb Katona Józsefről hinni nem lehet, föltételezni nem szabad”.¹⁹ Am maga Hornyik is Partiscummal kezdte Kecskemét történetét, Katona művére többször hivatkozott, őt idézte műve III. kötetében a címlap hátoldalán és Pusztaszerről írott könyve II. részének elején. Szilágyi Sándor egyenesen úgy vélekedett, hogy Hornyik Katona hatására lett történetíró.²⁰

Katona ügyészi-ügyvédi irataira már Horváth Döme fölhívta a figyelmet: „ha szakértő jogügyekkel akar időzni..., olvassa és tanulmányozza Katona Józsefnek a költőnek polgári és büntető pereit; nem igen találkozik irattár, hol férfias jellemet, nemes szívet, ritka becsületességet, szakértő avatottsággal páros szorgalmat tanúsítólag, példányul szolgálható szebb kincsek és szebb ügyek rejtődzenének.”²¹ Többet közölt ezekből Kecskeméten Huszár László, majd a fővárosban Porzsolt Kálmán.²²

A fiatalon elhunyt Csanádi Sámuel (1863–1887) kecskeméti ügyvéd még joghallgató korában a Pest Megyei Levéltárban fedezett föl Katonától való iratokat. Egyikre, a Nyitra megyei alispán vádját visszautasító feleletére Székely József főlevéltárnok közlése hívta fel a figyelmét, de ezt a Nyitrára került iratot már nem találta meg.²³ Egy másik iratot, amely az 1970-es években a Pest Megyei Levéltár nagykőrösi osztályára került, ő közölt először.²⁴

Igen érdekes Csanádi Sámuel írása Katona sikertelen leánykéréséről.²⁵ Előadása szerint Végh Jánosnak, Kecskemét 1820–21. évi főbírájának a családja Katonáék szomszédságában lakott. A két család gyermekei ismerték egymást, Katona József a nála több mint tíz évvel fiatalabb Franciskát is. Ügyészként hazakerülve beleszeretett a fölserdült lányba. Franciskának azonban volt egy Vörös nevű huszártiszt kérője: őt választotta. „Lám ni, Franciska kisasszony, mennyit tesz az az uniformis és mily siralmas, a ki szegény” – mondotta ekkor Katona. Franciska a férjével csak öt hétig élt együtt, Vörös szívszélhűdésben meghalt. „Udvatolt-e ezután Katona az özvegynek, nem tudhattam meg” – írta Csanádi. Vajon kitől szerezte értesüléseit? Ha nem magától az özvegytől, bizonyára közeli hozzátartozójától, bizalmasától. Más forrásra hivatkozva azzal folytathatjuk, hogy Franciska 1825-ben a rá

17 L. Kritikai 2001, 201.

18 L. Joós Ferenc: *Katona József hátrahagyott kéziratainak históriája*. Kiskunság 1958, 10–11. sz. 29–36.

19 Hornyik János: *Kecskemét város története*. I. Kecskemét, 1860. VII–VIII.

20 *Emlékbeszéd Hornyik János levelező tag felett*. In *Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai felett*. Bp., 1894, 6–8.

21 Horváth XII.

22 KeL 1874. november 15., 22., 29., december 6., 13., 27.; Figyelő 16 (1884) 235–238.

23 Székely József közlése nyomán: Sütő József: *Katona József pesti prókátor „megpirongattatása” Pest vármegye előtt*. Itk 1987/88, 96–99. Újból: Kritikai 2001, 109–110.

24 Katona Józsefnek egy védő irata. KeL 1883. október 14. Újból, teljesebb szöveggel: Kritikai 2001, 113–115. A Kecskeméten, a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban található Katona-iratokról Joós Ferenc készített gépirásos jegyzéket 1976-ban. L. Kritikai 2001, 236.

25 Csanádi Sámuel: *Katona József szerelme*. KeL 1883. július 23.

maradt házban kávéházat kívánt nyitni. A Tanácshoz benyújtott kérelmét Katona írta, honoráriumot nem fogadott el tőle.²⁶ Van, aki úgy értelmezi ezt, hogy az özvegy kívánt közeledni kikoszorózni kérőjéhez, Katona azonban visszautasította ezt a közeledést. „Őt csak egyszer lehet elküldeni.”²⁷

Csanádi azt ígérte, hogy Katonának „egy másik szerelmi viszonyáról” is írni fog. Az is viszonzatlan maradt: Katona nem viszonzta annak a leánynak a szerelmét, aki azután negyven évig viselte a főügyész halála után a „szűzi pártát”, hatvanéves korában ment férjhez egy nyolcvanéves férfihoz.²⁸ Ennek a „szerelemnek” a megírására (közlésére) talán azért nem került sor, mert a család közbeavatkozott, Csanádi ugyanis a leány családnevét is említette.

Joós Ferencnek a kecskeméti *Bánk bán*-előadásokról összeállított jegyzékén²⁹ 1847–48-ban 3, 1858-tól 1867-ig 11 megnyirbált szövegű, 1868-tól 1901-ig 41 előadás szerepel. Előbb a Király Sándor-féle színházteremben (a mai Malom Központ helyén), 1868. december 26-tól a Kovács Lászlótól épített színházban (a mai Batthyány és Festő utca sarkán), 1896. október 14-étől az akkor felavatott színházban. Több előadáson léptek fel fővárosi színházak, az 1896-i színházavatón a Nemzeti Színház művészei adták elő a *Bánk bánt*. 1897. október 21-én Gustavo Salvini társulata olaszul játszotta ott Katona drámáját.

1901. november 11-én újra a Nemzeti Színház gárdája lépett fel. Az előadást követő vacsorán a II. Endre szerepét játszó Gál Gyula azt javasolta, hogy a bayreuthi Wagner-előadások mintájára Katona József születésnapján minden évben az ország legjobb színészei játsszák el Kecskeméten a *Bánk bánt*. Az ötletet lelkesen fogadták, de nem valósult meg.

A helyi sajtóban megindulása, 1868 óta számos cikk foglalkozott Katonával. Írtak a *Bánk bán*-előadásokról, Katona sirjának elhanyagolt állapotáról, a szülőházról, a rajta elhelyezendő/elhelyezett emléktábláról, a Tomory Anasztáz által a városnak ajándékozott Katona-szobor, Czékluti Züllich műve elhelyezéséről. (Az 1858-ban készült szobor előbb a régi Nemzeti Színház előtt állott, sok kritika érte, 1881-ben került Kecskemétre, előbb a Műkertben, majd a színház mellett, Vigh Tamás 1962-ben leleplezett szobra helyén állott, akkor került a Katona József Gimnázium előcsarnokába.)

1882-ben, 1883-ra átnyúlva ünnepelték Kecskeméten Katona József születésének 90. évfordulóját: a díszvacsorával záruló ünnepségen fővárosi írók és művészek is részt vettek, a család által megörzött relikviákból kiállítást rendeztek, a szülőházon emléktáblát helyeztek el. 1891-ben Horváth Döme elnökségével megalakult a Katona József Kör. 1892-ben készültek megünnepelni Katona születésének centenáriumát. Kolerajárvány miatt el kellett halasztani az ünnepséget, 1893. június 11-én került rá sor. A vasúti parkban, Katona szobránál összegyűlt ünneplőket záporosó kergette szét. Gyulai Pál, Horváth Döme és mások beszédét meg Sántha Károly ünnepi ódáját a Katona József Kör kiadásában megjelent Emléklap őrizte meg.

Kecskemétiék Katona József életével és művével kapcsolatos fölfedezéseiben sok a véletlenszerűség. Két fontos „véletlenre” sor került a XX. századnak sokak véleménye szerint még a XIX-hez számítható első évtizedében. 1906 elején Terlanday Rudolf káplán a katolikus egyház keresztelési anyakönyvében rátalált a költő keresztelési dátumára:

²⁶ Véghe Franciska kérelmét közölte Joós Ferenc: *Katona József hivatali irataiból*. Cumania VI.: (1979), 95–96.

²⁷ Rigó Béla: *Így élt Katona József*. Bp., 1991, 70.

²⁸ Csanádi Sámuel i. m.

²⁹ Joós 1957, 116–120.

1791. november 13.³⁰ Ezt követően helyesbítették a születési évet nemcsak az ezután megjelent életrajzokban, hanem – mint jól látható a nyoma – a szülőházon elhelyezett emléktáblán is.

Véletlenül fedezte föl a kecskeméti reáliskola Katona József nevű növendéke, a költő másod-unokatestvérének dédunokája az 1906–07-i iskolai évben a *Bánk bán* első kidolgozásának a kéziratát. Nem tudta, hogy mit talált, azt hitte, a nyomtatásban már számos kiadásban megjelent dráma kézzel írott másolatát. Nem vigyázott rá, már több lap hiányzott belőle, amikor 1912-ben Maglódon eladta. (Ezért említik maglódi kéziratként.) Kiadására 1913-ban került sor.³¹

Rövidítések

Emléklap – Emléklap Katona József emléksobrának Kecskeméten, 1861-dik évi Május 20-kán történt leleplezési ünnepélyéről. Kecskemét, 1861.

Horváth – Horváth Döme: *Katona József életrajza*. In Katona József: *Bánk-bán*. Kecskemét, 1856. V–XVI.

ItK – Irodalomtörténeti Közlemények

Joós 1957 – Joós Ferenc: *A vándorszínésztől az állami színházig. Kecskemét színészetének krónikája*. Kecskemét, 1957.

KeL – Kecskeméti Lapok

Kérdőjelek – Orosz László: *Kérdőjelek. Egy Katona-kutató töprengése*. Bp., 2007.

Kritikai 1983 – Katona József: *Bánk bán*. Kritikai kiadás. Akadémiai Kiadó, 1983.

Kritikai 2001 – Katona József: *Versek, tanulmányok, egyéb írások*. Kritikai kiadás. Balassi Kiadó, 2001.

30 *Katona József születésnapja*. KeL 1906. január 29. és ItL 1906, 101–102.

31 ItK 1913, 193–314; Kritikai 1983, 7–147.

Mózes Huba

Dsida Jenő levelesládájából

(1926–1938)

Dsida Jenő levelezésének számottevő része kötet(ek)ben is hozzáférhető. A költő életútját azonban további – óvó kezeknek köszönhetően reánk maradt – dokumentumok adatozzák/adatolhatják. Ezek mindegyike figyelmet érdemel, hiszen újabb információkkal egészíthetik ki eddigi ismereteinket. Az alábbiakban keletkezésük sorrendjében mutatok be újonnan előkerült dokumentumokat.

1. Dsida Jenő 1925 nyarán a felmerült akadályok ellenére sikeresen érettségizett, és még ugyanabban az évben beiratkozott a kolozsvári tudományegyetem jogi karára. Szülővárosától azonban nem szakadt el véglegesen. Erről tanúskodik az a nyomtatott *Meghívó*, amely a külföldön tanuló felsőiskolai hallgatóknak a szatmárnémeti Cecilteremben, 1926. január 3-án bemutatott műsorát ismerteti. A műsor keretében, Pakocs Károly püspöki titkár bevezető beszédét követően, mások mellett Dsida Jenő előbb maga olvasott fel verseiből, majd Mester Tibor, a budapesti Vígszínház művésze, *A patak megkísért*, Sztankóczy István színművész pedig az *Őszi dal* című, Makray József konzervatóriumi növendék megzenésítette Dsida-költeményt adta elő.

2. A fiatal joghallgató, amikor lehetősége nyílt rá, gyakornoki feladatokat vállalt. Ilyen feladattal bízta meg, például, *dr. Biró Elemér ügyvéd*, Szatmár, 1927. VI. 17. keltezésű, tek. *Dsida Jenő úrnak*, Kolozsvár címzésű, kézzel írott levelében:

Kedves Kollégám! Ha van ott olasz konzulátus, legyen szíves megkérdezni, hogy egy íves nyomtatott végzést (3 oldal), talán vigyen mintának egy ócska ingatlan-árver. hirdetőment, mennyiért fordítanak le olaszra, hitelesíteni nem kell. Mert egyik ügyemben a hirdetőment egy fiúmei cégnek kell kézbesítenem, és azt nem is expedíálják, ha nincs mellékelve fordítás. Az nem baj, hogyha vétív oda is marad, mert a terminus előtt 15 nappal ügygondnoknak kézbesítik, de expedíáltatni feltétlenül kell. –

Egy levelezőlapot mellékelek, előre is köszönöm szíves fáradozását, és remélem, rövidesen honoráriummal járó megbízást is küldhetek. –

Szívélyesen üdvözli híve,

Biró

3. A szülőváros és az új lakhely közötti kapcsolattartásban játszott szerepet Dsida Jenő régi pártfogója, *Pakocs Károly* püspöki irodaigazgató is, aki Szatmár, 1928. május 1-jei keltezésű, géppel írt és kézírásos utóirattal kiegészített, *Dsida Jenőnek* mint a *Pásztortűz* szerkesztőjének küldött levelében saját írói-költői munkásságának adatai mellett a címzett

pályakezdő verseskönyvére is kitért, utalva arra, hogy a kötettel kapcsolatos észrevételei egyúttal Czumbel Lajosnak, a szatmárnémeti *Katholikus Élet* szerkesztőjének a véleményét is tükrözik:

[1. lap]

Kedves Jenő Barátom!

Ott voltomkor verseket kért tőlem. Küldök hármat: a Páris, Nem úgy, mint azelőtt és Agy-elsötétülés címűeket.

Befejezve a regény körül való munkálatokat, újra a versírásnak adtam magam. Úgy látom, a prózairás megkívántatja velem a versírást és a versírás megint a prózairást. Pompás menedékhelyek!

Kedves jó édesanyjának szíveskedjék megmondani, hogy megjártattam egy kicsit Ilosvay kano-nok úrhoz velem küldött levelét. A nagy pakolásban és sürgős utazásban szépen a zsebemben felejtettem, és elvittem Pestre. Mikor túl voltam a határon, akkor vettem észre. Így vagy öt napot késett a sürgős levél. De célját elérte, azt hiszem, öt nap múlva is.

Verseskötetét megmutattam Czumbelnek is. Tele volt érdekes kérdőjelekkel az arca egy-egy vers elolvasása után. Annyira újszerűnek találta azokat, hogy nem bírt ítéletet mondani. És hiszem, hogy nagyon sokan járnak így a verseskötettel. Érzik, hogy igazi költészet, de még nem értik, hogy mi benne a költészet. Igen sok köztük a ködkép, ködarc, köd gondolat. Lehet, hogy ez lesz a jövő, miszticizmusra hajló, emberiség költészete. Az is lehet azonban, hogy a mi Jenő költőnk megunja a ködöt, és leegyszerűsödik az evangélium mélységéig, amely az igazi költészet örök eszménye előttem, bizonyára minden Istent kereső ember előtt is.

Ezt kívánom én bizalmasan.

[2. lap]

Roppant kíváncsi vagyok, hogy a magyarországi szépirodalmi lapok katolikus része hogyan bírálja el kötetét. Küldjön azért

1) a *Katholikus Szemlének* dr. Várdai Béla fg. tanár, Budapest, IX. Ferenc tér 1. III. 4. (szatmári származású ember),

2) dr. Czapik Gyula p. kamarás szerkesztő úrnak a *Magyar Kultúra* címére (Bpest, VIII. Horánszky u. 20.),

3) az *Élet* címére. Ezt tudja.

Ezek járnak hozzám is. Majd megfigyelem írásaikat.

Szeretettel köszönti kedves mindnyájukat:

Pakocs Károly

Ui. 1) Reményiket, Walter Gyulát melegen üdvözlöm; valamint Gyallay urat, Szász Ferenc urat és Petresné nagyszágos asszonyt, akinek férjét szentmiséimben a holtak mementójába veszem.

2) Még egy szívességre is kérném: 1924-ben a Forró szavak 10 példányát bizományba adtam a Minerva-boltnak. Azt hiszem, ott porozódik a könyv, pedig tőlem sokszor kérnek még belőle. Szíveskedjék elkérni onnan, és egy példányt a következő címre elküldeni: N. Tessitori Nóra úrnőnek, Huedin, dr. Borsay Aron címére. – A férje, Kómiós Lajos itt időzik, és kérte a

[3. lap]

könyvet. A többit pedig költségre szíveskedjék elküldeni nekem. Előre is nagyon hálás köszönet!

4. Biró Vencel, a kiváló történész Kolozsvár, 1928. május 2-i keltezéssel küld Dsida Jenőnek mint a Pászortúz szerkesztőjének kézzel írott levelet:

Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr!

Gyallay úr felszólított, hogy Lukinich Imréről, a Bethlen család tört. írójáról írjak a Pásztortűzbe. Az adatokat lassan kaptam meg Pestről, azért nem tudtam előbb elkészíteni. Tisztelettel kérdezem, szükség van-e még a megemlékezésre? Ha igen, ma du. küldhetem.

*Mély tisztelettel,
Bíró Vencel,
rk. főgimn.
igazgató*

5. A szerkesztőségi munka Dsida Jenő szerzői igényeit is alakította. Erről tanúskodik az a ceruzával írott *feljegyzés*, amellyel a költő-műfordító – feltehetően 1929 decemberében – az Erdélyi Helikon 1930. januári számában közreadott Propertius-tolmácsolásainak a második korrektúráját kísértte:

Több figyelmet kérek! Tessék utánanézni: minden hiba olyan, amely nem volt benne az első korrektúrában. (Azt is visszaküldöm.)

Dsida

Még egy korrektúrárt kérek!!!

6. Nemcsak a húszas évek közepéről, hanem a harmincas évek elejéről is maradt fenn olyan *műsorlap*, amely a fiatal költő nyilvános szerepléséről tanúskodik, nevezetesen a kolozsvári Árvaleány-nevelő Otthonnak a helybeli római katolikus főgimnázium Jósikatermében 1932. április 9-én megrendezett *Petőfi költeményei dalokban és képekben* című estjét beharangozó műsorlapja. Az est zenei műsorát Csipkés Ilona állította össze, az életképeket Tóth István rendezte, a műsorszámokat magyarázó előadást pedig Dsida Jenő tartotta.

A műsor jellegének az érzékeltetése céljából íme két műsorszám a lapról:

[...] 6. Egressy B.: *A virágnak megtiltani nem lehet. Vegyeskar. Az élőképben részt vesznek: Appán A., Dsida A., Gurát I., Hantos B., Retezár A., Zsigmond E.*

[...] 14. a) Arany J.: *Csokonai. Éneklik: Petrán Ibolya, Miklós Károlyné, Tepser Richard, Bartha Gyula. Az élőképben részt vesznek: báró Bánffy D., Nagy E., Nagy M., Nagy M., Paull M., Szász E., Tamás J., Tatár F., Thury Zs., Vásárhelyi M., Vasváry P., Venczel J., Vékás L., Vikol B., Veszprémy Á., Zalányi T. [...]*

7. Az Erdélyi Helikonban 1932 októberében látott napvilágot Dsida Jenő *Kóborló délután kedves kutyámmal* című, klasszikus veretű, nagylélegzetű lírai riportja, amelynek olvastán az irodalomértőknek lehetetlen volt rá nem döbenniük a költő rangjára. Erről árulkodik Mécs László Helmece, 1932. november 2-i keltezéssel a *Pásztortűz szerkesztőjének* – kikövetkeztethetően Császár Károlynak – küldött kézírásos levele, amelyben a szerző a maga mindennapjait leíró sorok után végül lelkes szavakkal méltatja Dsida Jenőt és nemrég megjelent költeményét:

[1. lap]

Kedves Szerkesztő Uram,

ha tudná, mennyire kapkodó életet élek, nem ítélné el azért, hogy oly keveset törődöm a Pásztortűzzel. A többi lapokba azért jut vers, mert öcsém küldi el a szerkesztőségekbe! Szeretettel és örömmel állok rendelkezésére, csak hébe-hóba két sorral, lelvápon figyelmeztessen! Legújabb verseimet mindig nagyban elküldöm öcsémnek, ő egy szűkebb baráti körrel mindig megvesézi, megbírálja, megrostálja, aztán szétosztja a lapoknak. Itthon, mikor megírom, utána egy-két

hónapig képtelen vagyok magam jól megítélni egy-egy új írásomról, hogy mennyi ereje van az Élet számára. Mert amint nem élek literátus életet, úgy soha még nem volt eszemben irodalomtörténet, szobor, kritika számára írni. Aki egyiptomi József történetét írta, csak az Élet járhatott eszében. Életem tipikus életes élet, távol minden byroni, rimbaud-i vagy más romantikus költő-ideáltól. Úgy pasztorálok, mintha valaki egy nagydarab árpakenyeret emberré lelkesítene, aztán rászabadítaná

[2. lap]

egy kis várocska katolikusaira. Az egész Bodroghöz bűcsűim egyszerű kis parasztnak, munkásoknak prédikálok, 4 filiában s itt Helmeceen heti 16 órában hittanokat járok tanítani autón, kocsin, szekéren, gyalog, minden lakodalomban, dísznótoron ott vagyok, temérdek vendégem van (10 hektó borom fogy egy évben). 37 városban szavaltam jan. 1. óta, 4 hetet töltöttem külföldön az írországi euch. kongr.-sal kapcsolatban — s újabban vadászom nagy bőszen. Hetenként 20-30 levélre kellene válaszolnom, de ki győzi?! — Az itt mellékelte verset is elküldtem öcsémnek Pestre, de tudtommal eddig sehol sem jelent meg! Ha nem közölhető, vagy gyengének tartja, vagy megjelenik közben valahol, szíveskedjék nekem megírni Pestre (Baross u. 10). Holnap indulok kéthetes fársztó turnéra, talán 12 városban kell ezalatt szavalnom!! — Dsida Jenő kutyaverse a Helikonban egészen elragadott! Évek óta figyelem, hogy fut ez a fiatalember Erdélyben az élre, milyen frissen, komolyan, a Múlt minden sijnét tovább rakva, klasszikusan és mégis elevenen, mint a Tavas. Nagyon szeretem! Adja át neki legmelegebb baráti üdvözlésemet!

Szeretettel üdvözlöm,
Mécs László

8. Dsida Jenő szerzői, írástudói igényességéről vall az a kézírásos levele is, amely az Erdélyi Tudósító szerkesztőjének, Veress Ernőnek az Erdélyi Tudósító almanachja 1933 című kiadvány számára küldött *Panasz gyengülő gyökerekről* című verse gépiratos lapján olvasható:

*Főtisztelendő Szerkesztő Úr,
igen szeretném, ha a fentiek közül kiválasztott versek korrektúráját elolvashatnám. Méltóztassék édesapámnak megmondani, miképpen és mikor volna az lehetséges.*

Őszinte, mély tisztelettel:

Dsida Jenő

Ui. Az arcképet visszakérem.

Dsida Jenő említett versét vélhetően 1932 decemberében, *Az uccaseprő* és az *Öreg postás a város végén* című versével együtt küldte el Veress Ernőnek.

9. A költő ihlető műzsjának, későbbi feleségének ceruzával – kikövetkeztethetően 1934-ben – papírra vetett *sorai* olvashatók Dsida Jenő *Sóhajnyi versek* (Narkózis, Vízmenti ballagás, Csend a tapon) című gép-, illetve kézíratos ciklusának a hátlapján:

Jenő! Nagyon örövendek, hogy ma este együtt vagyunk. Remélem, nem fáj nagyon a feje.

Melly

10. Bethlen Györgyné, a katolikus nőmozgalom egyik kiemelkedő erdélyi személyisége Kolozsvár, 1935. március 19-i keltezésű, kézírásos levelében kéri Dsida Jenőt közreműködésre egyik rendezvényükön:

[1. lap]

Kedves Dsida Jenő!

Egy nagy kérésünk lenne. Ugyanis a Soc. Missio-társulat a Napközi Otthona javára április 4-én este 9-kor a piarista gimnázium dísztermében hangversenyt rendez, és abban kéri szíves közreműködését egy rövidebb novella vagy essay felolvasására. Nagyon kérjük, vállalja el, hisz a kolozsvári közönség

[2. lap]

már olyan régen nem hallotta. Szíves választát minél hamarabb kérem, és ha az igenlő lenne, amit nagyon remélünk, úgy arra kérném, h. egyben szíveskedjék a felolvasása rövid vázlatát is elküldeni, mivel azt az engedély miatt a hadtesthez is be kell adni.

Sok szívélyes üdvözzlettel,

Bethlen Györgyné

A levél nemcsak Dsida Jenő társadalmi szerepvállalásának jellegét, hanem a kor sajátos cenzúra-viszonyait is érzékelteti.

11. Nagyvárad, 1936. szeptember 6-i keltezéssel, az *Erdélyi Lapok* fejléces papírján, küld gépirásos levelet *Bélteky László Dsida Jenőnek*. A levélben Paál Árpád főszerkesztő megbízásából kéri a *Keleti Újság Anyanyelvünkért* – amint tévedésből ő írja: *Anyanyelvünk* – című nyelművelő rovatának addig megjelent közleményeit:

Kedves Jenő,

általam kér Paál Árpád főszerkesztő úr a következő nagy szívességre:

Ha nem jelent számodra különösebb terhet vagy fáradságot, légy kedves, és küldd el számunkra a Keleti Újság valamennyi vasárnapi számát, illetve a lap valamennyi vasárnapi számának azokat az oldalait, melyekben az egyébként kitűnően szerkesztett „Anyanyelvünk” című rovat megjelent, kezdve a legelsőtől. Nagyon kérünk, hogy amennyiben nincsen különösebb akadálya, tedd meg ezt a nagy szívességet, amit előre is hálásan köszönünk, és hasonló ügyekben mindig rendelkezésedre állunk. Költségeidet természetesen utolsó baniig számítsd föl, s azt mi postafordultával megtérítjük.

Végül pedig ne haragudj, hogy ilyen ügyekkel háborgatunk!

Baráti szeretettel üdvözöllek:

Bélteky Laci

12. Bélteky László levelének az aljára Dsida Jenő ír pár sort ceruzával, 1936. szeptember 8-i keltezéssel, a *kiadóhivatalnak* címezve:

Kérem, hogy az alább felsorolt vasárnapi lapszámainkból azokat az oldalakat, melyeken az „Anyanyelvünkért” című rovat megjelent, az „Erdélyi [javítva: Magyar] Lapok” szerkesztőségének, Oradea, Reg. Carol II. No 5. megküldeni szíveskedjenek. A költségeket fenti lap megtéríti.

Dsida Jenő

1936. április	12.	(húsvéti szám)
"	"	26.
"	május	3.
"	"	10.
"	"	17.
"	"	24.
"	"	31.
"	június	7.

" " 14.
 " " 21.
 " " 28.
 " július 5.
 " " 12.
 " " 19.
 " " 26.
 " augusztus 9.
 " " 15.
 " " 30.
 " szeptember 6.

13. 1937 nyarán Dsida Jenő és Imbery Melinda házasságot köt. *Dsidáné Csengeri Tóth Margit* hosszú kézirásos levélben számol be a nászutasoknak az elutazásuk utáni eseményekről:

[1. lap]

Drága Gyermekeim!

Várora várt értesítéseket tegnap, kedden de. kaptuk. Hála Istennek, hogy jól vagytok. Remélem, ott nem ilyen vizenyős az időjárás, mint itt, mert az belerontana erősen a szép programotokba.

Szombaton, miután az állomásról hazaérve megebédeltünk, és egy kis pihenést markíroztunk, lementünk Feriékkel Berényiékhez Micit meglátogatni, aki másnap felkelt ugyan, és el is jött hozzánk, hétfőn azonban újból lefeküdt, s még most is kitartóan beteg. Igen rosszul néz ki szegény gyermek.

Hazafelé jövet Feri b.-ék látogatást tettek Imberyéknél. Mikor bementünk, a két „bús öreget” ott találtuk az ebédlőasztalnál éppen azon tanakodva, vajon hol vannak most a gyerekek... Segítettünk tanakodni.

Hazafelé jövet éppen kifogtuk a V. [...] esküvőjét, ami az egész várost felforgatta.

[2. lap]

8 nyoszolyó pár, 13 autó stb., szóval nagy volt a parádé. Az utca, a templom tömve – Nekem mégis úgy tűnt, hogy üres minden, lélek nélküli. A Ti szerény kis esküvőtök szebb volt, mély és meleget sugárzó.

Vasárnap du. 3-kor megnéztük a „Meseáruházat” Ackóval. Ügyesen játszott, sok tapsot kapott.

½ 8-kor vacsoránál ültünk épp, amikor Imberyék érkeztek visszaadni a látogatást. Elbeszélgettünk kedélyesen. Közben megeredt egy 3 órán át tartó eső, Feri bácsiék ¼ 10-kor kocsin kimentek az állomásra. Mi még vagy ¾ órát beszélgettünk, mire esernyővel, kabátokkal és váltott cipővel felszerelve, hazaindult az Imbery pár is.

Hétfő reggel legelső dolgom volt elmenni a Kálvin utcába. Sajnos, 1-jén este már kiadták a lakást annak az öreg párnak, akiről a házmesterné is tett említést. Azóta állandóan úton vagyok reggeltől – 2 óráig, 4–8-ig minden nap lakást keresek, de még minden pozitív eredmény nélkül. Ez a Fürdő utcai teljesen bizonytalan, amennyiben nem tudnak

[3. lap]

okot találni a felmondásra, ugyanis pontosan fizetnek. Aránylag igen kevés a megfelelő lakás. A modern 2000 lej. A nem modernben nincs fürdőszoba, vagy ha van, mint az egyik[ben] a Teleki utcában, 1625 lej, de oly szűk [az] udvar, sötét és levegőtlen, hogy azt nem lehet kivenni. Tegnap a Monostori utat jártam be. Ott Babcsáktól [a] 3. kapu, van egy kétemeletes ház az udvarban, a tanítók háza, [a] Státusé. Csupa 1 szoba-konyha fürdőszobás lakás van benne, ára 1600 lej. Rebesgetnek

valami olyast, hogy az I. emeleten egy Szentimreiné nevű elvált asszony valószínűleg kiköltözik nov. 1-jén. Ma reggel 9-kor már fent voltam az irodában a III. emeleten Mohay tanfelügyelőnél, azonban ő csak hétfőn lesz itthon. A Zápolya u. 21. szám alatt szintén van egy nem modern és véletlenül mégis fürdőszobás lakás. Áll egy 2 ablakos utcai szobából, egy sötét udvari szoba, konyha, sötét fürdőszobából és hozzátartozó mellékdolgok, pince, padlás, fásszín stb. Imrei dr. belgyógyász háza. Ma együtt mentünk Rózika néniével hozzá megbeszélni. Hajlandó mindent újra festetni, konyhát újra padlóztatni, vízvezetéket tenni a konyhába, ha 2 havi lakbért előre kifizetünk, mert nincs

[4. lap]

mivel hozzákezdjen. A lakbér havi 1700 lej, ebből egy banit nem enged. Azt mondtam, megírom Nektek, hétfőig vár a válasza. Hétfőn azt is megtudom Mohaytól, van-e remény arra a másik lakásra. Ha ezek közül egyik sem lesz, akkor majdnem nyugodtan mondhatom, hogy nincs semmi remény ilyen beosztású és ilyes árú lakásra. Még csak az Attila út környékén nem jártam, a város többi részét bejártam. A Rákóczi útra nem is megyek, mert az már túl messze van Neked. Nem is hinné az ember, hogy egy ilyen nagy városban ne lehessen ilyen lakást kapni, azaz hogy lehet, de 2000 lejért. Nem is tudom, most már mi lesz, mert ez a háromnapos erőlködés nekem egy kicsit megártott, rosszul lettem. Az augusztus is rohamosan telik, valahová mennünk kellene egy kis ideig pihentető nyugalomba, de akkor nincs ki járjon a dolgaitok után. Mamukát nem tudom hagyni, pedig ha nem megyünk, baj lesz. Tatyuka is igen kimerült. Valahová ide a környékre kell mennünk, ahonnan hamar haza lehet jönni szétnézni. Várom, Fiam, Tőled a választ, be tudsz-e menni a megírt feltételekbe. Az a kis lakás elég jó lenne.

A levél itt megszakad, befejezése hiányzik. A levélben említett egyik név olvashatatlan, ezt szögletes zárójelben kipontoztam.

A fent leírt fáradságos lakáskeresés egyébként eredményesnek bizonyult: a nászútról hazaérkező fiatalok valóban az egykori Zápolya utcában kezdték meg közös életvitelüket.

14. Az ifjú házaspár Dsida Jenő 1937. november 15-e és december 10-e között bevételeit és kiadásait egy ún. *Pénztárfüzetben* részletezi. A kéziratos feljegyzések fejléce az első laptól a nyolcadikig: *Bevétel/Kiadás*, felette a hatodik lapon 1937. december, a hetedik és a nyolcadik lapon *December* olvasható. A fiatal házaspár anyagi gondjainak érzékeltetése céljából idézem előbb a *Bevétel* rovat első feljegyzéseit:

Nov. 15 fizetés nov. 100
Fizetés, októberi hátralék 460
Kölcsön 15000
B. P-tól 60

Majd idézem párhuzamosan a *Kiadás* rovat november 14–15-i feljegyzéseit is:

XI. 14. Kamat Mezőgazd. 385
Szabónak 300
Vacsora 40
Adósság 249
Vendéglő, adósság 147
Váltóra 60
Koszt 1000
Házbér (nov.) 1800
Mellynek születésn. 500

	Újság 2
	Virágkarók 60
	Hanzi 5
	Cigaretta, gyufa 11
	Borravaló (szabó) 8
	EMKE 20
	Taxi 30
	autóbusz 5
" 15	cigaretta 5
	dohány 12
	mozi 30
	Vacsora 50
	borravaló 2
	ondolálás 200
	villany 80
	pénztárdozoz 75
	füzet 12
	autóbusz 5
	fröccs 5

15. Sándor Judit, a fiatal költő és jó barát Kolozsvár, 1938. április 5-i keltezéssel küld kézzel írott levelet a súlyos beteg Dsida Jenőnek:

[1. lap]

Kedves Dsida Jenő!

„Már éppen írni akartam, mikor azonban közbejött szomorú állapotom.” Így kezdek én is a Maga mintájára levelem. Biharfüredről hazajöve nemsokára beteg lettem, nem vagyok most sem jól még, és emiatt nem jelentkeztem ily soká. Szerettem volna pedig mielőbb írni, mikor hallottam, hogy mennyire rosszul van, a sors azonban úgy akarta, hogy baráti együttérzés kedvéért én is beteg legyek. Tegnap keltem fel először egy elég sokáig húzóódó és nagyon fájdalmas gyomormérgezés után, ami főleg nagyon legyengített, és azt hiszem, hogy csak azáltal nem tett egészen tönkre, mivel Biharfüredről hozott tartalékerőim egy kis ideig állták a harcot.

De Maga, szegény ember, mi van és mi lett híradása óta Magával??! Lapjának megérkezése után Etelka mondta nekem, hogy a Dsida házaspár egyik tagja milyen nagyon jól, másik tagja milyen nagyon rosszul nézett ki az együtt töltött bálon. Azonban azóta még folyton betegnek lenni... jaj, jaj, ezt igazán nem a Maga szívének találták ki. Papa tudta meg tegnap, hogy hol fekszik, én pedig most már azt szeretném nagyon tudni, hogy hogy van, és hogy lesz-e ebből mielőbb gyógyulás? Kérem

[2. lap]

Mellyt, hogyha nem fárasztja, írjon nekem hogyléte felől néhány sort. Előreláthatólag én a hét végéig benn leszek még. Igazán kívánok Magának mielőbb gyógyulást és ezenkívül gyors megerősödést!! Maga ez alkalommal ne írjon nekem, még akkor sem, ha valahogy még lenne is ereje hozzá. Ez nem beteg embernek való. Kedves lev. lapjának nagyon örültem, de az írás fáradsága miatt ekkor is sajnáltam Magát. Hiszen írta, hogy mennyire gyenge, és én mostani tapasztalatom után nagyon tudom, hogy milyen idegesítően kínzó érzés ez. Tehát ettől legalább kímélje meg magát, és igyekezzék minél előbb véget vetni mindennek! –

Na és most nem kínozzon tovább beteg szemét, a dolgok tisztázása miatt csak azt írom még meg, hogy én februárban nem pillanatnyi rosszullét miatt mentem 6 heti kúrára a hegyek közé. Régebbi

idő óta húzódo szívidegesség és ezzel járó gyors fáradás készítetett arra, hogy a havas fenyvesben keressek pihenést. Az ott töltött idő nagy békéjével, csendjével gyönyörű volt, és le is vitte nyári 136-os pulzusomat 84-re. Hálás vagyok emiatt és még sok felejthetetlen szépség miatt a hegyeknek nagyon. –

Tehát nagyon várom a kért tudósítást, és remélem, hogy az utóbbiaknál egy kicsit jobb híreket fog tartalmazni. Mellyt sokszor csókolva ezer üdvözlötet küld:

S. Judit

Én is nagyon kívánom a várva várt gyógyulást!!

Etelka

Ezt a – bizakodó volta ellenére is aggodalmas, ám aggodalmasan is csipkelődő vagy talán mégis inkább szemrehányó – levelet egy másik levelesládának, a fiatalon elhunyt költő emlékéét őrző Imbery Melinda levelesládájának a dokumentumai követhetik.

Iványosi-Szabó Tibor

XVII. századi népművészeti motívumok Kecskeméten

Elgondolkodtató, hogy a már régmúltnak mondható történelmünket sem tudjuk azonos mércével mérni. Történezeink hosszú időn át szívesebben foglalkoztak a XVI. század eseményeivel, mint a következőével, vagy a későbbiekével. Úgy tűnik, irodalomtörténezeink körében tovább él ez a tudományos életben szerencsésnek éppen nem mondható megközelítés. Legalábbis ezt érzékelteti a közelmúltban megjelent *A magyar irodalom történetei* című háromkötetes munka (főszerkesztő Szegedy-Maszák Mihály) első kötetének összeállítása. Az 1800-ig terjedő időszakot átfogó feldolgozások között nem jutott hely a század egyik, kétségtelenül meghatározó, irodalmi alakjának, Pázmány Péternek, a „magyar próza atyjának” (Kosztolányi).

Helytörténetírásukban is még mindig fellelhető ez az egyoldalúság. A szakfolyóiratok és a kiadók szívesebben fogadnak, publikálnak olyan forrásokat, feldolgozásokat, amelyek a terjeszkedő törökök elleni végvári harcokkal vagy a XVIII. századi kuruc portyákkal foglalkoznak. A „nagy század” hazai — az említetteknel jóval nagyobb hozamú — vergődései-vívódásai iránt sokkal csekélyebb az érdeklődés. (Nem véletlen, hogy történelmi tárgyú játékfilmjeink témaválasztásánál is feltűnik ugyanez az elfogultság.) Ezen a mentalitáson szűkebb pátriánk sem tudott felülemelkedni. A Kecskemét monográfiája I. (és mindeddig utolsó) kötetében bántóan csekély figyelmet kapott ez az időszak. A három részre szabdalt országunk legnagyobb mezővárosának XVII. századi szellemi életéről, kultúrájáról pedig szinte említés sem történik. Pedig itt található a hódoltság területén fennmaradt legnagyobb levéltári anyag. Itt és most csak a korabeli mezővárosi népművészet egyes elemeinek felidézésével, néhány motívumának közreadásával kívánom felhívni a figyelmet arra, hogy a hiányok mérséklése érdekében nem lenne haszontalan az eddigi-eknél alaposabban vallatóra fogni ezeket a pótolhatatlan forrásokat.

A korabeli mezővárosok ötvösművészetét már ismertette egy igényes kötet. A textíliák, a bőrök, a fák lényegesen romlandóbbak, mint a fémek. A rendkívül drága főúri ruhákból, bútorokból szerencsénkre így is jelentős számban őriznek múzeumaink e korból csodálatosan szép darabokat. Sajnos nem mondhatjuk ezt el a népművészetnek és a népi iparművészetnek a területeiről. Pedig még ezekben a keserves évszázadokban is mindennapos igény volt a hétköznapi ruházati cikkek, eszközök, szerszámok szépítése, igényes megformálása. Ha eredeti darabok nem is, de néhány szűkszavú leírás segíti ezek felidézését. A tanács 1675-ben Szana Mihálynét — egyik helybeli *gazda* özvegyét — szerződtette konyhájának vezetésére. A hagyományoknak megfelelően rögzítették bérét, amely 14 tallér készpénz mellett kész árukat, anyagokat is tartalmazott: „*egy rása kurdi bélés, zsinor, egy rókabőr, szederjes fejtű szoknya. Két sing fejtű, egy vég törökvászon, két pár csizma kordován, két*

ümegváll, három főrevaló, két futa, egyik selyemaljú, a másik közönséges". A szakácsnők korábbi és a későbbi konvenciói jelzik, hogy nem egyedi esetről van szó. Az igények és kívánságok egyénenként és esetenként erőteljesen változtak, így legalább a különféle öltözékek és anyagok nevének felsorolásával tudjuk érzékelteni, hogy még a gazdatársadalom szegényebb rétegében is milyen figyelemre méltó igények rögzültek sok évtizedre: perpetula szoknya, zobbony, szederjes zobbony, saru, gyolcs, patyolat, muhar mente, zsinoröv, bagaria szoknya, előkötő, szederjes rása kötő, fekete bársony, szoknyának való fajlandis, ingnek való buljavászon, kürdinek való szederjes rása, zöld bársony, fakó kötő, fekete rása kötő, fekete rása kürdi bélésével, fekete bagaria szoknya, muhar vállravaló stb. Csak a felsorolt jelzők is meggyőzhetnek bennünket arról, hogy ezekből az anyagokból valóban színes öltözékek készülhettek. Aligha kétséges, hogy a jobb módú és az igazán gazdag cívisek asszonyai, lányai még nagyobb választékból állíthatták össze ünnepi öltözéküket. Annak érzékeltetésére, hogy milyen igények merültek fel és váltak valóra, csak egyetlen példát említek. 1680-ban az egyik gazdag cívis ládájában lévő portékák leltározásakor rögzítették: *„annya ruhája ára tallér 31”*. Ennek igazi értékét az jelzi, hogy az örökség része volt egy csikó, amelynek az ára 27 tallér, ami egy pásztor vagy béres egész évi keresetével volt egyenlő. Sajnos arra nincs semmiféle utalás, mitől lett ennyire drága ez az öltözk.

A szép eszközök és a szép ruházat iránti igény a szegényebb rétegek között is folyamatosan fellelhető. A béresek és a cselédek régtől fogva a legközönségesebb tárgyaikat, szerszámaikat is gazdagon díszítették. Többek között a jármokon a *„festett, szerfelett görbe béléfnak és hasonló tsifraságú tézslafejnek”* a készítésére olyan fokozott figyelmet fordítottak, hogy a magisztrátus rendeletekkel igyekezett ennek korlátot szabni. A hajadonok pedig apró tárgyak készítésével és ajándékozásával jelezték, hogy szívesen látják a velük kacérkodó legény közeledését: *„Horpasz Sára jegykendőt és gatyá madzagot, cifrát, varratott Sakai Miklósnak.”* A paraszti közösségekben cifra ködmön és a cifra szűr később általános ünnepi viseletté vált. Azonban a rendi-feudális társadalomban a szolgálak, a cselédek ruházatukban sem lehettek hasonlóak gazdáikhoz. Ők azonban ezeket a határokat ismételtlen igyekeztek átlépni, ezért a hatóság újabb és újabb rendeletekkel és súlyos büntetésekkel próbálta igényeiket visszaszorítani, vagy legalábbis fékezni. 1689-ben *„Dékány György uram fejős juhászának Komáromi Szűcs István egy mód nélkül való czifra ködment csinált [a] város és magok [a] czehek tilalma ellen, azért... Komáromi Szűcs büntettetik meg 12 forintra és a foházban az ködmennek az czifráját fejcsé le...”* Aligha kétséges, hogy hasonlóan díszes felsőruhákat a gazdák már régtől fogva használtak. Az idézetből az is kiderül, hogy nem a vásárban szerezte be a juhász a ködönt, hanem egy helyi iparos munkája volt az, aki minden bizonnyal társaival együtt sok hasonlót készített már a város gazdáinak.

Múzeumaink jelentős számban őriznek a XIX. és a XX. századból való cifraszűröket. Ezek legfőbb díszzeit, vagy legalábbis azok számottevő részét eleiktől örökölt minták alapján készíthették. Ha nem áll rendelkezésünkre korábbi évszázadokból legalább néhány meghatározó motívum, nem érzékelhető a változások jellege, és óhatatlanul visszavetítjük ezeket a kikristályosodott formákat az előző korokra. Kecskemét város tanácsának XVII. századi nyilvántartásaiban maradt ránk néhány minta, amelyek a népművészet e területének fejlődését kutató szakemberek számára fontosak lehetnek.

A legrégebbi emlékünkhöz az adószedő bíró 1662. évi nyilvántartásában van. Az egyik üresen maradt oldalon találjuk — talán kötetben gyakran fellelhető egyik tollpróba — a kissé elnagyolt, néhány részletében esetlenül rajzolt, javított virágmintákat és indákat, amelyek azonban még ilyen formában is feltétlenül alkalmasak arra, hogy összehasonlítsuk a későbbi évszázadokban készült varratokkal.

A következő, ugyancsak tintával készített rajz 1685-ből való. Valószínűleg valamelyik kisbíró, vagy az annak munkáját segítő deák firkanthatta a robotlajstrom egyik üresen

istaz Galt/
izra Kijona

Mödoke - György volt
~~János~~ volt Kalmán
Kalmán Kalmán

istaz Galt/
izra Kijona

Kaladóra.

el Bököt

maradt lapjának szögletébe. A kinyílt tulipánt idéző formákat figyelemre méltó biztonsággal és nagy rutinnal vetette papírra. Ez minden bizonnyal már akkor közkedvelt motívum lehetett, mivel a következő évi nyilvántartásban ehhez nagyon hasonló rajz lelhető fel. Nem valószínű, hogy azonos kéztől származik, mivel itt a vonások bizonytalanabbak, de a tollrajz is tisztán és határozottan megformált elemeket mutat be. Néhány oldallal odébb egy újabb, ezúttal egyszerűbb motívumot rögzítettek, amely a kivitelezés szintjét tekintve az utóbbi rajzzal mutat rokonságot.

A legösszetettebb és kétségtelenül a legszebb rajzot egy évvel később, 1686-ban örökítették meg egy hasonló kötetben. Ez is tollrajz, amely azonban már nem egyetlen motívumot tartalmaz, hanem különféle elemeket. Ennek az a különleges értéke, hogy a jelentős számú motívum elhelyezését, azok kapcsolását és összefűzését is jól érzékelteti. Bár ilyen formában ez csak egyetlen „lelet”, mégis képes felidézni, sőt dokumentálni ezen kor mestereinek rendkívüli igényességét és művészi összhangra való törekvését. Külön is érdemes felhívni a figyelmet arra, milyen könnyed a vonalvezetés és a részletek beillesztése. A megfelelő biztonság nemcsak kiváló rajzkészség, hanem nagy gyakorlat eredménye lehet. Ezek alapján már a XVII. századi mezővárosainkban joggal beszélhetünk kiforrott és magas szintű népművészetről. Ki tudja, hogy Komáromi István szűcs számára mi volt a nagyobb büntetés: saját *alkotását*, a „műves” és élénk színekben pompázó díszeket eltávolítani a „mód nélkül való” cifra ködmönrről, vagy néhány napot eltölteni a város börtönében.

Még egy újabb virágmintákat megörökítő rajzot érdemes felidézni. Ezt minden bizonnyal ugyancsak az 1686. évi robotlajstromot vezető deák vetette papírra. Ezúttal nem egy üresen maradt oldalt, hanem a kötet hátsó borítójának belső lapját díszítette velük. Formájában, arányaiban szorososan kapcsolódik az előzőkhöz. A virágszál végéhez kapcsolt szív alak a korábban említett rajzokon is fellelhető. Bár — az ugyancsak tollrajzon — több virágfej vehető ki, ezek kivitelezése és főként összefűzése lényegesen kezdetlegesebb a fellelhető legszebb kompozíciónál. Mégis közreadása azért célszerű, mivel a nagyon csekély mennyiségű emlékek nemcsak a számát, hanem bizonyító erejét is feltétlenül növeli.

Természetesen az itt bemutatott töredékek önmagukban nem elegendőek sem e kor népművészetének megrajzolására, sem pedig a helyi sajátosságok pontos feltárására. Azt viszont feltétlenül elősegíthetik, hogy az egyes elemek és összetettebb motívumok fejlődését, változását, vagy éppen következetes megőrzését a szakemberek nyomon kísérhessék. Még néhány hasonló töredék feltárása, közreadása után pedig nemcsak hiányérzetünk csökkenhet e területen, hanem legalább fölsejlik, valójában mit örökölhettünk a késő középkorból és a kora újkorból, milyen értékeink mentek veszendőbe, mivel lettünk szegényebbek. És talán sugallhatják azt is, hogy érdemes a régi levéltári anyagot nagy körültekintéssel tovább viallatni.

(Az egyes rajzok lelőhelyei:

Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára

IV. 1508/c 1662. 178.

IV. 1504/m 1685. 216.

IV. 1504/m 1686. 77.

IV. 1504/m 1686. 193.

IV. 1504/m 1686. Hátsó borító belső oldala.)

Kovács Krisztina

„Szerves törmelékek”

Mészöly Miklós: Műhelynaplók

Mészöly Miklós *Műhelynaplók* címmel sajtó alá rendezett naplóit 2007-ben adta ki a Kalligram Kiadó. Az anyagot gondozó és szerkesztő Thomka Beáta és Nagy Boglárka a naplók értő ismerőiként alapos kutatómunka után biztosan mozognak a nagy terjedelmű szöveg-halmazban.

Thomka Beáta *Prózai archívum. Szövegközi műveletek* című kötetében, amely a *Műhelynaplók* kontextusában olvasva fontos kiegészítéseket tartalmaz, Mészöly prózapoétikáját az „áthajlások, átvételek, átírások, idézetek, motívumátdorolások, kijegyzések, szövegkivágatok, beékelések” szövevényeként definiálja. Korábbi, a Mészöly-prózával is foglalkozó tanulmányköteteiben (*Beszél egy hang, Glosszárium*) és Mészöly-monográfiájában erre a formára a „szerves törmelékek” kifejezést használja. Ezek a diszinkciók a *Műhelynaplók* olvasásához is megfelelő stratégiát szolgáltathatnak. Az ebben a kötetben közreadott naplójegyzetekre a Mészöly kapcsán sokat említett „szikárság” poétikája jellemző, a személyességet szinte teljesen mellőző olvasónaplókról, jegyzetekről van szó, amelyek lapjairól a Mészöly-novellisztika kutatásához nélkülözhetetlen művelődéstörténeti, jog- és társadalomtörténeti, filozófiai horizont rajzolódik ki, az olvasás módjaként a szerző számára fontos retorikai, stiláris és szemantikai alakzatként a nyomozást határozva meg.

A Mészöly-próza legfontosabb közegeként létrejött, „Dél-Dunántúlba sűrített virtuális Közép-Európa” (Márton László) olyan tér, amelynek megalkotásához, autentikus működéséhez egy levéltáros szorgalmára volt szükség. A szerző által gyakran használt fragmentáltság olyan elem, amely a prózában és a *Műhelynaplók* lapjain egyaránt jelen van, a hatalmas ismeretanyagot sokrétűen használó struktúráként. A naplók jegyzetei a Mészöly-próza más elemeihez hasonlóan a szövegek közti átjárhatóság feltételrendszerében mozognak, létrehozva azt a jól ismert „műközi tematikus hálót” (Thomka Beáta), amely nem kelti a megismerés teljességének illúzióját, ehelyett elsősorban kérdéseket fogalmaz meg. A szerző esszéi, valamint a Mészöly-kutatás prózapoétikával foglalkozó aspektusai ugyanazon kérdések körül forognak: az „elmondhatóság határai”, a narrátor pozíciója, a filmes narratológia és a szöveg kapcsolata, valamint a történelmiség kontextusában születő, de időtlenként működő anekdota, amelynek jellegét az őt körülvevő tér határozza meg. A most közreadott *Műhelynaplók* jegyzetei ugyanezeket a témákat járják körül, a különböző szövegváltozatok közreadása, hozzáférhetősége a filológiai kutatás további lehetőségeit nyitja meg.

A szóban forgó horizont elemei elsősorban a Mészöly-novellisztika és az esszék vizsgálatához adnak új információkat, megközelítési módokat. A naplók jegyzetei a novellás kötetek szövegeinek ósváltozatait, elsősorban a *Merre a csillag jár, a Sutting ezredes tündöklése, a Volt egyszer egy Közép-Európa, a Wimbledonj jácint, a Hamisregény* kötetek szövegeinek variánsait tartalmazzák. Mivel ismétlődő történetekről, szövegváltozatokról, egymáshoz képest átszerkesztett, módosított kötetkompozíciókról van szó, a naplók az említett szövegek genealógiája szempontjából is fontos információkat hordoznak.

A források ismerete, művelődés- és mentalitástörténeti szakirodalom immár alapos felfejtése, beazonosíthatósága az ebben a kontextusban elhelyezhető novellák olvasásához nélkülözhetetlen (mint a *Fakó foszlányok nagy esők évadján, Magyar novella, Anno, Pannon töredék, Legyek, legyek, az elmondhatóság határa, Szárnyas lovak, Térkép Alicsáról esetében*). A tárgyalt vendégszövegek feltárása mindig is a kutatás egyik legizgalmasabb kérdése volt (ld. Jankovich Józsefnek a *Fakó foszlányokról*, Szalybély Mihálynak a *Bolond utazásról* írt tanulmányai).

A naplók olvasása során feltárul az a mikrotörténeti diskurzus, amely a részletek, a nagyobb folyamatok mögött rejtőző történetek felkutatása köré szerveződik. A mozzanatok körberajzolása, a mozzanatokban meglelt rés keresése a Mészöly-szöveg univerzum egyik alap gondolata, amelyről a naplók szöveg-halmazában járva egy pillanatra sem feledkezhetünk meg.

Jó példa erre az a bő ismeretanyag, amely a boszorkányperek jogtörténeti irodalmával, a jogesetek levéltári anyagával foglalkozó naplóban tárul elénk. Az olvasónaplók a középkori művelődéstörténet szempontjából megkerülhetetlen munkák (Radvánszky Béla, Takáts Sándor, Vay Sándor monográfiái, tanulmányai) használatát, egy az *Anno*, a *Magyar novella*, vagy a *Térkép Aliscáról* szövegeit olvasva eddig is feltételezett orientációt bizonyítanak. Az érdeklődés tárgya, a kutatómunka fókuszja a közép- és kora újkori történelem, amelyhez Mészöly a primer forrásokat is felhasználta (Evlia Cselebi török utazó 16. századi magyarországi utazásáról szóló beszámolója, Wesselényi Miklós *Sanyarú világ* című naplója, amely a *Fakó foszlányok* legfontosabb előzménye, vendégszövege, vagy éppen a középkori céhlevelek).

Az európai egyház- és művelődéstörténet motívumai, a különösen preferált francia szakirodalom elemei (Huizinga: *A középkor alkonya*, a Jean d' Arc-per irodalma) a magyar történeti anyaghoz hasonlóan problémamentesen épülnek/hetnek be egyes novellák szövegébe (pl. *Legyek, legyek, Anno*).

Az olvasmánylista a 19. századi helytörténeti anyag, a reformkori sajtó pontos ismeretéről árulkodik. A *Pest-Budai Emléklapok*, *Hasznos mulatságok*, *Hadi és más nevezetes történetek*. A *Magyar Kurír*, *Magyar Hírmondó* mellett a csak tömondatokban felsorolt témák (a kor sajtójának kedvelt és visszatérő motívumai) egyéb folyóiratok ismeretét is feltételezik. A szerkesztőknek a naplókhoz írt jegyzetapparátusa erre és egyéb, a Mészöly feljegyzéseiből kimaradt, de sejthető folyóiratanyagra (pl. *Pesti Hírlap*, *Tudománytár*, *Tudományos Gyűjtemény?*), nem tér ki. Egy újabb, átdolgozott kiadás ilyen módon is bővített jegyzetei bizonyára tovább segítik majd a kutatást.

A Mészöly-próza motívumai, alakzatai szorosan összefonódnak a folklorisztikai irodalommal (pl. *Szárnyas lovak*, *Megbocsátás*). A néprajzi anyag a naplókban is bőven helyet kap (Vajkai Aurél: *Népi orvoslás a dunántúli búcsújáró helyeken*, Szendrey Ákos: *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához*, az *Etnographia* egyes számainak áttekintése), csakúgy, mint a művészettörténeti, képelméleti diskurzus (Ipolyi Arnold, Komáromy Andor, Oláh Gyula) aspektusai. A pontos, a részletesség legvégső határán járó kutatói-írói-olvasói módszerre a legjobb példa a terjedelmes 5. és 8. napló, amelyek kizárólag az *Anno* című novellához készült anyagokat tartalmazzzák.

A filozófiai olvasónapló-jegyzetek középpontjában a Mészöly számára legfontosabb problémák állnak: az idegenség és szenvtelenség attitűdjével rendelkező elbeszélő pozíciója, az idő és a tudat, az idő és a tér kapcsolata. A *Műhelynaplók* feljegyzései a „határ nélküli” jelen idő problémája körül forognak, ezt a kérdéskört az *Érintések* esszékötet szövegeibe építi be a szerző. A ciklikusság, a motívumok visszatérése egy, a történelmi időtől függetlenített szekvenciában a jegyzetelt Bergson, Heidegger-, Jaspers-szövegekből kiolvasott sémaként épül be a napló szövegébe. A lét, idő, anyag és történelem immanenciájával foglalkozó esszétöredékek olvasásakor a már említett, egyedülálló entitásként működő „mészölyi” Kelet-Közép-Európa kialakulását kísérhetjük figyelemmel. A szerzőt a mítosz természetében a visszatérés, ismétlődés, „mindig-jelenvalóság” kérdései izgatják. A természettudományos szakirodalom olvasása a jelenségek mikrovilágának szerveződésével, az elemek összekapcsolódásának lehetséges változataival kapcsolatos megállapításokra fókuszál. A totális objektivitás és szubjektivitás lehetetlensége a Mészöly által gyakran mozgatott narrátor pozícióját határolja körül.

A másik fontos, szintetizáló esszékötethez, „*A tágasság iskolája*”-hoz készült jegyzetekben a megfigyelés módjai, az írás metodológiai kérdései kerülnek előtérbe. A természettudományos kutatás módszerei a prózában is használhatók, a „*fizikai megfigyelés*” lényege a szabadság, a kísérletező azt mér, amit akar. Ez Mészöly módszere is, ő mindent témaként kezel, de érzékelteti, a lényeg mindig kicsúszik a megfigyelő kezei közül. A valóság minden vizsgálati módszernek ellenáll, a naplóból Jasperst idézve nincs olyan fogalom, amely adekvát lenne a valósággal, a tudomány nem foghatja fel a valóságot. Ezek után nem meglepő, hogy a kombinatorikai irodalom, a változatok, az elemek elrendeződésének szabályai kiemelt fontosságúak Mészöly számára rendszerük a koincidáló események közti oksági viszonyok létezése, az archetípusok kutatása, létrejöttük, működésük szempontjából hordoz az írás során hasznosítható információkat. A természettudományos, szociológiai, filozófiai irodalom egyaránt megtalálható (Bohr, Heisenberg, Kammerer, Spinoza, Aron) elemei termékenyen épülnek be ebbe a komplex, minden pillanatban az

írás lényegét kutató rendszerbe. Ebben a modellben minden az írás metaforájaként működik (az atom szerkezete ugyanúgy, mint a kínai poéma Hui király Ting nevű szakácsáról és az ökör szak-szerű bontásáról).

Az esszékötetek visszatérő kérdése a kívülállás által a legélesebb megfigyelői attitűdöt eredményező, a „szemponttalanságig felnyújtózó” narrátori pozíció. Ennek a szerepnek a tökéletes formáját keresik a 4. napló Saulusból drámát tervező jegyzetei is. A szerző itt a színpadon állandóan jelen lévő két, a játészó és az önmagát elemző Saul mozgatóását képzelei el ideális nézőpontként.

Mészöly számára a tér formái, elrendeződései a fontosak, olvasmányaiiban, amelyek a tér és idő viszonyát vizsgálják, az időtlen tér generálja az eseményeket. Ahogy Thomka Beáta írja a *Prózaí archívumban*, a cél „egy olyan időkategórián alapuló epikai hitelesség megteremtése, amely a történet-szerű elemek, megtörténtségek és események elrendezésében nem a megtörténtségekben uralkodó kauzalitást és kronológiát követi, hanem a felidézésükre sokkal inkább jellemző szinkronitás/aszinkronitás-ritmust”. Az idő ilyen aspektusból csak a tér kontextusában értékelhető. Mészöly a naplókból ennek kapcsán Kavafisz-t idézi, amikor azt mondja, hogy az idő nincs folyamatában, csak egymást követő holtpontjaiban. A történet, nem-történet kapcsolatrendszerének felfejtése a környező világ megismerésének lehetőségét hordozza. A cél a „mindennapos élettényekből összeálló sűrített epika” létrehozása. A nyelv és az elmondás határainak, módjainak elképzelései a nyelvi relativitás vizsgálatával hozhatók kapcsolatba.

A filmes narráció eszközrendszerét egy lehetséges film tematikáján keresztül érintik a naplójegyzetek. A Mészöly-vers, az *Elégia* és Huszárík *Szindbád* filmjének összehasonlításában a cél úgy megállítani a művön belüli időt, hogy egy mindenkor idődimenzióban is érvényes legyen. A „Pontos történetek”-hez írt jegyzetek narrátora a kamera pártatlanságával szűrő pozíciót vesz fel. Ebben a viszonyrendszerben a történeti elem fontossága és ellentmondása is megvalósul. Az útközbeniség alakzatának megteremtéséhez szükséges egyedülálló téridőt és közérzetet a filmszerű vágás, az epizodikus tagolás módszereivel teremtheti meg az író. Ezek azok a kérdések, amelyek Mészölyt a vizuális narrációban leginkább izgatják. A film és irodalom viszonyrendszer a „Film”-hez és „A tágasság iskolája”-hoz készült naplójegyzetekben tárul fel.

A *Műhelynaplók* kötet alapos, teljességre törekvő filológiai és textológiai gondossággal kiadott szövegváltozat, a későbbi kiadások a teljes információadásra törekvő, de néhány helyen hiányos jegyzetapparátus hibáit bizonyára kiküszöbölik majd.

(Kalligram, 2007)

Bence Erika

Ondrok

Oravecz Imre: Ondrok gödre

A múltról szóló beszéd családtörténeti modellje érvényesül legerőteljesebben Oravecz Imre *Ondrok gödre* című regényének szerveződésében, de az elbeszélés szociográfiai és folklorizáló eljárásai is alakítják a szöveget. Egy parasztcsalád (az „Árvai had”) történetén keresztül képződik meg előttünk a magyar társadalom alakulástörténetének a XIX. század második felétől a XX. század elejéig terjedő korszaka, s azáltal válik teljesen egyedi – az újdonság erejével ható – képalkotássá, hogy nem vállalja a paraszttábrázolás egyetlen XX. századi hagyományát sem; a barbár-képzetekkel éppúgy szakít, miként a szegénységkultusz afirmációival. A Tarna völgye specifikus földrajzi és klimatikus viszonyai között egyfajta zártságban és elszigeteltségben élő közösség tagjai éppen hogy tehetős gazdák (legalábbis a kiegyezés kori–millenniumi századvég jelentette gazdasági-szellemi fellendülés közepette adott a feltörekvés lehetősége), sem szellemi sivárság, sem értelmi elmaradottság nem jellemző rájuk. Mi több, ifjabbik János – legalábbis a gazdálkodás terén – kifejezetten haladó irányelveket vall és érvényesít (elsőként tér át az ökrösről a lovas gazdálkodásra, a kézi erőt felváltó gépek, valamint a vetésforgó alkalmazására). Szinte valamennyi szereplő (idősebb és ifjabb János, s a fiú, István is) bonyolult jellem, vagy van valamilyen egyedítő tulajdonsága. Vannak elképzeléseik a világról és a társadalomról, némelyikük – mint István – világnézeti tájékozottsággal is rendelkezik.

Ha irodalmi vonzatait, narratív analógiáit keressük e prózáírásnak, leginkább Gion Nándor családtörténetére, a *Latroknak is játszott* (2007) tetralógiára gondolhatunk, azzal, hogy a *Virágos Katona* (1973), a *Rózsaméz* (1975), az *Ez a nap a miénk* (1997) és az *Aranyat talált* (2002) kialakította regényfolyam (Rojtos Gallai István családjának története) történelmi narratívákkal szervesül elsősorban; az utánképzett korszak történelmi eseményeit a folklóremlékezet alakzatai révén ragadja meg az elbeszélő, míg Oravecz Imre regényében a történelem sorsfordító eseményei, mint az 1848-as szabadságharc is csak kulisszaként, utalásként, epizódiként van jelen – elsősorban idősebb János elbeszéléseiben, illetve a nők babonás képzeteiben (pl. szokatlan égi jelenség hívja fel a figyelmet a bekövetkező katasztrófára). Ugyanakkor a Gion-regények is szakítanak a „*fulu a maradiság és a tudatlanság tere*” képzettel, mi több, a kritika – hagyományos szemléleteket érvényesítő – vonulata épp ezt kifogásolta bennük: lehetetlen, hogy a társadalom alsóbb rétegeihez tartozók úgy beszéljenek és nyilatkozzanak meg, miként Gion hősei. Holott a paraszti kultúra és életmód nem okvetlenül jelent szellemi perspektívatlanságot, sőt ezek az emberek (mint Rojtos Gallai is) a maguk körén belül kifejezetten széles látókörrel, gazdag képzelőerővel és elvonatkoztató készséggel: fejlett intellektussal rendelkeznek. Persze, hogy Rojtos Gallai a maga valóságában nem lehetett azonos a regényhős megjelenítette ideállal, de lehetett volna, hiszen adottak voltak a körülmények. (A regény egyik legszomorúbb jelentése is ebből a perspektívából formálódik: Szenttamás önmagában – etnikai összetettsége ellenére – is életképes és toleráns világ; a kívülről beavatkozó bornírt hatalmi ideológia zagyválja össze a viszonyokat.)

Amiért az *Ondrok gödre* jelölte életvezetés (a gödör itt mint helyettesítő alakzat: metafora funkcionál) idill helyett mégis negatív konnotációjú, az – paradox módon – nem az elmaradottság és a szellemi sivárság, mint inkább a bonyolult és megváltozott lelki alkat következménye. Mind János, az apa, mind István, a legidősebb fiú jellemét ugyanis olyan erővonalak hatják át, amelyek egyértelműen szétvetik egy hagyományos szokásrend határait és súlyos feszültségek eredői.

A regény központi figurája az apa, ifjabbik János: hozzá képest bontakoznak ki a családon belüli viszonyok. Ő áll a közösségi normarend szentesítette hatalmi hierarchia csúcán. Pozícióját maga is hatalomátvitel, idősebb János családfejei tiszttségéből való kitaszítása útján szerezte meg; ugyanakkor

ez köztük – apja egyszerűbb lelki beállítottsága, belátóbb és rugalmasabb hozzáállása révén (honvéd-ként megjárta a szabadságharc dicsőséges és vereséges hadszíntereit és bujdosók megpróbáltatásait élte; lényében sokkal több a kényszerű beletörődés tapasztalata mint fiáiban) – kisebb összeütközések mellett ment végbe. Alakjára (az elbeszélő leírja fizikailag is előnyös alkatát: ebben egy paraszt Adonisz küllemére ismerhetünk!) egyfajta mitikus fény vetül: a hatalmát féltő „Kronosz-apa” fallikus félelme. Ezért történik meg, hogy fiait kicsi korukban a rajongásig szereti, de amint felcseperednek – potenciális ellenféllel válnak –, eltaszítja őket magától, és az elrettentés legkülönbözőbb módszereit alkalmazza ellenükben; s ezért van – mert nem veszélyeztetik hatalmi helyzetét –, hogy lányaival (azonkívül persze, hogy a kor általános vélekedése értelmében nem veszi egészen emberszámba őket!) nincs különösebb konfliktusa, s akár szeretetteljesnek is mondható a köztük levő viszony. Személyében egyszerre működnek a hagyományos és a századvég új embertípusának törekvései: pl. a rendhez, tisztasághoz, szabályokhoz való túlzott ragaszkodása a régi rend védelmét célzó megnyilatkozások, míg bizonyos – nem is teljesen öntudatos – tettei (özvegyemberként kétszeresen is eltér a szokásrendtől: nem várja meg a gyászidő leteltét és újra hajadont vesz feleségül) és lázadásai (pl. az esperes úrral folytatott vitájában ellenszegül az égi igazságnak, mert holtan született, és ezért megkereszteletlen gyermeke az égi törvények értelmében mennyekből kitaszítottak minőségű) egy új világértés jelei. Az Árvai család nemzedéki konfliktusai mögött persze sokkal nagyobb társadalmi mozgások figyelhetők meg: a kollektív világértés és létforma alakzatait (mint pl. a nagycsaládtrend-szer) az egyéni világgép, a modern ember törekvései váltják fel.

Ifjabb János a megalázás útján történő betörés, fiainak feltétlen tekintélytisztelővé való nevelése révén igyekszik megingathatatlanra tenni pozícióját. Az elbeszélés történetalakító személyiséggé Istvánt avatja, de utalások szinten, egy-egy mozzanat erejéig, a többi gyermekének sorsáról is értesülünk. János és György fiának eleve tragikusan rövid életet mér ki a végzet: Jánost tüdővész, Györgyöt véletlen baleset viszi gyerekként, illetve legényként a halálba. A fizikai-szellemi alávettetés (a „gödörbe taszítás” effektusa, amit akár mitikus vonásként is értelmezhetünk: pl. Uránosz is az alvilágba veti félelmetes utódait) szinte minden gyermekénél okoz valamilyen érzelmi vagy magartásbeli deformációt. A letaszítottság legmélyebb bugyrait és fájdalmas magányát a beteg Jánoska járja-éli meg: élete utolsó nyara gyötörő kétségek és önkielégítések büntudata közötti hánykódások között telik el: *„Fájt neki, hogy itt kell hagynia ezt a világot, az anyját, a testvéreit, az állatokat, mindent. Így már semminek sincs értelme, de talán nem is baj, hisz úgysem jó már neki semmi, kivéve... és ilyenkor mindig eszébe ötlött, hogy van még valami, amiben örömet leli, és éppen a teste ennek az öröme a forrása, annak ellenére, hogy az beteg. Tiltott, szégyenletes dolog ugyan, az apja szerint önfertőzés és bűn is, de mindig meggyónja, mert semmiképp sem akar így, a lelkén ezzel a szennyfolttal az Úr színe elé kerülni az Utolsó Ítélet napján.”* (204.) A vörös hajú/arcú, az érzelmi mellőzöttségét és lefojtottságát vadsággal, erőszakossággal kompenzáló György halálát áttételesen apja okozza: neki akar megfelelni, amikor favágás közben életkorához képest túl nehéz feladatra vállalkozik; agyonüti a kivágott fa. Nagyon súlyos belső, lelki-érzelmi ellentmondásokat tükröznek a szülők reakciói. Az apa, noha megrendíti fiai halála, egy jöttányit sem változik, nem gondolja át korábbi cselekedeteit és magatartását. Egyrészt büszke Teréz *„termékeny ölé”*-re, hogy számos fia született, ugyanakkor *„hada”* anyagi leromlását is a sok utódban látja, s egy-egy gyermeke halálában az *„öröklési helyzet”* javulását is konstatálja. Teréz a sokat szenvedett Jánoska halála mélyen megrázza, míg György halálában isteni gondviselést lát: *„A szüleit is, de különösen az anyját, babonás félelemmel töltötte el ez a vörösség, olyannyira, hogy amikor meghalt, kissé meg is könnyebbült, mert úgy érezte, mintha valami hibát, tévedést igazított volna helyre az Úr azzal, hogy magához szólította.”* (360.) (Az *„egészséges fiak”* nemzése Rojtos Gallaiék világában is jelentőséggel bír. A verekedős Török-fivérek pl. messze földön híresek robusztus alkatukról, míg a kis termetű Gionok azért vesznek el nagydarab lányokat, hogy magas, erős fiaik legyenek – drabális lányaik születnek. Török Ádám a szép növésű, erős emberek kiveszésével hozza összefüggésbe a térségi XX. századi létkatasztrófákat.)

Ondrok családi/érzelmi csődjé a legtöbb szenvedést a legkiválóbb fizikai és intellektuális képességekkel rendelkező Istvánnak, a legidősebb fiúnak okozza, ugyanakkor ő az egyetlen, akinek sikerül „kimászni” Ondrok szellemi értelmű „gödöré”-ből. A Kronosz-apa számára a *„legveszélyesebb gyermek”*, ezért a legnagyobb akadályokat az ő egyéni boldogulása és szabadsága elé gördíti. A szeretetmegvonás és a fizikai fenytől mellett megtagadja tőle a továbbtanulás lehetőségét, elbizonytalanítja fizikai képességeiben, megakadályozza elképzelései megvalósítását, letőri akaratát. Házasságként is anyagi függőségben tartja, ugyanakkor megvonja tőle az önálló döntés szabadságát, még fiatal feleségére és boldogságára is féltékeny. *„Az Árvai családban, a hadnak ebben az ágában csak egy vélemény, nézet, akarat létezett, és az az apjé, Árvai Jánosé volt. Ami nem az ő agyában született, vagy*

nem vágott össze azzal, ami ott megfogant, azt tagadta, arról nem vett tudomást.” (308.) Az elbeszélői közlésekből az is kiderül, miszerint e megnyilatkozások az apa esetében legtöbbször tudatosak: magában sokszor mást gondol, mint amit mond vagy cselekszik, emellett elmélkedik is a dolgok állásáról. Titkon örül, hogy fia, István szintiszta jeles tanuló, „nem mert büszke volt a fiúra, hanem mert legyezgette a hiúságát, hogy a fia az első közt is első” (160.), ugyanakkor nem engedi meg, hogy továbbtanuljon, mert intellektuális fölénye, képzettsége miatt elveszitené hatalmi fölényét, egyeduralmi tekintélyét felette. Saját kommentárja értelmében: „Legyen az, ami az apja volt, meg a nagyapja, meg a nagyapjának az apja. Ez a világ rendje, nem holmi továbbtanulgatás, városban szédelgés, hogy dologkerülő vigéc, műhaszna naplopó, a paraszt vérért szívó pióca, kikent-kifent kurafi legyek belőle, aki pomádézza magát, meg mindig vasalt nadrágban jár, aztán később szégyelli, hogy a szülei büdös parasztok, akik nem késsel, villával esznek, az udvaron meg kivágják a taknyukat. Nem, ő ezt nem engedi, ő ebből nem kér.” (161.) Magában tetszik neki, hogy a fia iránt az erdőkerülőék lánya, „félíg úrilány” érdeklődik, de mindent megtesz, hogy megakadályozza a szerelem beteljesülését, majd szinte féltékeny a menyére: „Az apósának nőként is tetszett, de mint feleséget már-már irigyelte a fiától. Nem mintha bármi kivétlivalót is talált volna az évek során Terézben. Az ő keze alatt is égett a munka, és az ő otthonát sem érhetette szó. Csak hát látta a különbséget, a korelőnyt, hogy a menyé gyorsabb, jobban bírja erővel, és szinte a levegőben leng, ahol az ő kissé elnyűtt párja már a földön araszol.” (307.)

Erkölcsi értelemben legmélyebbre György fia halálakor süllyed, amikor megrendültsége kisebb intenzitású anyagias meggyőződésénél. Nem adja meg a végtisztességet fia számára. Ma sincs olyan európai kultúra, illetve közösség, ahol a balesetet szenvedett ember tetemét nem takarják le. Jánosék azonban csak földobják a fiú holttestét a faronkökre (be is szorul közéjük egyik lába). Kabátját azért nem használják fel szemfödőnek, mert az apa úgy véli, jó lesz még valamelyik kisebb gyereknek, a lópokrócot pedig nem akarja bevéreztetni. S ez nála nem egyfajta szegénységéből következő kényszerűség – hiszen jómódúak –, hanem bornírt anyagelvűség.

Hogy a Kronosz-apa és fia között mégsem kerül sor nyílt és durva leszámolásra, az az anya, Teréz vallásos világnézetéből és meggyőződéséből következik. Ő ugyanis – hitbéli beállítottságából kifolyólag – elképzelhetetlennek tartja, hogy a férjével nyíltan szembeforduljon és megkérdőjelezze annak igazát, még akkor is, ha önmagában nem ért egyet vele. A „lázadó fiúk” mögött ugyanis rendre ott van és segítséget nyújt az erős, s a fiú érdekében a férjjel szembeforduló anya. Kronosz kezébe is anyja, Gaia adja az apa, Uránosz férfiasságát és hatalmát megsemmisítő fegyvert, s Kronosz ellenében is az anya, Rheia szövetkezik, s rejti el az uralmát megdöntő fiút, Zeuszt. Teréz szerepe mindezek ellenére pozitív, hiszen ha támaszt nem is, de egyfajta lelki menedéket nyújt: segít neki a munkában, vigasztalja bánatában, tompítja az apa haragját, illetve István sérelmeit. A tönkrement cséplőgép esetében pedig – igaz, hogy nem nyilvánosan, de – rendre is utasítja a férjét: felhívja a figyelmét saját felelősségére és tévedésére.

A Oravecz-regény kritikai recepciója felvet olyan értelmezéseket is, amelyek a tradicionális gondolkodásban ismerik fel az *Ondrok gödre* megjelenítette közösség fennmaradásának lehetőségeit. Véleményem szerint épp az ellenkezője igaz. A maradiság, a szűklátókörűség, az anyagit a szellemi, a hasznoszerűséget a humánus elé helyező gondolkodás rombolja le már belülről és vezet el a nemzetségek, a nagycsaládrendszer széthullásához a magyar társadalomban. Az Ondrok gödre ebben az értelemben is metaforikus jelentést vesz fel: a haladás ellenében manifesztálódó világ (sír)gödre. Az Árvai-nemzetség végével egy világ ér véget. Nem véletlen, hogy a fiú (miként a mítoszi hősök) elindul új világot/új hazát (új Tróját) keresni. Az Ondrok-regény egyik legfontosabb jelentésrétege is ennek nyomán bontakozik ki: a múlt század eleji, Amerikába történő kivándorlási hullámot a társadalom belső ellentmondásai éppúgy előidézték, mint amennyire a gazdasági ellehetetlenülés következménye volt.

Az *Ondrok gödrének* alcíme (*Az álom anyaga, első könyv*) a családtörténet folytathatóságának lehetőségét veti fel. Feltehetően idősebb János, a nagyapa különös álmára utal, amelyben a Szajlához tartozó Ondrok gödre eltűnésének képe, az itt létrejött „kis világ vége”-nek látomása manifesztálódik.

(Jelenkor, Pécs, 2007)

Fekete J. József

„És van szellemi éhség is”

Tóth Erzsébet: Szívhangok. Tárcaák, elbeszélések

Tóth Erzsébet gondolkodóba ejtő esszék szerzője, s miként *Szívhangok* című kötetéből kiderül, tárcáíróként, novellaszerzőként is megkülönböztetett figyelemre méltó alkotó. Egyébként szőke, angyali teremtmény. Ez már nem a kötetből derül ki, hanem a vagy egy évtizednyire visszanyúló ismeretségünk nyomán árulom el az olvasónak: szőkeként, nőként, íróként is figyelemre méltó. A személyes tapasztalatomon túl ezt könyvei, költészeti fesztiválokra invitáló meghívásai, a költészete iránti idegen nyelvű érdeklődés bizonyítják. Legutóbbi kötetében is szinte életrajzszerűen cáfolja mindazt, amit a férfiak a szőke nős viccekben összehordanak, közben reménytelenül hisznek abban, hogy az élet egyszer az útjukba sodor egy olyan szépséges szőkeséget, amilyent saját vicceik nyomán elképzelték. Az olvasó mindennemű elégedetlenkedése ellenére ezt a szexista szálát most itt elvarrom, hiszen csupán arra szolgált, hogy komolytalanságával felkeltse az érdeklődést egy komoly könyv és írója iránt.

A *Szívhangok* ugyanis ilyen: komoly. Akárcsak Tóth Erzsébet lírája és prózája. A tárca műfaja viszont némi szabadságot is engedélyez, néha a lovak közé lehet ejteni a gyeplőt, hadd menjen a szekér árkon-bokron keresztül, a végcél, az érkezés helye úgyis biztos. A szerző a tanulságot mindenképpen kimondja, de a tárcában, miként az esszében is, éppen a tanulságig megtett út az érdekes, izgalmas, olykor megható, máskor mosolyra készítő. Tóth Erzsébet tárcái ráadásul nőie(se)k, ami a férfiolvasót nem hagyja hidegen. Most ennek a szálnak is gyorsan csomót kellene kötni a végére, s nem belebonyolódni, hogy vannak-e női írók, vagy csak írók, létezik-e női szólam, feminin narratíva meg egyebek. Szerintem igen, és ezzel a meg sem nyitott vitát berekesztettnek tekintem. Szóval: adott egy költőnő, aki lírai érzékenységgel éli meg a vele történő dolgokat, hiszen az emberrel folyton történik valami, csak nem mindenki fordít rá figyelmet; a regényíráson edzett elbeszélői hangját felhasználva tapasztalatait vallomásosan és mégis frivolan megosztja olvasójával. A tárcaák középpontjában ugyanúgy tapintható a szerzői mivolta, akár a versekben, Tóth Erzsébet ugyanis folyamatosan magáról ír, bármi legyen is a témája, bármiről is legyen szó, mindig a szerzőt látjuk a szövegben, aki szinte naiv egyszerűséggel vállalja botlásait, tévedéseit, hiszékenységet, ami nyomán még azt is hihetnénk, íme a szőke nő, pedig dehogy, az önirónia tudatosan, mondhatnám: látványos rafinériával szerkesztett alakzatai mögött ott az írónő, aki folyamatosan önmagán dolgozik. Mintha csak tükör előtt szépítkezne, hogy majd olyannak mutassa magát, amilyennek ismerősei látni szeretnék, de a tükör mögött ott a kamera, ami a nézők felé közvetíti azt a képet is, amit a piperének el kellene lepleznie. Tóth Erzsébet az ilyen kitarulkozó gesztusaival vállalja mivoltát, úgy, ahogy van, olyannak, amilyen, és tárcáiból, akár egy regényből, olvashatók ki a világ kérdéseire adott válaszai, a világ dolgai és jelenségei iránti viszonyának megfogalmazása. Ez a legizgalmasabb tapasztalat Tóth Erzsébet tárcáiban, neki mindennel szemben van viszonya, mindenről van véleménye, akár gyakorlati alapú, akár ösztönös, de érzelmekkel kifejezhető, ami erősen közelíti írásait a költői alanyiséghez, miközben ezek a szövegek inkább más költőket, más írókat, olvasmányélményeket idéznek fel, a szerző érzelmi potenciálja az elbeszélés szintjén teljesedik ki.

Aki saját életregényére mint írói alkotásra tekint, bizonyára nem kerülheti el érzelmeinek kivetítését a nagyszülőkre, az édesanyára, a testvérré, a társra, és ez így van Tóth Erzsébet esetében is, de ő ugyanolyan szenvedélyes érzelmekkel szól az utcai zenészekről, az orvosokról, a besurranó tolvajokról, íróársakról, történelemről, marginális figurákról, mint a legközelebbiekről. Őszintén, nőieségének teljes bájával. Az orvosokról például: „...nekem az orvosok a gyöngém. Beléjük tudok szeretni.

Már ahogy előveszik a vérnyomásmérőt, gyöngéden a karom köré tekerik, majd elkezdik pumpálni, nekem egyből felforrósodik a vérem." (Eltitkolt betegségeim) Egy ismeretlen férfiről a következőképpen: „Láttam egy figyelemre méltó férfit a dombon gyógyulzatok között, látszatra dalia; nekem se kellett több, azonnal elkezdtem bizseregni. Bűntudat nélkül bizseregtem, ki tudna ellenállni egy kis jótékony energiaáramlásnak. Úgy látszik, mégsem vagyok fából." (Kincsem, kincsem) Az önismeret és az önértékelés terén kíméletlen és önironikus: „Az ember voltaképpen egy férfiba szeret bele, nem egy nyúlba. Mire kiderül, hogy a kettő ugyanaz, addigra már késő, és többnyire vége is a szerelmennek." (Kávé Auguszt bácsinál); az abszolút nőiességről: „...egyszerre igyekeztem észrevétlenül elvegyülni és lenyűgöző benyomást tenni." (Íróiszony)

Tóth Erzsébet tárcáiból, naplónovelláiból, elbeszéléseiből a saját történelmi idejére figyelő polgár, az életére figyelő nő, az érintett író beszél hozzánk. Témáinak sora a rendszerváltást megelőző évektől a jelenig ível, a világ tükrében láttatja Magyarországot, ahol egyes jelenségek drMáriás konstatációja nyomán csupán az Abszolút Demokrácia Diktatúrájaként írhatók le, vagy ahogy Tóth Erzsébet fogalmaz: „a közösen elviselt gyalázat egymás ellen fordítja a barátokat is" (Napról napra). Tóth Erzsébet szociálisan és érzelmileg egyaránt vibrálóan érzékeny alkat, azonos hőfokon reagál a családon belüli, barátok közötti, íróársak iránti viszonyokra, mint az Írószövetségen belüli eseményekre, könyvekre, könyvvásárookra, könyvpiacra, filmekre, médiablöffökre, popszemétre, politikai nyegleségre stb. Közben tudja, hogy üzeneteit éppen a címzett nem olvassa, de hát észrevételeinek megírása végtére a mentálhigiénéjének része. A szociális érzékenységünk és az életünk feletti elégedetlenségünk csak akkor válhat írói témává, ha rendet teremtünk a lelkünkben. Ehhez nem kell új keletű életvitel-gurukat olvasnunk, hanem szellemileg fel kell nőnünk a problémához, a nem e világra születettek gondjaihoz. Akkor már akár versben, akár regényben kibeszélhető az egész, de a tárca se kutya, hiszen valamiből meg is kell élnie az írónak. Akitől azt várna a környezete, hogy verset írjon inkább, meg regényt, de ő kitartóan a saját életregényén dolgozik, és nem hajlandó végérvényesen összefogni a szálakat, mert akárcsak a világa, ő sem gömbölyű, hanem elindázik magasba és mélybe, s személyes léte nyomán több értelmet lát a Mirci macska iránti szeretetében, mint a politika részeg dülöngélésében. S ő mindkettőről elmondja tapasztalatát, véleményét, mert elvégre „van szellemi éhség is". Hol első, hol harmadik személyben beszél, jelezvén, hogy a szerző és a beszélő személye közé bizony illeszkedik némi fikció, elő is veszem a fotóját, hogy megnézzem, valóban szőke-e, mert a könyve nem egy képszerű, hanem egy intellektuális portrét rajzol róla, s ha jól olvastam, szőke nőről szó se esik benne.

Avagy: Tóth Erzsébet könyve önéletrajzi próza, a konfesszió, az odamondás és az írói tehetség hármass remeklése.

(Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2008)

Kelemen Lajos

Szerelmes unió

Villányi László: valaki majd

Tapasztalat híján az ember csak feltételezheti, hogy aki háremet tart fenn, vagyis nemcsak egy-két nővel ápol közeli életviszonyt, az egyrészt nagy erejű személy, másrészt nagy természetét nyakra-főre kénytelen próbára tenni. Nem ugyanez áll-e egy szellemi szeráj gazdájára?

Villányi László, ki semmilyen értelemben, képzeletbélileg sem szegődött szultánnak, viszont mint költő izgalmas poétaötletre bukkant: fejébe vette, hogy *ad interim* nemet vált a költésben, s papírra veti hatvankilenc költött költőnő versét. Legalábbis e különös trouvaille sejlik a *valaki majd* háttérében, mindenesetre Villányi könyve bizonyos szemszögből valóságos szellemi hárem, a férfilelek hatalmas próbája. S annál csattanóbb, mivel a szerzőből kiszálló hatvankilenc ismeretlen leány vagy asszonyszemély más-más nemzeti jelleg szerint karakterizált egyéniség: Kínától Norvégiáig, Írországtól Mexikóig, Svájtól Indiáig, ahogy a költő keresztül-kasul végigpásztázta a világot.

„*Ó, Istenek nagyszerű teremtményei a nők. Érdemes értük élni. De leginkább csak azokért, akiket még nem ismerünk.*” Ady életes tapasztalata megszívlelendő (bár ambivalens) lecke, egyidejűleg pedig bevezető és program a nők természetrajzának kikutatásához – de hiszen épp ide, a kiszámíthatatlanság sűrűjébe kell bemerészkednie annak, aki a nőkről, vagy mint Villányi László, a nők nevében akar megszólalni.

Mihelyst az olvasó belemerül a *valaki majd* négy sorosaiba (ugyanis a könyv minden egyes darabja négy-négy sorra rúg), alighanem tüstént eszébe ötlük Villányi László *Egy másik élet* című kötete; és elsősorban nem is a mindkét könyvre egyformán jellemző prózai intonáció és könnyű olvashatóság miatt. Hanem mert a *valaki majd* voltaképp úgyszintén: egy másik élet. Sőt: csupa átellenes élet; személyiséget halmoz személyiségre, még hozzá hatvankilencszeresen – noha valójában persze mindhányszor ugyanaz a habitus és szívverés emelkedik lírára; s milyen szépen bizonyítja: egyáltalán nem haszontalan fáradság az ember számára, ha lelke töménységét olykor kész szétszedni és kiteríteni. És egy túlsó, telt élet azért is, mert a Villányi teremtette lányok, asszonyok a legtitokzatosabb, legmisztikusabb és egyúttal leghétköznapibb állapotukban rendeltetnek kibeszélni magukat: mint alanyi, első személyű vallomásaik elárulják, csaknem valamennyien szerelmesek. És aki szerelmes: sokéletű; vagy egy, és abból az egyből sóhajt, mint az ismeretlen izlandi költőnő, odaát: „*harmónia egy másik életben járt / volna nekünk*”.

Akárhogy is, nem baj, ha a másik életért fohászokodó képzelet hullámozása közben érződik a szilárd árokszlél is: a dolgok mindennapias, evilági rétege. Villányi László, miközben hangra fogja költőnőit, lám össze mer gyűjteni velük jó nyalábnyit azokból a sokszor kimondott ismérvekből, amelyeket a közmeggyőződés egy-egy nemzet jellegzetességének vél. Vagy nem a közszólam tartja, hogy a cseh: sörívő nép? És tessék, hogyan kezdi Villányi Lászlónál a cseh költőnő: „*Inkább sörtől habos szád...*” Hasonló srófra: a német erős, bonyodalmas jellem, „*nem is vesztegetem féltve őrzött férfias / erőm, bonyodalomnak elég maga a mű*” – olvassuk az ismeretlen német költőnőt. S az, hogy lenge s szereti a szerelmet, kinek a tulajdonsága, ha nem a franciáé? Ennek jegyében nem is mondhatna egyebet: „*meztelen combokra nyitotta ajtaját, / s maradtam lengén, fogja föl végre, / nedvűs lesz-e költészetem, rajta áll.*”

Akár az ismert vonások újrarájzolása, akár a mások (vagy a másik?) élete mögött rejtőz titok kiszimatolása hajtja, a *valaki majd* szerzője a szabottan kicsiny verstérből, a mindenfajta nyelvi rikítástól való eltökélt tartózkodásból nem kicsiny és nem színtelen lírát von ki. Hovatovább csakis

intim képek gyűjtőjének tetszik. De realiztikus valóságtörédekekbe ágyazott szerelmes, bizalmas festéseit nem igazza-e rengeteg vívódás? Íme: „*Meddig áztatja magát ez a szerencsétlen, / hogy majd elkezdődik végre valódi élete*” (*végre valódi*). Vagy: „*Szõhettem bármennyi életfát (kedvenc / színeivel), egyik alatt se lett volna helye*” (*mielõtt indult*). A vágyódó, szerelmes nõk test-lelki ihletében nem pendül-e meg gyakorta a varázsúzó ironia? „*a koncerteken úgy néztem száját, s ujjait, / eljövendõ hangokra gondolva, de arra nem, / hogy egy ingatag széken leszek a szeretõje*”. (*széken leszek*) Másutt: „*kerülõd számat, folyton csak fintorogsz, / de kínálatomban van másfajta íz és illat is, / ott lent, gond nélkül, csõköld összes ajkamat*”. (*ott lent*) A szív állandó vedlésének és állandó újraöltöztetésének ez a szinte definitív váltakozása Villányinál sajátos belsõ ritmust eredményez. Komoly szenvedély az õvé; színes, erotikus – s egy kicsit (vagy nem is annyira kicsit) nyers és bohóatos is. Erõs, habzsoló, karakteres természetet kölcsönöz éneinek, és csípõs gúnnyal paprikázza nyelvezetét. Nem a szóõmlésben éli ki magát; keveset írva is képes eljutni a vers készülségéig. S az õ kész verse: szigorúan megmunkált egység. Az, ahogy egy-egy nemzeti karakterrel eljátszik, nyilvánvalóan csupán ürügy; sokkal érdekesebb az internacionális élményekbõl hazahozott szereplõra végösszege. A közérzeti mozaik, amelynek õsszerakása közben széles spektrumát fedezi fel az emberi természetnek.

Szereprõl szerepre szõkken, ám anélkül, hogy megrekedne egy alkat pusztá rekonstrukciójánál, még látszólagos alkalmiságában is bölcelet és valami sérthetetlen derû találkozik. Ami megérinti, az azonnóm jelentõsége tesz szert nála. „*Te mindennek jelentõsége tulajdonítasz*” – írja az anonim ír költõnõ modorában. Egy másik versben, a *tõlem ne* címûben meg így fakad ki: „*Néha szereted játszani a drámai hõst*.” Ha egy költõ drámában él, és a körülötte lélegzõ világból semmi sem érdektelen számára, az a falevelek zizegésébõl vagy kedvese kisujjának görbületébõl is filozófiát tud transzponálni. Villányi László annyira nem lobbanékony, hogy verseibõl szinte kibuggyannának a lét sajogtató kérdései. Oda, ahova nincs miért, nem forszíroz túlos horderõt, puritán stílusába ugyanakkor böven befér a termékeny többértelmûség: „*hogy vagyunk, nem kérdezik, fõlõsleges lesz minden kérdés*” – mondatja például a bangladesi költõnõvel. És ugyanilyen áthallásos módon fogalmazza a helyét is: „*Félelmetes körülötted a rend, én még a szavak / helyét is nehezen találom, napi vendégem / a káosz*.”

Lehet, hogy mûhelyének felel, azonban Villányi László elegánsabb annál, semhogy a mûhelyben történeteket kifordítaná a közönség elé. Az igazi költõ eleganciája épp abból a tartásból fakad, hogy ereje, üzeme kommandírozásához nem kér tanút. Ez a tanútlanság a befejezett mûben nyeri el jutalmát; a tiszta, világos beszédben. Abban a manapság ritka, egészséges, kifinomult kedélyben, ami nem leple, hanem kontrasztja a belsõ ember apróbb-nagyobb gyötrelmeinek. A *valaki majd* mint megigézett unió nekiindul, hogy megannyi elütõ lelkület szerepében és somjával új titkokat és körülményeket fogjon föl a szerelem nevû végtelenségbõl. Nekiindul és bekerül a meg nem tévesztõk közé, s ez nekünk kárpótlásunk és örömünk: mert a szerelmet illetõ legigazabb és legérvényesebb újságot hozza; tudniillik, hogy a szív hol bonyolult, hol szikár viszonyaiban minden a régi.

(Orpheusz Könyvek, 2008)

Darvasi Ferenc

Ítékezés nélkül

Szabó Tibor: A lányos apák puskája

Szabó Tibor kisprózákból álló kötetének részegységei bizonyos szempontból függetlenek egymástól. Nem csupán amiatt van ez így, hogy a történetek középpontjában nem minden esetben ugyanaz a figura áll, és hogy nem egyetlen narrátor vezet minket végig a szövegeken. Hiszen műfajában is vegyes műveket (novellákat, elbeszéléseket, tárcákat) tartalmaz a száz oldalnál alig hosszabb gyűjtemény. Ráadásul némelyik közülük inkább önálló alkotásként, rövidprózáként működik közülük (különösen a *Mindig szót fogadtam anyjának* és a *Mindent kikapcsolnak*), mások kevésbé: értelmezési lehetőségeiket jócskán megnöveli a többi művel való együttolvasás – ez utóbbiak egy regényszerű szerkezet felé mutatnak. Szabó Tibor írásmódja abban a tekintetben is változatos, ahogy az elbeszélői és a szerzői én távolságával játszik, hol lecsökkentve, látszólag már-már megszüntetve, hol újratevő, megnövelve azt. A textusokban megjelenő referenciális elemek egyszer dominánsabb, máskor jelentéktelenebb szerepet kapnak. Egyes szám első és harmadik személyű narrátorok váltják egymást. A hangvétel személyessége is különböző, a tárcákban erősebb, mint a többi írásban. Érthető tehát, miért mondja a kötet egyik narrátora, Tari Dénes: „*A széttartás: az írás rendje.*”

Mindazonáltal legalább annyi jegyében összefüggőek, mint széttartóak ezek az írások. Hogy egy külsődleges jeggyel kezdjem, már a tördelés is azt sugallja, hogy a szövegek egy irányba mutatnak: a különböző narrátori szövegekbe minden esetben kurzívval vannak beékelve a szereplői közlések. De persze ennél lényegibb elemek is az összerendeződés felé mutatnak. Különösen fontos közülük az a legtöbb esetben az írások alapját képező asszociációs írástechnika, amely főképp egy-egy szag, illat, valamilyen emlék felidézése révén lép működésbe. Gyakori kiindulópont, hogy az elbeszélő egy-egy egészen hétköznapi dologgal szöszöl a jelenben, s közben felidézi a múltat. A szereplők (és szereplőtípusok: vonzó serdülőlányok és a velük kapcsolatba kerülő, idősebb férfiak) is újra és újra előbukkannak a rövidprózákbán. De a legerősebb összetartó kapocs az írások között a számtalan tematikus egyezés: az újra és újra szőtt gondolatok az öregedésről, az élet értelméről, a sors elfogadásáról, a választás felelősségéről, az emberek felcserélhetőségéről, és természetesen mindenekelőtt a *Lolita*-témáról.

Az első ciklus (*Tari Dénes¹ utazása*) kisprózái egyetlen figurára, a címben is említett Tari Dénesre koncentrálnak. A négy textus során ide-oda ugrálunk az időben, végül azonban a töredékekből mégis összerakható valamelyest – de nem hézagmentesen – a hős alakja, akit igen gazdagon, sokoldalúan mutat be a narrátor. Egyrészt bepillantathatunk Tari Dénes életébe, amikor dolgozik: a Miskolc mellett élő férfi egy közkönyvtáros, aki emellett kritikákat ír, felolvasóesteket, irodalmi beszélgetéseket tart a fikció szerint. Másrészt láthatjuk, mint egy önálló személyt, a lelki bugyraival, aki olyan, mintha Szindbád kortárs alakmása lenne: hajlamos a nosztalgizásra, szereti a jó ételeket és a többi. És nem utolsósorban a női nemhez való viszonyába is beavat minket az elbeszélő, kétféle attitűdöt megmutatva, melynek egyikét a kislányokkal, a Lolitákkal, a másikat az alblélőjével, Andreával való kapcsolatán keresztül vázolja fel.

Míg az első ciklus tulajdonképpen egyetlen személyre koncentrálnak, a másodikban (*A nők könnyei*) újabb és újabb alakok kerülnek a történetek fókuszába. A *Céku*, *Hajnalka meg a cici* egy családos férfi pokoljárását, kicsapongását járja körül, a *Mindig szót fogadtam anyjának* viszont alulnézetből

1 Vö.: Tariménes

született: egy általános iskolás fiú nézőpontjából, aki 14 éves nővére sorsán (aki lefekszik az egyik tanárával) keresztül kell szembesülnön a szexualitással² és annak liliomtipró változatával. A *Mene mene tekel*ben egy 16 éves fiú gyötrelmeiről olvashatunk, akinek a szerelmét egy idősebb fiú elcsábítja. Az *Isten számolja a nők könnyeit* a *Mindig szót fogadtam anyának* oppozíciója: egy tanárember aspektusából látjuk a saját Lolita-kapcsolatát. A *kiscsikó* a korábban valóságosnak ábrázolt történetek közül a fantázia, a képzeltetés, a látomásos világába menekíti ki az előző elbeszélés férjfiének és kislányának történetét, míg a *Mindent kikapcsolnak* ismét egy olyan helyzetet vázol fel, ahol a főhős úgy „foglalkozik” egy kislánnyal, hogy van felesége – aki itt ráadásul még beteg is. Az ad tehát – széttartásuk ellenére – egységes keretet ezeknek a prózáknak, hogy valójában variációkat mutatnak be egy témára, ugyanazt a problémát járják körül, más és más nézőpontból. Különböző figurák kerülnek terítékre *A nők könnyeiben*, de mindegyik esetben – akár Tari Dénes és a kislányok, akár a 3. ciklus elbeszélője és Kismaszat kapcsolata esetében – hierarchikus viszonyokat láthatunk, egy idősebb férfi és egy nála jóval fiatalabb lány relációjában. (Még színesebb lehetne a paletta, ha lenne Lolita-elbeszélő is a kötetben. Így a kislányok gondolkodásmódja mindig csak a férfiúi szólamba beékelve, a férfiúi elmén átszűrve jelenik meg, önállóan nem – ez kiaknázatlan lehetősége a kötetnek. Szabó Tibort elsősorban a maskulin nézőpont érdekelte ebben az esetben – de ezt nem számonkérésként írom, csupán megjegyzem.)

A befejező egységben (*Nincs kanál*) kerül egymáshoz legközelebb az elbeszélő és a szerzői én. A fiktív személyeket itt felváltja egy valóságos(nak láttatott), mégpedig magáé az íróé, hiszen már a legelső textus (*Élőfeszítés – téték*) is kihangsúlyozza, bár azért konkrét nevet nem említ, hogy ezeket a tárcákat ő, Szabó Tibor jegyzi. Bár az olvasó szempontjából nyilván kikövetkeztethetetlenek itt a valóság és a fikció határai (amire rá is játszik a szerző), mégis megemeli a tétet a személyesség, vagy ha így jobban tetszik: a személyesség imitációja.³ Az én-elbeszélő ebben a ciklusban is egy kislányért lágol, azonban más megoldásra jut, mint Tari Dénes: míg utóbbi változtatni tud az életén, ő azon kesereg, hogy elszertették a szeretőjét.

A kötet tehát egy témát jár körül, meglehetősen variabilitással – a tematikus ismétlődés könnyen értelmezhető úgy: gyakorlatilag bárkivel megtörténhetne egy a kötetben tárgyalt sok eset közül. Talán ennek a tapasztalatnak a dicséretes eredménye az, hogy a könyv nem akar bíraskodni, pálcát törni senki felett, csupán felvázol eseteket, s a döntést az olvasóra bízva. Ezt a szándékot tűnik alátámasztani az is, hogy a gyűjtemény egyik írásának címe (*Mene mene tekel*) a bibliai Dániel könyvből vett kijelentésnek (mene tekel ufarszin⁴) éppen az ítélkező tagját hagyja el. Modorában olykor az érzelmesség, olykor a szenvtelenség dominál – sohasem a harsányság, a szenvedélyesség, a kinyilatkoztatás vágya. Nem csoda, hiszen nem értelmezni, kommentárral ellátni, hanem felmutatni akar eseteket. Az emberi természet érdekli, amit leplezetlenül, nyíltan mutat be. Nincs itt helye az éretnycsökködésnek. És ha mármint tartunk, mindenképpen fejlődött Szabó az első könyve, *A ciprusi király* című kisregény óta: abban még voltak a szerző személyétől kevésbé elválasztható, így problematikus narrátori magánvéleményei, amivel azonban, úgy tűnik, mostanra sikerült leszámolnia. És abban is érzékelhető pozitív irányú változás, hogy míg a regényében túl sokat, szinte mindent

2 A szexualitás és a halál metaforikus viszonyban állnak itt. A fiú így írja le a beteljesülés pillanatait átélő nővérét: „...tényleg azt hittem, hogy Mariann most meghal, láttam, ahogy a haláltól változik az arca (...) Mariann arcán... némán, lassan terjedt szét a halál, kitöltötte a látómezőmet, ahogy a feje hátramozdul, beljebb süllyed a párnába, és a tekintete merev, mégis hunyorog furcsán, majd elkerekedik hirtelen, mindene elke-rekedik, aztán az arca eltorzul teljesen, mintha egy nagy kést mártottak volna a hasába, és nem lélegzett közben egyáltalán...” A *Mindenki azzal, amije* című írásban pedig az étkezéssel kerül metaforikus kapcsolatba a szexualitás, amikor is Tari Dénes, aki a disznó-(vágás-)szagot szereti a malac körmeiben, ráeszmél, hogy az első szeretkezésekor, egy tor éjszakáján éppen ilyen szag volt a szobában.

3 Valamilyen szinten mindvégig fenntartja a látszatát az elbeszélő, hogy ő bizony nem másról, mint a szerzőről ír. A hősök mind olyan tevékenységeket végeznek (kritikusok, tanárok, könyvtárosok felolvasóesteket, irodalmi beszélgetéseket szerveznek, maguk is írnak), mint az az író, akinek a neve a címlapon szerepel. Csupán két konkrét példa az elbeszélő és a szerző személyének összecsúztatására: az első, amikor a *Büdöstől még senki nem fogyott* megben Tari Dénes egy női antológiáról ír kritikát, abban nem nehéz felismerni Szabó Tibor – az Irodalmi Jelen 2006/5-ös számában megjelent – recenzióját az *Éjszakai állatkertről*. A másik: Tari fiktív és Szabó valós e-mail címe, legalábbis a vége hasonlatos egymáshoz: taridenes@ctv.hu, szabo.tibor@elektv.hu.

4 Magyarul: „megszámláltatott, megmértetett, könnyűnek találtatott”.

egyszerre akart felmarkolni, itt jóval gazdaságosabban bánik az anyagával és végig a fő témájára, a Lolita-kérdésre koncentrálni.

Mint minden kötetnél, itt is feltehető a kérdés: a szerző miért éppen az adott témát választotta tárgyául, mit akar vele elmondani? Nos, *A lányos apák puskájában* a felnőttek világa eléggé sivár, az érzékeny fiataloké annál varázslatosabb már: „*A pizsamában verset író gimnazista lány, az földöntúli káprázat ebben az elkurvult, ihlet nélküli világban.*” Ennek a még csodákkal, szépségekkel teli gyermeki világnak és a felnőttek üres életének a kontrasztját idézi fel a Peter Handke-vers is („*Mikor a gyermek gyermek volt...*”) *A kicsikóban*. A felnőtt nő már nem érdekes, nincsenek már kérdései, csak válaszai, magabiztos, eltűnik belőle a báj – akár a *Mindig szót fogadtam anyának* Mariannjából, akiről a testvére, Peti meglehetősen kegyetlenül beszél: „*eltűnt, elveszett a nővérem szeméből a gyermekkori fedett bizonytalanság (...)* És nem maradt a helyén más – csak egy kurva”. A narrátorok többször is úgy interpretálják a felnőtt létezését, mintha már túl lennének mindenén, amiért érdemes élni: rögtön egy ilyen mondattal nyit a kötet („*Kinő az ember minden jóból végül*”). A serdülőféliben lévő lányok viszont tele vannak titkokkal, meglepetésekkel.

Aki azt hinné azonban, hogy a kötet írásai átlépi a pedofília határát, és nem rendelkeznek erkölcsi-etikai tétellel, az téved. A történetek férfi hősei lelkében nagy harc dúl: az etikus magatartást vagy a természet parancsát kövessék. Meghökkenítő természetességgel jeleníti meg ezeket a pokoljárásokat az alkotó, végeredményben szinte az összes lehetőséget megmutatva, hogyan lehet dönteni egy effajta helyzetben. Ebbe beletartozik az is, hogy a *Nincs kanál* tárcáinak narrátorhőse a szeretője elvesztése és a család előtti lelepleződése ellenére sem bír lemondani a fiatal lányokról, mint ahogy Tari Dénes saját lelkében megtett utazása is, melynek végén a Loliták helyett a deréktől lebévult Andreát választja.

Az erkölcsösség kérdése nemcsak a szereplők tettei kapcsán merül fel, hanem abban a tekintetben is, mi az írás, az irodalom célja, értelme. Három vendégszöveg is ezen probléma felé tereli a figyelmünket. „*A szépség vad és szelídíthetetlen*”, idézi be *A céku* narrátora Esterházyt, pontosabban a *Mindentudás Egyetemén* tartott előadását, *A szavak csodálatos életéből*, és abból is [*hány millió kocsis országa vagyunk?*] című egységet, amely – a Szabó által nem idézett részeiben – éppen azt tárgyalja ki, hogy az írónak példát kell-e mutatnia az olvasók, a társadalom felé: Esterházy szerint nem, *A céku* elbeszélő-szereplője viszont a citátumot „*egy ősz, megromlott mondat*”-nak nevezi. Ugyanez az etikai dimenzió jelenik meg *A lányos apák puskája* című tárcának abban az idézetében („*ahhoz, hogy az írással jót cselekedjek, hogy egyáltalán író lehessek, előbb jó embernek kell lennem...*”) is, amely egy Gazdag József-interjúból került a kötetbe. Ezt a felelős gondolkodásról való nyilatkozatot persze nem véletlenül nem a szeretőjénél, hanem a családi otthonban találja meg a narrátor... *A céku* narrátora egy közismert Arany János-vers felírásával („*letésem a Kantot*”) szintén az irodalomban való erkölcsi felelősségvállalás szerepére hívja fel a figyelmet, ráadásul annak a filozófusnak a nevét említi meg, aki szerint az ember erkölcsi lény, nem külső szabályok irányítják döntéseit, cselekedeteit, hanem belső törvények. Az Esterházy- és a Gazdag-, illetve a rontott Arany-idézet, valamint az, amilyen szöveggörnyezetben megjelennek ezek *A lányos apák puskájában*⁵, arra mutat, hogy a narrátorok (vagy nyugodtan mondhatnám azt, hogy a szerző?) szerint igenis helye van az erkölcs aspektusának a literátori gondolkodásban – még ha az ember nem is képes a saját maga felállította mércét megütni, mint ahogy a Gazdagot citáló alak sem.

A kendőzetlenség, a leplezetlenség folytán egyszerre tudja láttatni az erkölcstelen tettet, de az etikus magatartás(ra való vágyakozás)t is a könyv, egy-egy alakon belül is, mint egy személyiség különböző, nehezen összeegyeztethető rétegeit. Nagy érdeme az alkotónak, hogy közös nevezőre tudott hozni egymástól idegennek tűnő területeket. Képes belülről ábrázolni a kislányokra vágyakozó férfiak lelkivilágát, és kívülről is. Így egyaránt a szemünk elé tárul a bűn, az abban való kéjelgés, de az etikai dimenzió is. Ez a többször emlegetett etika nem kispolgári, gyökértelesen erkölcsre, hanem a vallásra, a Bibliára van alapozva. Főleg az első ciklus hemzsege a keresztyén utalásoktól. Mintha akkor is mítikus-bibliai tájakon járnánk, amikor vérfertőzésről (Tari Dénes első alkalommal az unokatestvérével szeretkeznek), illetve (Páli Ágica) vérmérgezés(é)ről hallunk a könyvben. Tari

5 Több szempontból sem tartom jónak a kötet címét. Mintha az eladhatóság szempontja vezetett volna ehhez a hangzatos megoldáshoz, azonban éppen ez a „*harsányság*” nem látszik tükrözni a könyvben lévő szövegek hangvételét. Van egy *A lányos apák puskája* elnevezésű tárcája is a *Nincs kanál* ciklusban, de az pedig nem bír nagyobb jelentőséggel a többi textusnál, így ez sem indokolja a kötet címadását.

maga is református családból származik, de hogy ez gyakorol is rá valamilyen hatást, az csak végül derül ki, amikor – mint egy diakónus – vállalja Andrea gondozását. Andrea egy ízben felveszi Tari Dénes református nagymamájának a kötényt, amelyre az van hímezve, hogy „*Térj magadhoz, drága Sion, van még néked Istened*”. Ez az énekeskönyvből vett vendégszöveg (mely a könyvben nem közölt folytatásával⁶ együtt arra buzdítja az embereket, hogy maradjanak hűek a hitükhöz a megpróbáltatások, nehézségek idején is) több szinten is jelentést nyer. Elsősorban persze a szilárd hitű nagymamára utal, ráérthető Tari Dénesre (hiszen meghalt a lány, akit szeretett), legfontosabb szerepe azonban Andreával kapcsolatban van. Ez a hímzett felirat a *Mindenki azzal, amije* című írásban bukkan fel, amikor még nem tudjuk, mert csupán később, az *Ezen a világon*ból derül ki, hogy Andrea, miután leesett a fáról, lebénult. Úgy tűnik, soha nem fog már talpra állni. Az *Ezen a világon*ban 21 éves, a *Mindenki azzal, amijében* 22, és ez utóbbiban, bár nehezen, de „*a fűtőtestbe kapaszkodva talpra állt...*”, a saját lábán jár-ke, némiképp talán Tari Dénes gondoskodásának és a hitnek is a segítségével.

Intertextusokban máskülönben is gazdag *A lányos apák puskája*. Dal- és prózaszövegeket egyaránt felidéznek a kisprózák, és sohasem cél nélkül. Ezek közül csupán néhányat ragadnék ki, a teljesség igénye nélkül, önkényesen. A popkultúra köréből felcsillan például egy Zorán-szám. *A szerelemnek múltja kell* beidézett részlete („*néha látnod kell, az élet hogyan fogy el*”) a narrátor életérzésének hű mása, aki éppen egy elveszített kislány (és talán az elrontott házassága) miatt (is) kesereg. Az irodalmi vendégszövegeknél különösen feltűnő, milyen sokszor idéz meg a szerző egy másik gyulai alkotót, Kiss Lászlót. Mintha néha egyenesen azzal játszana el, hogy a Kiss Lászlóval megközelítőleg azonosnak mutassa a (próza)világát. Tény, ami tény: a Krúdytól való, vállalt érintettség mindkettejüknél érezhető. De Szabó Tibor nem áll meg itt, hanem többféle módon is felhasználja pályatársa munkáit. Van, ahol mottóként (és Kiss László nevét feltüntetve) emel be egy vendégszöveget: „*Dugjunk – suttogta, és dugtak. – Mindig ugyanoda lyukadok ki – gondolta ilyenkor Szindbád, és ezt, hogy mindig ugyanoda lyukad ki, szintén nagyon elkeserítőnek találta.*”⁷ Ez az idézet azért is fontos, mert *A lányos apák puskája* egyik alap-gondolatára világít rá: arra, amit az *Isten számolja a nők könnyeit* elbeszélője úgy fogalmaz meg, hogy „*átítatott az ismétlődés, mindig ugyanaz mindig más nevekkkel [...] vitatkozó üres szerepeket láttam, akik szabad akarátú, független emberként, önálló lényként tekintenek magukra, de csak követik az ősi nagy mintázatokat, legtöbbször tudatlanul*”. Hogy mennyire foglalkoztatja ez a gondolat Szabót, az abból is érzékelhető, hogy ez utóbbi részt saját magától, a *Ciprusi királyból* veszi át az *Isten számolja a nők könnyeit*-be, ami általa ráadásul a két szöveg teljesen egymásra kopírozódik: a kisregény világa ráírható az elbeszélésre, s így az utóbbi narrátorában *A ciprusi elbeszélőjét*, Szabolcsot fedezhetjük fel.

További két helyen (a prózafolyamon belül és az idézet eredeti helyét már nem jelölve) *A horgászverseny, amelyen Kamilla nem volt ott* című textust használja fel a könyv – amely viszont Krasznahorkai László egy az életmű többi darabjához képest kevésbé ismert munkájára, a *Néma a süketnek* (1899–1999) című írására játszik rá. Az egyik esetben a kisvárosi ködlovagokról⁸ beszél szinte ugyanúgy a három

6 Mint látható, a szerző gyakran él azzal az eszközzel, hogy nem maga a vendégszöveg válik igazán jelentéssé, hanem annak – az általa már nem idézett – szöveggörnyezete; rejtettebbé téve így az összefüggéseket, az idézés okát.

7 A témában lásd még Lovasi Andrástól a *Kapcsolj le mindent* című nótát: „*Nekiálltunk hát a szexnek \ És szomorú lettem, hogy \ Szomorú lettem, hogy \ Szomorú lettem, hogy \ ezek a testek megint mibe kezdtek. \ Hülyék a testek \ Mindig ugyanúgy reagálnak, \ Mint a reflexek, \ A Pavlov kuttyájának. \ Üregbe húst \ Üregbe húst temetni.*”

8 „*...egy hatalmas költő egyszer azt találta írni erről a határ menti kisvárosról, hogy itt élnek a legigazibb ködlovagok a világon, akikről aztán végképp nem lehet tudni, hogy honnan, hová s milyen úton...*” (Szabó Tibor: *A lányos apák puskája*. PONT, Bp., 2007. 49.)

vö.: „*...ott voltak a kisváros legrejtelmesebb alakjai, a legigazibb ködlovagok, akikről senki sem tudta biztosan, honnan jöttek, míg éle örökre elsüllyedt világokból, s akikről valójában nem is lehetett tudni, kicsodák...*” (Kiss László: *Szindbád nem haza megy*. Tiszatáj, Szeged, 2003. 99.)

„*...ott voltak a város legrejtelmesebb nagy alakjai, a legigazibb ködlovagok, akikről senki nem tudta biztosan, honnan jöttek, míg éle örökre elsüllyedt világokból, s akikről valójában nem is lehetett tudni, kicsodák...*” (Krasznahorkai László: *Néma a süketnek*. In: *Rivalda* 2000. Magvető, Bp., 2000. 113.)

szöveg. A másik alkalommal egy mondatkezdési formula⁹ révén reflektálnak egymásra az említett prózák. A *Néma a süketnek (1899–1999)*, *A horgászverseny, amelyen Kamilla nem volt ott* és a *Büdöstől még senki nem fagyott meg*, végül egy valóságos legendáriummá, Gyula város legendáriumává¹⁰ áll össze.

(PONT Kiadó, Budapest, 2007)

9 Így kezdenek el írni egy-egy, a(z) ugyanabban a városban élő személyről: „mert úgy kezdődött, hogy volt Kerekes bácsi”, „és volt...”, „és ott volt...” (Krasznahorkai); „mert úgy kezdődött, hogy volt...”, „és ott volt...” (Kiss László); „mert ott volt...” (Szabó Tibor).

10 Vannak azért különbségek persze: bár mindegyikőjük a mából beszél, Krasznahorkai (narrátora) a múlt alakjain nosztalgizál, Kiss László és Szabó Tibor (elbeszélői) a jelen figuráit formálják legendás figurákká. És míg Krasznahorkai inkább (de nem csak) nemes lelkű, addig Kiss és Szabó inkább (de nem csak) teljességgel hétköznapi, átlagos személyekről szól.

Molnár Zsuzsa

Modern magyar politikai eszmetörténet

Mindenképp meglepetés, amikor egy könyv külseje, „címkéi” (tankönyv), a megadott információk (itt az előszó, a kiadó kategóriába sorolása) mást sugallnak, mint amivel az olvasó akár egy futó belelapozás után találkozhat. A cím: *Modern magyar politikai eszmetörténet*, a tartalomjegyzék mind egy nagyobb összefoglaló munkára utal, a kötet mérete és stílusa azonban hamar bizonyossá teszi olvasóját, hogy amennyiben ez lehetséges, inkább a politikatudomány sajátos olvasókönyvét veheti most kézbe. Akár a szerző személye is megelőlegezheti e gondolatot, azonnal kijelentve azt is: effajta szubjektív válogatásnak kimondottan jót tesz, ha irodalmár a gondozója. Takáts József maga is szabadkodik, felsorolja milyen akadályai lehetnek, hogy valaki ezen a tudományterületen klasszikus tankönyvet adjon ki, de talán erre nem is volt szükség. Az anyag váza nagyon is strukturált: a fejezetek kijelölik a tárgyalás logikai menetét, hivatkozott szakirodalom-lista zár minden egyes részegységet, mégis a felépítés a szabad (egyetemi) előadás minden jellemzőjét tükrözi. Emiatt élvezetes olvasmány, de talán nehezen tanulható, tárgyilagos, de mégsem a hagyományos értelemben vett történeti, politikai áttekintés.

A szerző több sort szentel a megírás, szerkesztés módszertanának, és valóban, egy ilyen általános szintézis megtervezése legalább annyira érdekelheti a szakmát és az olvasót, mint maga a kivitelezés és a végeredmény. A fegyelmezett gondolatmenetet, mely segítségével kronológiai rendben haladva kísér végig bennünket (néha irodalomtörténeti korszakolású) időszakaszokon, meg-megtörik, jelölve és sokszor kiemelve, a politikusportrék és inkább jelöletlenül, azaz nem hangsúlyozva a műelemzések. Ez utóbbiakon belül talán a nyelvi elemzés, a szókincsvizsgálat az egyedül szándékosan aláhúzott, nem csoda, hiszen módszertani szempontjai között a fő helyet foglalja el annak vizsgálata, hogy egy-egy általánosan használt fogalom tartalma és konnotációja hogyan változott, akár egy-egy adott politikai gondolkodó életművén belül.

A kötet legnagyobb erénye, hogy nemcsak azt a közhelyet szögezi le ismételtlen, mennyire mást jelent koronként a liberalizmus, a konzervativizmus és a szocializmus, hanem rámutat szinte oldalról oldalra arra, mely elvek (és tettek), vélemények, meglátások azok, amelyek lehetnek és válhatnak – a legritkább esetben tisztán, többször inkább ötvözetként – egyik vagy másik eszmecsalád sajátjaivá. Érdeemes megállni egy pillanatra és alaposabban megnézni, helytálló-e a nacionalizmus külön kezelése. Kategória szerint, tehát hierarchikusan sem illeszti egy szintre a másik három nagy „eszmecsaláddal”, azaz gondolati rendszerrel, hanem „politikai érzelemnek” nevezi. Ugyanebben az évben jelent meg, szintén az Osirisnél *A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története* (szerzője Gyurgyák János, főcím: *Ezzé lett magyar hazátok*), mely művön éppen az a (recenzált) kötetünkkel párhuzamos) elemzési ív vonul végig, mely alapján kijelenthető: a nacionalizmus leginkább minden ideológiát nemcsak felülről, de átíró, átható (akár vallási értelemben vett) „hit”-nek tekinthető. Takáts József megfigyelései, így megállapításai is, nagyon egyediek, néhány példa az 1849 utáni konzervatív melankóliáról: – „Talán azok a legszebb konzervatív írások, amelyeken öntudatlan melankólia is átérződik, mert szerzőjük, miközben mélyeséges hittel áll ki egy adott erkölcsi eszmény vagy életvezetési minta mellett, már tisztában van azokkal, s ezt írásában jelzi is, hogy ezen eszménynek vagy mintának az ideje lejárt, ma már nemhogy nem elfogadott, de lassan megmosolyogni való.” (53. oldal); „A szocializmus nem egyszerűen rivális politikai eszme volt például a liberalizmushoz képest, hanem olyan nyelvi világ is, amely alig érintkezett a kulturális elitével. Több évtizedes nyelvi folyamat révén olvadt csak bele ez az eredetileg erősen elkülönülő szocialista szótár a modern magyar politikai nyelvbe.” (77. oldal)

A fentebb már említett szókincs-boncolgatás nem csupán deklarált politikai megszólalásokra terjed ki, beemelésre és így összevetésre kerülnek magánlevelek félmondadatai, nem feledkezve meg a szépírói teljesítményekről sem. Természetesen minden esetben az alapot a kor történelmi eseményei adják.

Ennek, azaz az egy-egy korszak főbb gazdasági-politikai történéseinek rövid felvázolását érzem a kötet egészét nézve talán kevésbé egységesnek. Bizonyos helyeken (például 16. oldal – szokásjog) fontosnak tartja Takáts megismertetni olvasóit olyan eseményekkel, amelyek akár a gimnáziumi tananyag részei, máshol viszont olyan tudást mozgósítana, amelyekkel csak szakmabeli találkozhatott.

Ha csak a gondosan válogatott primer irodalmat nézzük, hatalmas anyagot mozgat, mutat meg, hoz előtérbe. A legtöbb mű említés szintjén, csupán „címként” szerepelt eddig különböző történeti, esetleg irodalmi monográfiákban. A szekunder irodalom felsorolásakor pedig azt láthatjuk, hogy folyóiratcikkek (*Aetas*, *Medvetánc*, *Világosság* stb.) és tanulmánykötetek írásait használta elsősorban. Utalásai tehát ténylegesen használhatók és használandók az ismeretek további bővítése során, igazán hasznos bázist nyújtanak mindenki számára, bármilyen céllal kezdte is olvasni Takáts kötetét. Valószínűleg szándékolt a figyelem, hogy magyarul is hozzáférhető elméleti munkákból dolgozik, kiemelései mindenesetre – néhol csak egy-egy mondatnyi idézet – nem a legismertebb, legtöbbet hivatkozott részletek.

A kötet legjobb részei, az általam leginkább kedvtelve forgatott oldalak, a politikusok arcképeinek, életpályájának megrajzolásai. A következő személyeket emeli ki Takáts: Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, ők azok, akiknek neve fejezetcímekben is megjelenik, de pl. Eötvös Józsefről hasonlóan komoly, ha nem is fókuszált imázslemezést kaphatunk, ugyanez áll Bibóra, Németh Lászlóra, Lukács Györgyre is.

Széchenyi kapcsán jegyzi meg, talán tanulságként elraktározható az a megfigyelése, hogy a politikai nézetváltoztatások legalább olyan könnyen kimutathatóak, mint valamiféle rendszerszerűség az írói pályán belül (32. oldal). A kötet elejére került, nagyon érdekesen tipizált politikai nyelvezetek vegyítése lehet az oka sok politikus esetében a leginkább kiérleltetés hiányával magyarázott, ezért inkább nem is bolygatott ellentmondásoknak.

Természetesen áttekinthetjük a kötetet úgy is, mely kulcsfogalmak vizsgálatát tartja fontosnak a három (plusz egy) eszmerendszer keretein belül. Itt nem találkozunk extrém esetekkel, a nemzet, az állam stb. klasszikus soron megyünk végig, de még ez sem teszi mechanikus leírássá a kötetet. Talán pont ezért nem érzem az olvasó sem a név-, sem a fogalommutató hiányát.

Nagyon ösztönös vizsgálati módszernek tűnik a rivális elméletek ütköztetésének végigvezetése, annak ellenére alkalmazza ezt Takáts többször is, hogy célja éppen az átmenetek, a hasonlóságok, a merev elhatárolódásnak való ellenállás bemutatása. A „steril” ideológiák alkalmazása (erre jók a pályaképek, életművek értékelései) során derül ki, szinte hiábavaló címkézni – ahogy Takáts bizonyítja – kort, pártot(!), személyt.

Kapunk egy nem általánosítható, mégis kiválóan használható értelmezési keretet, amelynek segítségével akár irodalmi művekre, akár politikai szövegekre lehetőségünk van más szemmel nézni. Ami első látásra ellentmondásosság, az talán gyakran inkább összetettség, az elkötelezettség az eszmék szintjén biztos, hogy nem jár együtt a kizárólagossággal. A *Modern magyar politikai eszmetörténet* nem feltétlenül az a kötet lesz, amelyet történészek, politológusok háttéranyagként fognak munkáikhoz használni, vagy diákok egzakt definíciókat találnak benne különböző fogalmakra, de semmihez sem hasonlítható betekintést nyújt minden egyes vizsgált, végigelemzett korszak gondolkodásába, belehelyezkedik az akkor alkotók gondolatvilágába, és ezzel egyedülálló.

Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Bp., 2007

Bombitz Attila

A Krasznahorkai-általános

Bizonyos vagyok abban, hogy annyi minden árvaság, durvaság, gonoszság és hitetlenség közepette, melyek mindennapjainkat eltöltik, Seiobo igenis idelent járt.

A Seiobo az a küldött, aki jön, és azt mondja, nem a vágy vagyok a békére, hanem a béke maga, jön, és azt mondja, ne féljete, a béke univerzuma, az nem a sóvárgás szivóránya, az univerzum, a valódi univerzum: már létezik.

Pedig a kezdet kezdetén, egy helyi értékű, mégis apokaliptikus vízióban, Seiobóról, a békéről magáról mit sem tudtunk. Ugyanakkor, vagy mégis Irimias és Petrina prófétikus kettőse, a dél-alföldi magyar peremvidék életterét följegyző doktor alakja, de még inkább az angyali Estike; és különösen a dúlók fölötti semmi harangkongása – vagyis ennek a szinte azonnal kötelezővé lett regénynek, az 1985-ös *Sátántangónak* a totalitása rendkívül erős hatása következtében szabályosan beleégett olvasói emlékezetünkbe. És legalább ily lehetetlen megszabadulnunk Valuskától, Eszter Györgytől és Eszternétől, a hírhedt bálnamutatványtól, a fagyba dermedt kisvárostól a béke távollétének e második, 1989-es fölvonásától – hiszen *Az ellenállás melankóliájában* a hétköznapi realitás, a megszokás tökéletes arculcsapása még koncepciózusabb költészetben jelentkezett. E két békétlen alapmű az időtlen magyar és kelet-európai valóságot fixirozza, egzisztenciális és metafizikus értelemben, alapvetően szuggesztív enigmatizmussal. Köztük is éppen hogy lélegzetnyi szabadságot biztosítanak a *Kegyelmi viszonyok* (1986) halálnovellái, igaz, súlyos rettenetképekben. Hogy ezután a világ tágasságában nyíljon meg a béke és a kegyelem artikulálhatóságának valóságtartománya. Egy kínai úti beszámoló jelenti az úgynevezett pálfordulást, mely persze bővülés és immanens építkezés, csak más látószögéből: hiszen *Az urgai fogolytól* kezdődően (1992) sem történik más, ahogyan korábban sem történt más, mint pontos és fokozatos számbavétele, területfoglalása és szétírása a világnak, s a világban hol élő, hol holt kulturális hagyomány-nak. Ez lesz a béke és a békétlenség állandó ütközési tere: Seiobo, a hol jelen-, hol távollévő a tér metszetének szűkösségéből, a nyelv légi bőségéből a saját és az idegen hagyomány időbeli tágasságát fogalmazza meg újból és újból, könyvről könyvre. Vagyis egyszer csak, hirtelen, vagy éppen szabályos rendben ez a kettősség, a nyugat és kelet közös, letűnt csodái után történő „nyomozás” lesz és marad a témája a szűkös és szűkülő peremvidékeket újabb nyelvi határsértésekkel túllépő műveknek. Az európai kultúra békétlenségét faggatja a nagy ívű, merész és hátborzongató *Háború és háború* (1999), egy ember nélküli japán kert lenyűgöző leírását kínálja az *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* (2003), a világ egyik leggazdagabb kulturális örökségének jelen- és távollévőségét kutatja a második kínai reportázs, a *Rombolás és bánat az Ég alatt* (2004). S természetesen Seiobo maga is idelent járt, mert nyomai vannak érkezésének és távozásának, amióta 2008. október 7-én a budapesti Múcsarnok kiállítótermében megidézte őt egy zeneszerző, egy jogász, egy író, egy mixer és egy hegedűművész. És ez akkor is így van, ha nem feltétlenül van rá megfelelő rálátásunk.

* Elhangzott a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének díjátadó ünnepségén, 2008. december 15-én.

Talán ezért sem vehető rossz néven, hogy most éppen ezt és innen, a béke és békétlenség kulturális nyitottságának, dialógusának lehetséges és lehetetlen, szétválaszthatatlan örökérvényűségét hangoztatom tovább. Mert meggyőződésem, hogy például a *Háború és háború* nemcsak a magyarországi rendszerváltás utáni időszak egyik legnagyobb alkotása, de mindmáig egyetlen megfelelő válasz arra a köztes kulturális kihívásra, amellyel a nyelvnek mint művészetnek egyre inkább szembe kell néznie. Az a hihetetlen kreativitás, mely a magyar irodalmi folyóiratok egy mondatos publikációit, magát a dialógusi igényt, a szerzői és kiadói hírmondó levelet, majd a regényt, s a regényen túlmutató, a schaffhauseni Halle für Neue Kunst oldalfalán ma is olvasható egymondatos (utolsó mondatos) emléktáblát, a warandwar című internetes portált, egyáltalán a *Háború és háború* totális projektjét dokumentáló CD-ROM-ot generálta – és szó szerint megszüntette –, valóságot és fikcionalitást új értelmezéshez köt, imagináriust ígérő vállalkozás. De vajon Seiobón kívül látott-e valaki e regényen túl? Mert csak a regény, ez a hatalmas, szépséget és megértést, alpiriságot és kudarcot egyaránt fókuszáló történet azt nyomatékosítja, hogy a 20. század posztmodern varázslata valójában romantikus utóérzés, árnyék, mely jótékonyan borítja fátylát a múltra. Korim György esetlensége egy veszendő egzisztencia törekvését, a jóság és az igaz ügyre való felesküdést, ugyanakkor a védtelenséget és menthetetlenséget deklarálja. A regény nyelvének könnyed szépsége, békéje rendelkezik valami nagyon fontos és régi tudással. Szemlélő és szemléletének tárgya között ugyanis minden esetben megteremtődik a harmónia, az olvasó részeltetik abból az egészből, mely már nincs jelen. A *Háború és háború* érzéki és érzelmi evidenciákra épít, és bámulásra méltó csodaként tünteti fel magát egy jobb, békebeli korokat is megélt olvasóközönség előtt. Mert komolyan kell vennünk, el kell hinnünk a regényből kiolvasható kézirat üzenetét, mely nem más, mint maga a moebius-szalagot felidéző regény, az egykor volt világokat és birodalmakat újrairó, végigbeszélő és befejező, teljes kézirat. A beavatódás, a béke ünnepi pillanata akkor, és csakis akkor nyeri el értelmét, akkor, és csakis akkor teljeseedik ki, ha a világ nem úgy áll fenn, mint ahogyan – jelen állapotában is – fennáll.

De be kell vallanom, hogy még nagyobb hatása alatt állok annak az olvasmánynak, mely mintha a bennem, a bennünk élő Korim György levéltáros egy meg nem írt fejezete volna Kelet, helyesebben Japán szépségéről, és megengedem, éppen abban a kéziratban, mely a világ középpontjában, New Yorkban készült az örökké olvasó számára. Korim, a világkultúra örök banális nagykövete a világot búcsúztatva kilép annak rettenetéből, helyébe az időutazó, az alakatlan, az örökre jött Genji herceg unokája lép megriadt szemekkel, tébolyba zuhant tekintettel, megroggyant aggyal, az ezer éve regényes életet élt Genji Monogatári „örököse”, aki múltékonyság és maradandóság embertelen szépségét kutatja egy mesészerű történetben, egy mesebeli tájban. Ez a szemet és lelket gyönyörködtető könyvecske, az *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó* lényegében egy várost, egy kolostort, egy Buddha-szobrot mesél el. A kyotói Keihan vasút e könyvek sorában a közös imagináriusnak köszönhetően közvetlenül csatlakoztatható a nanjingi Délnyugati Regionális Buszállomáshoz, Japán Kínához: az ember nélküli japán kertből egyenesen Kína hasadt, távollévő kultúrájának intézményeibe lépünk át. Mert miközben Kínára minduntalan más, vak, rossz szemekkel tekintünk, egy másik, időtállóbb utazásra indul a *Rombolás és bánat az Ég alatt* újabb formamutatványára, s e formában, e formával a kínai kultúra több ezer éves nyomainak, hagyományainak, örökségeinek biztosít láthatatlan maradandóságot. Ha e második kínai utazás az irodalmi reportázs legnagyobb európai elvárásainak tökéletes megfelelője, akkor kultúrtörténeti stúdiumokkal, művészetlélektani elemzésekkel, recepcióelméleti faggatózásokkal ér föl Seiobónak, a békének magának a materializálódása a *Seiobo járt odalent* című könyvben. A nyelvművészet e páratlan elhivatottságának ez a legújabb bizonyítéka: egy elbeszélésgyűjtemény vagy éppen egy regény. Benne, a kezdet kezdetén egy kamovadász várakozásáról, mozdulatlanságáról olvashatunk oldalakon át. Ugyanezen

kötet utolsó szövegéből földmélyi sárkányüvöltés hallatszik ki. Közben ritmikus variációként kultikus műalkotások, kultúrtörténeti korszakok, idegenebb és sajátabb alkotói, illetve befogadási technikák vagy éppen az észrevétlenség embertelen okozatai lesznek hol tét nélküli, hol éppen egzisztenciális bizonyosságú motívumokká. Hogy azután a térben és az időben is közeli és távoli tulajdonképpen ugyanannak a szépségnek pusztító és önpusztító, jelentős és felelőtlen voltát hangsúlyozza.

Jobb hát, ha visszahátrálsz, és bemész a sűrű füvesbe, oda, ahol e különös füves szigetek egyike a mederben teljesen eltakar, és jobb, ha végérvényesen megteszed, mert ha előjössz holnap meg holnapután, úgyszincs, aki értse, úgyszincs, aki nézze, úgyszincs egyetlenegy sem természetes ellenségeid közül, aki megláthatná, hogy ki vagy Te voltaképp, jobb, ha már este távozol, ha alkonyodni kezd, jobb ha Te is visszahúzódsz a többiekkel, ha leszáll az éjszaka, csak Te ne térj vissza aztán, ha hajnalodik holnap, vagy holnapután, mert a Te számodra az a jobb, ha nincs több holnap és nincs több holnapután, bújj el még ma a fűben, rogyanj meg, dőlj az oldaladra, hagyj, hogy lassan lecsukódjon a szemed, és pusztulj el, mert nincs értelme a fenségnek, amit hordasz, halj meg ma éjjel a fűben, rogyanj meg, és dőlj, és hagyj, hogy legyen úgy – ereszd ki utolsó lélegzeted.

Hadd nevezzem itt és most Seiobót, a békét magát Krasznahorkai Lászlónak, a 2008. évi Kulturális Örökség nagydíjasának, aki távollétében is tényleg idelent járt, aki mindannyiunk vigasztalására könyveivel kitartóan teszi a dolgát kultúráért, örökségért, a mienkéért, a másokéért. Seiobo-Krasznahorkai László elbeszélői vállalkozására nincs példa a mai magyar irodalomban: az ember előtti és az ember utáni (apolitikus és apokaliptikus) világgállapotot premodern, utópisztikus regiszterben teremt meg, amelyhez – univerzális könyvekről lévén szó – nyelvi kultúrák feletti, életveszélyes nézőpont társul; a jelenvalóság távolléte, melyben a különös és magányos szerző a leírás és a kitalálás reményteli pillanatában a világ elbeszélőjévé válik.

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.